

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**16. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
OSMANLI İDARESİNDE FİLİSTİN**

YASEMİN BAYRAKTAR

**TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

EKİM 2017

16. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI İDARESİNDE FİLİSTİN

Yasemin BAYRAKTAR

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

EKİM 2017

Yasemin BAYRAKTAR tarafından hazırlanan ‘ 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İdaresinde Filistin’ tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ/ OY ÇOKLUĞU ile Gazi Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Muhammed ŞAHİN

Tarih Eğitimi, Gazi Üniversitesi

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ ~~onaylamıyorum~~

Başkan: Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK

Sosyal Bilgiler Eğitimi, Gazi Üniversitesi

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ ~~onaylamıyorum~~

Üye: Yrd. Doç. Dr. Hasan IŞIK

Tarih Bölümü, Yıldırım Bayezid Üniversitesi

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ ~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 13/10/2017

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....
Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yasemin BAYRAKTAR

13/10/2017

16. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI İDARESİNDE FİLİSTİN
(Yüksek Lisans Tezi)

Yasemin BAYRAKTAR

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ekim 2017

ÖZET

Tarihi süreçte çeşitli isimlerle anılarak, Verimli Hilal ya da Arz-ı Mev'ud da denilen Filistin bölgesi, eski çağlarda ve İslami dönemde pek çok otoritenin idaresine tanık oldu. Coğrafi konumu itibarıyla de yüzyıllar boyunca dikkatleri çekip, istilalara maruz kalan bölge, 1517'de Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hakimiyetine girdi. Yavuz Sultan Selim ve sonrasındaki bütün padişahlar döneminde yakından ilgilenilerek, büyük harcamalarla yatırımlar yapılan bölge, kutsallığıyla da büyük önem arz etmekte idi. Bölgeye gösterilen bu önem mühimmelerdeki hükümlere de yansdı ki, bölgeyle ilgili her mesele büyük bir ihtimamla görüşüldü. Yüzyıllar boyunca ayakta kalarak, Filistin bölgesinde de varlık göstermiş Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine özgü idari yapısını analiz ederek anlamlandırmak açısından Mühimme Defterleri, Osmanlı arşivinin kıymetli kaynaklarından biridir. Zira bu defterler, Divan toplantılarında askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal konulara ait pek çok kararı içinde barındırmaktaydı. Bu açıdan Osmanlı idari sistemi ile ilgili tarih araştırmalarında Mühimme defterlerinden oldukça fazla yararlanılmaktadır. Bu çalışmada Mühimme defterlerinde yer alan Filistin'le ilgili idari, askeri, ekonomik ve toplumsal meselelerdeki hükümler incelenerek, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ve kutsal bölge olan Filistin arasındaki ilişkiler Osmanlı idari sistemi açısından sunulmuştur.

Bilim Kodu : 1175
Anahtar Kelimeler : Filistin, Osmanlı, İdare, 16. Yüzyıl, Mühimme, Hüküm.
Sayfa Adedi : 100
Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Muhammed ŞAHİN

IN THE SECOND HALF OF THE 16TH CENTURY PALESTINE IN THE OTTOMAN
ADMINISTRATION

(M.S. Thesis)

Yasemin BAYRAKTAR

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

October 2017

ABSTRACT

The Palestinian Territory, also known as the Efficient Crescent or Arz-ı Mev'ud, has been witnessed to the administration of many authors in ancient times and İslamic times, with various names in history. The region, which has been attracting attention for centuries due to its geographical location and which has been exposed to invasion, entered Ottoman rule in 1517 during the reign of Yavuz Sultan Selim. Yavuz Sultan Selim and all the aftermath of the Sultans in the period, invested heavily in the region with great interest, was also of great importance with sanctity. This significance, which has been shown to the region, has also been reflected in the relevant provisions, with every issue concerning the region being considered with great care. Administrative structure, military structure and even the social issues, social solidarity the relevant provision was examined by the central government. In terms of analyzing and understanding the unique administrative structure of the Ottoman Empire, which has existed in the Palestinian territories for centuries, Mühimme defters are one of the valuable resources of the Ottoman archives. Because these books contained many decisions of military, political, economic and social issues at Divan meetings. In this respect, Mühimme defters are used extensively in historical researches related to the Ottoman administrative system. In this study, the provisions of administrative, military, economic and social issues related to Palestine in the Mühimme defters are examined XVI. in the second half of the century, relations between the Ottoman and the holy region of Palestine were presented in terms of the Ottoman presented in terms of the Ottoman administrative system.

Science Code : 1175
Key Words : Palestine, Ottoman, Administration, 16th Century, Mühimme, Judgment
Page Number : 100
Supervisor : Ass. Prof. Muhammed ŞAHİN

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tez çalışmamın araştırılmasında, yön tayininde ve tamamlanmasında bana danışmanlık ederek, katkı sağlayan değerli hocam Sayın Yrd. Doç. Muhammed Şahin'e, yüksek lisans eğitimim boyunca bana yapmış oldukları maddi desteklerinden dolayı Tubitak 2210/A Genel Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programı'na ve yaşamımın her döneminde varlıklarıyla beni mutlu eden ve her zaman yanımda olan aileme sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Kaynaklar	2
1.1.1. Mühimme Defterleri.....	2
1.2. Tarihi Süreçte Filistin Adı.....	3
1.3. Filistin'in Coğrafi Durumu	4
2. FİLİSTİN'İN OSMANLI İDARESİNE GEÇİŞ SÜRECİ.....	7
2.1. Eski Çağlarda Filistin'deki İdari Durum.....	7
2.2. İslamiyet'in Kabulü Sonrasında Filistin'deki İdari Durum	12
3. FİLİSTİN'DE OSMANLI İDARESİ.....	19
3.1. Filistin'in Osmanlılar Tarafından Fethi	19
3.2. Fetihden Sonraki Yüzyıllarda İdari Durum	21
4. FİLİSTİN'İN OSMANLI İDARİ TEŞKİLATINDAKİ YERİ, BÖLGENİN İDARECİLERİ VE BÖLGEDE TESİS EDİLEN ASKERİ YAPI.....	27
4.1. Filistin'in Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri	27
4.2. Filistin'in İdarecileri.....	29
4.2.1. Sancak Beyi	29
4.3. Filistin'de Tesis Edilen Askeri Teşkilat	33
4.3.1. Filistin'in Askeri Teşkilatında Kaleler ve Tamiri	33
4.3.2. Kutsal Mekanların Tamir ve Onarımı	35
5. FİLİSTİN'DEKİ YERLEŞİM YERLERİ (SANCAKLAR)	37

Sayfa

5.1. Kudüs	37
5.2. Gazze.....	41
5.3. Safed.....	42
5.4. Nablus	43
5.5. Aclun	44
6. OSMANLI İDARESİNDEKİ FİLİSTİN'İN TOPLUMSAL VE DEMOGRAFİK YAPISI.....	45
6.1. Osmanlı İdaresindeki Filistin'in Toplumsal Yapısı	45
6.1.1. Osmanlı İdaresindeki Filistin Toplumunda Yahudiler	45
6.1.2. Osmanlı İdaresindeki Filistin Toplumunda Müslüman Hacılar	54
6.1.3. Filistin Toplumu İçinde Zulüm, Şikayet ve Düzenin Sağlanması.....	61
6.1.4. Osmanlı İdaresindeki Filistin Toplumunda Vakıflar.....	69
6.1.5. Filistin'in Tahmini Nüfusu	75
7. FİLİSTİN'İN İKTİSADİ YAPISI.....	77
7.1. Tarım ve Hayvancılık.....	77
7.2. Sanayi	78
7.3. Ticaret	79
7.4. Alınan Vergiler.....	80
7.5. Has, Zeamet ve Timarlar	83
SONUÇ	87
KAYNAKLAR	89
EKLER.....	97
EK 1. Mühimmeler.....	98
ÖZGEÇMİŞ	100

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.	: Defter
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hk.	: Hüküm
Hız.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
M.	: Miladî
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MD	: Mühimme Defteri
MEB.	: Milli Eğitim Basımevi
No	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
YY	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

Çalışılmış olan bu tez, ‘16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İdaresinde Filistin’ ismiyle belirlendi ve mühimmelerden faydanılarak Osmanlı’nın bölgedeki idari sistemi araştırıldı. Tezin yazılmasında temel kaynak olarak, Osmanlı Devleti’nde Divan kararlarının yer aldığı mühimmeler kullanıldı. Araştırma aşamasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki 1’den 70’e kadar olan defterler tetkik edilip, bölgeyle ilgili olan hükümler seçildi. Arşiv’den alınan bu ana kaynaklara ek olarak, dönemle ilgili tarihi kroniklerden de yararlanıldı. Bu kaynakların yanı sıra yazılmış olan tetkik eserlerden de konuyla ilgili bilgiler alındı. Elde edilen tüm bu veriler tetkik edilerek, sentezlendi.

Yazılmış olan tezin amacı, bölgeyle ilgili yapılan çalışmaların yetersiz olduğu düşünülerek, 16. yüzyılda Osmanlı’nın bölgedeki idaresini ortaya koymaktır. Öyle ki bu çalışma ile aynı zamanda, uluslar arası ilişkiler de göz önüne alınarak disiplinler arası fayda sağlanmaya çalışıldı. Osmanlı Devleti’nin fethetmiş olduğu önemli topraklardan biri olan Filistin’de 16. yüzyılın ikinci yarısında uygulamış olduğu idari sistem, mühimmeler aracılığı ile açıklığa kavuşturulmak istendi ve aynı zamanda mühimmelerdeki hükümler, konu konu incelenerek, değerlendirmesi yapılarak, sonuca varıldı.

Bu çalışma yazılırken, bölgenin uzun bir tarihi süreçten ve farklı siyasi otoritelerden geçerek Osmanlı dönemine gelmesi nedeniyle, eskiçağ döneminin anlatılmasında zorluk yaşandı. Bölgeyle ilgili İsrail ve Arap kaynaklarına ulaşılmasında sıkıntılar yaşanması da tezin sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Nitekim bu sınırlılıklar, arşivden elde edilen kaynaklar ile giderilmeye çalışıldı.

Burada önemli nokta şudur ki, söz konusu çalışmanın tarihsel alanda araştırma ve çalışma yapanlara fayda sağlayacağı gibi, uluslar arası ilişkiler alanında çalışanlara ve diğer tüm ilgililere yararlı olarak, konuya farklı bir gözden bakmayı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.1. Kaynaklar

1.1.1. Mühimme Defterleri

Osmanlı Klasik Çağı araştırmalarının sıkça başvurulan kaynağı olan Mühimme Defterleri tez çalışmamızın temel kaynağını oluşturmaktadır. Zira çalışmasını yaptığımız döneme bakıldığında, Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun'da imparatorluk bünyesinde yapılan çeşitli işler hakkında birçok defter tutulurdu. Mühimme ise, Divan-ı Hümayun'da tutulan zabıt sûretlerinin toplandığı defterlere verilen addır. Diğer bir tanımıyla, Osmanlı Devleti'nde Divan toplantılarında alınan kararların, padişahın onayı alındıktan sonra kaydedildiği defterlerdir. Mühimme defterleri için bu adlandırmanın yapılması ise, 17. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Öncesinde bu defterlere 'mîrî ahkâm defterleri' veya 'ahkâm-ı mîrî' denilmekteydi.¹

Bu defterler içindeki hükümler, çeşitli konuları barındırmaktadır. Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatındaki idarî sistemi, îmar, iskan, tamir faaliyetleri, sancak tevcihi, sancak beyi tayini, isyanlar ve bastırılma, yabancı devletlerle olan ilişkiler, vakıf faaliyetleri vs. gibi pek çok konuya örnek teşkil etmektedir. Zamanla idarî ve adlî konular ayrı defterler de toplandığında, şikayetler ise şikayet defterlerinde (ahkâm-ı şikâyet), devlet işleri ile ilgili kararlar ise mühimmelerde kaldı. Söz konusu defterlerin bir kısmı yayınlanarak ilgililer için kolay ulaşımı sağlandı. Mühimme defterleri ile ilgili, Suriye ve Filistin bölgesinin hükümlerini içeren çalışmalar da yapılmış olup bunlardan biri Uriel Heyd'in *Ottoman Documents on Palestine*² adlı çalışmasıdır.

Mühimme defterleri, alınan kararlar bakımından ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, haftanın belli günlerinde toplanan divanda tutulanlar ve yanında da sadrazamın başkanlığında, serdâr-ı ekrem olarak seferde bulunduğu sırada toplanan divanlarda alınan kararlara dayanılarak hazırlanmış hükümler iken, ikincisi ise sadrazamın İstanbul dışında bulunduğu zamanlarda vekili vazifesini gören sadâret kaymakamının başkanlığında toplanan divanda alınan kararlara dayanan hükümleri içermektedir.³

¹ Kütükoğlu, M. (2006). Mühimme Defteri. *İslam Ansiklopedisi* (C. 31), s. 520-521.

² Heyd, U. (1960). *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615 A Study Of The Firman According To The Mühimme Defteri*, Oxford.

³ Kütükoğlu, M., a.g.m., s. 520-521.

Osmanlı Arşivinde H. 961-1333 (M. 1553- 1915) tarihleri arasında tutulmuş 419 adet Mühimme Defteri mevcuttur. 16. yüzyılda ise, 73 adet defter tutulduğu bilinmektedir. Defterdeki bir kaydın iptal veya tashih (düzeltmek) edilmesi ancak padişahın iznine bağlıdır. Nişancının yani divan kalemleri şefinin, defterler üzerinde tashih yapabilmesi, ancak padişahın kendi kalemıyla düzeltme yapabilir iznini taşıyan fermanıyla mümkün olmaktadır.⁴

Mühimme Defterlerinde kullanılan yazı çeşidine de baktığımızda, genellikle divânîdir. Ancak 17. yüzyılın ilk yarısında divân-i kırma ve ikinci yarısında ise yazı daha fazla süslenerek divânî şeklini aldı.

1.2. Tarihi Süreçte Filistin Adı

Tarihi süreçte Filistin adının pek çok yerde geçtiği görülmekle birlikte ilk kez, M.Ö. 1198-1167 yıllarında Mısır Firavun'u II. Ramses döneminde yazılmış bir kitabe geçtiği bilinmektedir. Bu kitabe de bize önemli bir bilgi sunarak, Filistinlilerin deniz kavimleri göçüne katılan Ege kavimlerinden biri olduğu bilgisini vermektedir.⁵ Bahsettiğimiz bu halkla ve yaşadığı coğrafyayla ilgili çok sayıda isimlendirmeler yapılmıştır. Mesela İbraniler bu halka Pelishtin dedikleri gibi bu halkın yaşadığı bölgeye de Pelesheth diyorlardı. Peleshed ya da Pleshet şeklinde yazılan bölgenin ismi, Plishtin ülkesi ya da Filistinlilerin ülkesi anlamını taşımakla birlikte yüzyıllar boyunca yaşanan değişiklikler ile Filistin adını aldı. Tarih boyunca çok sayıda isim değiştiren Filistin'e, bugün bizimde çokça bildiğimiz Palestina adını ise Romalılar verdiler.⁶

Filistin'in önceki dönemlerdeki adlandırmalarını görmek için M.Ö. yirminci yüzyıla gidildiğinde, Filistin bölgesinde Kenanlıların yaşadıkları anlaşılmaktadır.⁷ Kenan halkı aslında göçebe olarak yaşıyordu. Filistin'e ise İsa'dan önce, çöl yolundan gelmişlerdi. Geldikleri bu bölgeye de kendi isimlerinden mülhem 'Kenan' adını verdiler. Akabinde

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 7.

⁵ Memiş, E. (2002). *Kaynayan Kazan Ortadoğu*, Konya: Çizgi Yayınları, s. 75-76.

⁶ Armaoğlu, F. (1991). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 3.

⁷ Arafat, M. (1998). *Yahudi ve Siyonistlerin Filistin'de Devlet Kurma Politikasına Karşı Osmanlı ve Batı Devletlerinin Tutumu*, Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması, Trabzon.

Filistinliler bu bölgeye gelip Kenan ilinin sahilini İ.Ö. 1400 yılında fethettiler ve hakimiyet kurdukları bu bölgeye Filistiya dediler.⁸

Filistin kelimesinin kökeni ise Yunanca'dır, Yunanca Philistia sözcüğünden gelmektedir ve anlam olarak 'Filistinlilerin Yurdu' manasını taşımaktadır. Yunanca bu ismin nereden geldiği konusu ise, Antik Filistinliler M.Ö. 12. yüzyılda güney sahilinde olan Tel-Aviv, Yafa ve Gazze arasındaki küçük bir bölgeyi ele geçirdikten sonra ilk kez Antik Yunan yazarların bu bölge için Philistia adını kullanmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Filistin adının resmi olarak kullanımı ise, Osmanlı İmparatorluğu yıkılıp, bölgede İngiliz manda rejiminin başlamasıyla birlikte sona erdi.⁹

Verimli Hilal diye de adlandırılan Filistin toprakları verimkar olmasıyla büyük önem arz etmektedir. Öyle ki bu toprakların bereketliliği kutsal kitaplarda da müjdelenmiştir. Tevrat'ta 'Arz-ı Mev'ud' olarak nitelendirilen bu bölge, Kuran'da¹⁰ 'El'Ard-el' Mukaddes' olarak geçmektedir. Yine Enbiya Suresi'nde¹¹ de aynı topraklardan 'bereketler verdiğimiz yer' olarak bahsedilmektedir.

Berr-üş-Şam, Hitta-i Şam veya Arz-ı Şam olarak adlandırılan alanın bir parçası olarak kabul edilen bölge, İslamiyet'in kabulünden Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar Filistin olarak adlandırılrsa da, gariptir ki idari bir birim olarak müstakil olmadığı için Filistin adı kullanılmadı. 19. yüzyıla gelindiğinde bölge, siyasi olarak öneminin artmasıyla dünya devletlerinin ilgisini çekmeye başladı ve bölge için batılı devletler tarafından Filistin ismi tekrar kullanılmaya başlandı.¹²

1.3. Filistin'in Coğrafi Durumu

Filistin bölgesi, Asya ve Afrika arasında köprü konumunda, stratejik olarak mühim bir coğrafyaya sahip, eşine az rastlanılan mukaddes bi beldedir. Filistin denilince coğrafi olarak kastedilen bölge, Şam diyarının güney batı kesimidir. Şam diyarı ise, bugünkü

⁸ Halloum, R. (1989). *Belgelerle Filistin*, İstanbul: Alan Yayıncılık, s.17.

⁹ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Filistin>.

¹⁰ Kuran'da 'Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi (Yahudileri) de, içini bereketle doldurduğumuz yerin doğu tarafına ve batı tarafına mirasçı kıldık'¹⁰ şeklinde bahsedilmektedir. Araf Sûresi, 137. âyet.

¹¹ 'Onu Lût ile beraber kurtarıp, içinde âlemler için bereketler kıldığımız yere ulaştırdık.' (Enbiya Suresi, 71).

¹² Bostancı, I. (2006). *XIX. Yüzyılda Filistin (İdari ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 1.

Suriye, Ürdün, Filistin ve Lübnan topraklarını kapsayan bir bölge idi.¹³ Bu bölge içerisinde Filistin, Şam vilayetine ya da Suriye'ye bağlı olarak varlığını sürdürüyordu. Filistin'in ayrı bir siyasi ve coğrafi yapıya sahip olabilmesi ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda oldu. Bunun öncesinde Filistin diye ayrı bir devleti ya da ayrı bir coğrafyayı görmek olası değildi.

Filistin denilince günümüzde kastedilen coğrafya ise, doğudan Ürdün ve Filistin arasında sınır kabul edilen Ürdün nehrine kadar, batıdan Akdeniz ve Mısır hakimiyetindeki Sina yarımadası, güneyden Lübnan toprakları ve kuzeyden de Kızıl Deniz ile çevrelenmiş olan alanı kapsamaktadır.

Filistin'in coğrafi sınırlarını gözden geçirdiğimizde, üç sınır bölgesinin olduğunu görmekteyiz. Suriye ve Lübnan ile olan sınırı, kuzeydoğuda Hule gölünün 15 kilometre ötesinde Ürdün sınırına yakın bir bölgeden başlayarak, kuzeybatıya doğru uzanır. Bu sınır, 1920'de İngiliz-Fransız sözleşmeleriyle belirlendi. Ürdün ile olan sınır, güneyde Akabe limanının batısında bir noktada deniz kıyısından başlar ve kuzeyde Hule gölünün doğusunda Filistin-Suriye sınırında biter. Bu sınırda tarih olarak, 1 Eylül 1922'de çizildi. Mısır topraklarının önemli bir parçası olan Sina çölü ile sınırı ise, güneyde Akabenin batısından bir hat çizerek Akdeniz kıyısına erişmektedir.¹⁴

Filistin'in yüzölçümüne baktığımızda; bölgenin yüzölçümünün siyasi sınırlara bağlı olarak belirlendiği göze çarpmaktadır. En son siyasi sınır olarak 1922'deki manda yönetiminin çizdiği sınırlar kabul görmektedir. Manda yönetiminin sınırları ise şöyle çizilmişti: kuzeyde Akdeniz kıyısında Ra's al-Nakura'dan, kuzey doğuda Banyas'a uzanan bir çizgi, buradan güneye dönerek Taberiye gölü, Şeria Nehri ve Vâdi'l-A'râba ve Ölü Denizden Akabe Körfezine uzanmakta ve oradan da kuzey batıya dönerek Akdeniz kıyısında Han Yunus güneyinde Tell Refah'a ulaşarak Filistin'in sınırlarını oluşturmaktaydı. Bu sınırlar içinde kalan Filistin toprakları ölçüm olarak, 26.319 km² dir.¹⁵

Filistin bulunduğu coğrafi konum itibariyle iki medeniyet merkezine komşu idi. Bu medeniyetlerden birincisi, Mezopotamya'da olan Babil'in Sümer medeniyeti, diğeri ise Nil vadisindeki Mısır medeniyeti idi. Öyle ki Filistin coğrafya olarak, farklı birçok

¹³ Varol, A. (2013). *Filistin Hakkında Yanılgılar*, İstanbul: Nida Yayıncılık, s. 16.

¹⁴ Karasapan, C. (1942). *Filistin ve Şark-ül Ürdün*, İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, c. I, s. 3-4.

¹⁵ Armaoğlu, F., *a.g.e.*, s. 5.

medeniyetin geçiş noktasında bulunuyordu. Buradan hareketle Filistin, Girit, Yunanistan, İtalyan, İran ve bilhassa Hint gibi birçok kùltürün etkileşim alanı olarak, çok sayıda kùltürün etkisini de içinde barındırmaktadır.¹⁶

Filistin, verimli topraklara sahip olması yanında, stratejik konum bakımından Asya ile Afrika arasında ilişki kurulmasında büyük önem taşıması ve üç din tarafından kutsal sayılması nedeniyle de beş bin yıllık tarihi boyunca otuz kez işgale uğramıştır. Bu tarih içinde Filistin birçok kez farklı kavimlerin göçlerini yaşadığı gibi istilalarına da maruz kalmıştır. Nitekim bu durum da Filistin’de siyasi sınırların sürekli değişmesine ve belli bir siyasi sınır çizilememesine neden olmuştur.

Tabiat bakımından ise Filistin’de, Akdeniz kıyı şeridinden güneye doğru inildikçe birçok çakıl taşlarıyla dolu sel yataklarının olduğu göze çarpmaktadır. Bu sel yataklarının içinde yer alan alçak bir ova, Karmel dağı tarafından Vazrael ve Saron adlarıyla ikiye ayrılır.¹⁷ Bu bölge, basamaklar halinde Ürdün çöküntü hendeğine doğru inerken, kurak vadilerin yukarı kısmında ise tarım yapmaya elverişli düzlüklere rastlanır.¹⁸ Kuzeyden güneye 2,5–22 km. genişliğinde bir çizgi gibi uzanan Şeria Vadisi, deniz düzeyinin 400 m altına iner ve bir çöküntü oluşur. Bu çöküntü üzerindeki Lut Gölü ise yeryüzünün en alçak noktasıdır. Çok kıraç ve sıcak bir iklime sahip olan bu bölgede, ancak birkaç vahada tarım, ekim yapılabilirken, Şeria Vadisi’nin doğusunda, Arabistan platosunun yüksek kısımlarında bol miktarda yağış görülür.¹⁹

¹⁶ Kudüs (Tarihi Belge), Ter: Acar Tanlak, İslam konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, s. 9.

¹⁷ Günaltay, Ş. (1987). *Yakın Şark III: Suriye ve Filistin*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.7.

¹⁸ Heyet. (1968). Filistin, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: MEB, C. 16, s. 24.

¹⁹ Heyet. (1994). Filistin, *Ana Britannica*, İstanbul: Ana Yayınevi, C. 12, s. 217.

2. FİLİSTİN'İN OSMANLI İDARESİNE GEÇİŞ SÜRECİ

2.1. Eski Çağlarda Filistin'deki İdari Durum

Arz-ı Mev'ud, Verimli Hilal gibi pek çok isimlerle anılan Filistin bölgesini işgal eden, istila eden ve fetheden kavimlerin tarihini incelediğimizde, bu tarihin çok eskilere dayandığına tanık olmaktadır. Bu durum da bize o bölgenin, birçok kez el değiştirmesine rağmen, çok sayıda medeniyetin kültürel izleriyle ayakta kalan eski bir toprak parçası olduğunu göstermektedir.

Filistin'in tarih öncesi çağlarını incelemek için yapılan arkeolojik kazılarda, M.Ö. 50.000-12.000 yıllarına ait bazı insan kalıntılarına rastlanmaktadır. Bölgeye ait ilk medeniyet eserleri ise M.Ö. 10.000-5.000 yıllarına aittir.²⁰ Mağaralarda yapılan arkeolojik çalışmalar da bizlere, Filistin'in Paleolitik Çağ'dan itibaren iskân edildiğini ve böylece yerleşime açıldığını kanıtlamaktadır.²¹

Arkeolojik çalışmalar Mezolitik Çağ'a da ait birtakım bulguları ortaya koymaktadır. Ekin ekip biçen, hayvan yetiştiren, dikişli elbise giyen, sapları kemikle süslenmiş, çakmak taşından yapılma âletler, kemik iğneler, taş ve kemikten yapılmış heykelcikler, geyik ve ceylan kabartmaları, istiridye kabuklarından yapılmış gerdanlıklar, nefrit tılsımları, boyamaya yarayacak âletler vb. kazılar sonucunda elde edilen bulgulardır. Nitekim M.Ö. 5.000-3.000 yılları arasında Neolitik Çağ'da, bu bulguları yenileri eklenerek, hayvan ehlileştirmeleri, çömlekçilik, toprak kap yapımı görülmeye başlandı. Pek tabiidir ki zamanla tuğla yapımı ve maden kullanımı da gün yüzüne çıkmaya başladı. Böylece M.Ö. 3000-2000 yılları arasında Filistin'de Bronz devri yaşandı. Akabinde Filistin'de bilinen tarihi çağlar yaşanmaya başlandı.²²

Eski çağlarda bölgeye gelen halklara baktığımızda, Tevrat'tan alınan bilgiler ile bölgenin ilk sakinlerinin dünyanın en eski milleti olan ve Arapların da atası oldukları iddia edilen Amâlîka kavmi olduğu anlaşılmaktadır. M.Ö. 3000 yıldan itibaren Kenanlılar bölgede yaşarken, sahil kesimlerinde de daha çok Fenikeliler, onların ardından da Arâmîler

²⁰ Özmen, S. (2001). *Ortadoğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 24.

²¹ Çelik, M. (1989). Filistin, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (13), İstanbul: Çağ Yayınları, s. 24.

²² Tanyu, H. (1976). *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, İstanbul: Yağmur Yayınevi, s. 15-16; Karasapan, a.g.e., s. 10.

yaşamlarını sürdürdü. Kenanlıların bu bölgede yaşamasından dolayı ‘Kenan Diyarı’ diye anıldı. Bu dönemde tarım ve ticaret gelişti, ilk alfabe bulunarak medeniyet alanında ileri bir gelişme sağlandı Bu dönemden elde edilen bir başka bulgular da, Kudüs şehrinin Filistin’in ilk kavimlerinden Kenanlıların bir kolu olan Yebusîlerce kurulduğuna işaret etmektedir. Nitekim Kudüs’ün bir diğer adı, Yebus olarak da geçmektedir.²³

Tarihi sürece bakıldığında bu kavimlerin dışında başka kavimlerinde bölgeye geldiği anlaşılmaktadır. Arabistan bölgesinden gelen Amurru ve Hattiler gibi Huri-Mitanniler de Mısır’dan kovulunca Filistin bölgesine gelip yerleştiler. Bu halklardan sonra bölgeye gelen en önemli gruplardan biri de, III. Ramses döneminde (M.Ö. 1200-1165) bölgeye yerleşen Filistler (Filistiler) idi. Filistiler bölgeye geldiklerinde Gazze, Askalan, Asdod, Ekron ve Gat gibi beş bölgede küçük prenslikler kurdular. Filistler bölgeye gelmeleri ile birlikte burada demir çağını başlattılar ve artık zamanla yerli halkla karışmalarından dolayı kendi milli benliklerini kaybettiler.²⁴

M.Ö. XIII. yüzyıl sonlarına doğru ise bölgede başka kavimlerde görülmeye başladı. Bu kavimlere baktığımızda ise, Moabiler, Amoniler, Madyaniler, Edomiler ve İbraniler olduğunu görmekteyiz. Bu saydığımız kavimlerin içinde en önemli grup ise, Yahudi kavminin başlangıcı olan İbraniler yani İsrailoğulları idi. Zira İsrailoğulları bu bölgede uzun süre varlıklarını sürdürdüler. İsrailoğulları bu bölgeye yerleşebilmek için ilk olarak bölgenin ilk sahipleri olan Amâlîka kavmi ile ve ardından Filistlerle hakimiyet mücadelesine girdiler. Bu mücadelenin sonucunda bölgenin büyük bir kısmını ele geçiren İsrailoğulları, M.Ö. XI. yüzyılın sonlarında ilk İsrail Devleti’ni kurdular. Bundan sonrasında bölgede olan İsrailoğulları, Samuel ve Saul (Talût)’un idaresinde birleşerek Filistlerle mücadeleye daha güçlü şekilde devam ettiler. Saul ile başlayan ve Süleyman’ın ölümüne kadar süren döneme İsrailoğulları tarihinde ‘Krallar Devri’ denilmektedir ve bu dönem İsrailoğullarının güçlü olduğu bir dönem yani yükselme dönemidir.²⁵

İsrailoğullarında yükselme dönemini başlatan Saul’un ölümünden sonra Birleşik İsrail Krallığı’nın başına Hz. Davud (M.Ö. 1004-960) geçti. Başta olduğu dönemde önemli gelişmeler sağlayan Hz. Davud, kuzey ve güneydeki Yahudi kabilelerini bir çatı altında

²³ Karaman, L.. (1996). Filistin, *DİA*. (13), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 89.

²⁴ Günaltay, *a.g.e.*, s. 290. ; Karaman, *a.g.m.*, s. 89.

²⁵ Tanyu, H., *a.g.e.*, s. 17-18.

toplamayı başardı.²⁶ Hz. Davud ayrıca Kudüs'ü krallığın milli bir başkenti haline getirdi.²⁷ Nitekim bu gelişme sonrasında Kudüs, sadece monarşik İsrail Krallığı'nın bir başkenti olmakla kalmadı ve adeta Tanrı'nın (Yahve'nin) kutsal bir mekanı haline geldi. Tüm bu hadiseler içinde Hz. Davud ise, siyasi yönü ile devleti iyi bir şekilde yöneten kahraman kral, dini yönü ile de Tanrı'nın büyük bir Peygamberi olarak kabul edilmekteydi.²⁸

İsrailoğullarının başında Kudüs'te otuz üç yıl hakimiyet sağlayan Hz. Davud'dan sonra başa geçen oğlu Süleyman döneminde (M.Ö. 972-932) krallık altın çağını yaşadı. Bu dönemde siyasi anlamda pek çok önemli gelişme sağlanarak, sınırlar Mısır'dan Fırat Nehri'ne kadar genişledi.²⁹ Ayrıca Süleyman, babası Hz. Davud'un vasiyeti olması dolayısıyla Kudüs'te eşine az rastlanır Beyt-i Makdis'i³⁰ inşa ettirdi.³¹

Süleyman'ın ölümünde sonra krallık içinde siyasi düzen bozuldu ve ilk Yahudi Krallığı dağılma dönemine girdi. Böylece iki ayrı Yahudi Devleti ortaya çıktı. Bu devletlerden kuzeydeki on kabile, Jerobam'ı kendilerine kral kabul ettiler ve 'İsrail Krallığı'nı kurdular. Güneyde olan Yahuda ve Benjamin kabileleri ise, Hz. Süleyman'ın oğlu Roboam'ı kral ilan ettiler ve böylece onlarda 'Yahuda Krallığı'nı kurdular. Güneyde kurulan bu Yahuda Krallığı'nın başkenti ise, Kudüs idi.³² Ancak kuzeyde ve güneyde ayrı ayrı kurulmuş olan bu iki Yahudi devleti fazla uzun sürmedi. Kuzeydeki İsrail Krallığı'na Asurlular son verdiği gibi³³ Babil Kralı II. Nebukadnazar'da güneydeki Yahuda Krallığı'na son verdi. Babil Kralı II. Nebukadnazar korku ve endişe saçarak Kudüs'e girdi, Süleyman Mabedi'ni ve sarayını yağmalattırdı. Nebukadnazar verdiği bu zararlarla da yetinmeyerek Yahudileri Babil'e götürdü. Böylece Yahudilerin 37 yıl süren Babil sürgünü başladı.

²⁶ El-Farukî, İsmail Raci- Luis Lamia el-Farukî. (1999). *İslam Kültür Atlası*. (Çev. Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu). İstanbul: İnkılab Yayınları, s. 53. ; Erdoğan, H. (2005). *Büyük İsrail Stratejisi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 34.

²⁷ Turan, Ö. (2003). *Medeniyetlerin Beşiğinde Ortadoğu*, İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, s. 43.

²⁸ Kitab-ı Mukaddes, Yeremya, XI-XII ; Kitab-ı Mukaddes , Zekerya, IX/9-10.

²⁹ Öztuna, Y. (1989). *Türkler Araplar Yahudiler*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, s. 13. ; Kocabaş, S. (2005). *Filistin İçin Mücadele Türkiye ve Siyonizm*, İstanbul: Vatan Yayınları, s. 15-16.

³⁰ Hz. Süleyman tarafından yaptırılan, Müslümanların ilk kiblesi olan kutsal mesciddir. <http://www.meraklisite.com/tag/beytul-makdis-nedir>. Erişim Tarihi: 04.05. 2017.

³¹ Kutluay, Y. (2000). *Siyonizm ve Türkiye*, İstanbul: Koloni Yayıncılık, s. 15.

³² Garaudy, R. (1983). *Siyonizm Dosyası*. (Çev. Nezhil Uzel), İstanbul: Pınar Yayınları, s. 50. ; Öztuna, a.g.e., s. 15.

³³ Arı, T. (2005). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 36.

Bölgede uzun bir aradan sonra Perslerin üstünlük kurmasıyla Yahudilerin Babil sürgünü sona erdi.³⁴ Ardından Filistin üzerinde M.Ö. 331'e kadar süren İran hakimiyeti başladı. Bu dönemde Yahudiler için kıymeti büyük olan Süleyman Mabedi'de yeniden inşa edildi.

Bölgede İran hakimiyetinin sona ermesinin akabinde Helenizm kültürü kendini göstermeye başladı. Zira Makedonya Kralı Büyük İskender Fırat'tan Mısır'a kadar olan toprakları ele geçirdi ve Helenleştirme politikasını gerçekleştirdi.³⁵ Böylece Yahudiler üzerinde Yunan-Makedonya egemenliği başlamış oldu. Büyük İskender, bir yandan Helenizm kültürünü yaymaya çalışırken, bir yandan da Mısır'da kendi adında kurmuş olduğu İskenderiye şehrine Filistin'den birçok Yahudi'yi getirerek yerleştirdi. Buraya yerleşen Yahudiler artık asimile olarak Yunan kültürünü benimsemeye başladı. Ancak bu kültür sadece onları etkilemekle kalmadı, Filistin'de kalan diğer Yahudilerle olan münasebetleri dolayısıyla Yunan kültürü Filistin'e de taşınmaya başladı.³⁶

Büyük İskender'in ardından bölge, Selevkoslar'ın ve Mısır Ptolemeleri'nin denetimi altına girdi. Selevkosların hakimiyeti döneminde, Yahudiler baskı altına alınarak, dini açıdan birtakım zorlamalara tabi tutuldu. Buna sebep olan gelişme ise, Kudüs Selevkosların hakimiyetinde iken Süleyman Mabedi'nin Yahudi ibadetine kapatılması ve Yahudiler'in Grek tanrı heykellerine tapınmaya mecbur edilmeleri idi. Nihayetinde Yahudilerin bölgede isyan çıkarmasıyla Selevkoslar Kudüs'ten atıldı. Selevkoslar'dan sonra bölgede üstünlüğü kuran Hasmonlu hanedanı ile yetmiş yıl süren bağımsızlık dönemi başlamış oldu.³⁷

Yahudiler üzerindeki Yunan hakimiyeti sonrası, Roma İmparatoru Pompeius'un, generallerinden Skorus'un yardımıyla M.Ö. 65'de bölgede idareyi sağlamasıyla artık Roma hakimiyeti başlamış oldu. Böylece bölgede Hasmonlu hanedanı tarihe karıştı.³⁸ Ancak bütün bunlara rağmen Hasmonlu hanedanı mücadeleden vazgeçmemişti. İran'dan yardım isteyerek Kudüs'e girdi. Kudüs'ün tahrip ve yağma edilmesi üzerine Roma İmparatoru Galile Valisi Herod Kudüs'ü kuşattı. Nitekim 40 gün süren kuşatma sonrası Herod Kudüs'ü tekrar ele geçirmeyi başardı. Ancak üzücü bir durum ki, Herod bu başarı

³⁴ Eroğlu, A.H. (2000). *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Ankara: Alperen Yayınları, s. 32.

³⁵ Mansel, A.M. (1984). *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 435.

³⁶ Karasapan, a.g.e., s. 56.

³⁷ Günaltay, a.g.e., s. 377; Karasapan, a.g.e., s. 57.

³⁸ Günaltay, a.g.e., s. 378 ; Mansel, a.g.e., s. 490.

sonrasında askerlerine Kudüs'ü yağmalamaları için izin verdi. Yahudiler ise, bu yönetimden çok memnun olmasalar da kabul etmek zorunda kaldılar.³⁹

Büyük İskender'in yerleştirmeye çalıştığı Helenizm politikası onun ölümünün ardından da devam etti ki Herod döneminde Helenizm kültürü, Filistin'de fark edilir şekilde yaygınlaştı. Öyle ki Helenizm'in etkisiyle halkın arasında ticaret ve mesleki alanlarda Grekçe yaygın bir şekilde konuşulmaya başlandı. Yine bu dönemde Filistin şehirleri adeta bir Yunan şehri görüntüsünü aldı. Herod tüm bu değişikliklerin yanında Süleyman Mabedi'ni de yeniden inşa ettirerek Filistin'de güçlü bir yönetim sağladı. Ancak Herod'un ölümünden sonra siyasi otoritenin sarsılmasıyla bölge toprakları üç oğlu arasında paylaştırıldı.⁴⁰

M.S. 67'ye gelindiğinde, Yahudiler artık Roma'nın baskıcı yönetimine karşı isyan ettiler. Bu isyan üzerine Romalı Titüs, M.S. 70'de bölgeyi işgal ederek, Kudüs'ü tahrip edip, yağmaladı. Kudüs böylece Hasmonlu hanedanından sonra ikinci kez tahrip edilip, yağmalanmış oldu. Titüs ayrıca, Herod'un yeniden inşa ettirip, ihtişamlı hale getirdiği Süleyman Mabedi'ni de yıktı. Titüs bunlarla da yetinmeyerek Yahudileri bölgeden çıkardı. Kudüs⁴¹ artık Roma hakimiyetine yani Hristiyan hakimiyetine girmiş oldu. Daha öncede Hristiyanlar için birçok nedenden dolayı kutsal sayılan Kudüs'ün⁴² dini açıdan önemi arttı.⁴³

³⁹ Günaltay, *a.g.e.*, s. 380.

⁴⁰ Günaltay, *a.g.e.*, s. 381.

⁴¹ Kudüs şehri Filistin toprakları üzerinde çok imtiyazlı bir yerde kurulmuştur. Hakikaten de 'Arap dünyasının merkezinde ve Arap dünyasını meydana getiren ülkelerin dört yol ağzındadır'. Şehir etrafı akarsuları ve uydu kasaba ve sitelerle çevrili dört tepe üzerine kurulmuştur. Kudüs, şehir olarak Bronz çağı'nın başlangıç devrelerinde ortaya çıkmıştır. Kenânîler tarafından inşa edilmiştir. Başlangıçta, kurucu ecdâd veya ulu ilah 'Salem' ismi ile tanınmıştır. Diğer Kenânî şehirleri gibi bir 'Kraliyet şehridir'. Kayıtlarda şehrin ismi 'Yürüşalim' yani büyük bir olasılıkla 'Salem Şehri' olarak geçmektedir. Şehre verilen isimlerin çokluğu ne olursa olsun, bunlar arasında en yaygın olanı, 'Ür Şalim'di. Müslümanların şehri almaları ile 'Beyt el-Makdis' ismi kullanılmaya başlandı. Müslüman Araplar Kudüs'ü 638 yılında ele geçirirler. Kudüs Osmanlı yönetimi altına girince, önce Şam Eyaletine bağlı bir sancak olur, son devirlerde ise kendisine Bab-ı Ali'ye bağlı Mutasarrıflık olması söz verilir. Kudüs (Tarihi Belge), Ter: Acar Tanlak, İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, s. 9- 25.

⁴² Filistin toprakları ve özellikle Kudüs; Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler için yani üç din içinde müşterek yaşama zorunluluğu olan ortak mukaddes bir beldedir. Müslümanlar için Kudüs, Kuran'da adı geçen ve Mekke, Medine'den sonra kutsal kabul edilen üçüncü şehirdir. Ayrıca Kudüs Müslümanların ilk kiblesi olan Mescid-i Aksa'dan dolayı Kuran'ın övgüsüne mazhar olmuştur. Hristiyanlar için Kudüs, Hz. İsa'nın doğduğu, göğe yükseldiği, Meryem Ana'nın defnolunduğu ve mühim birçok Hristiyan mabedinin yapıldığı bir beldedir.

⁴³ Dursun, D. (1995). *Ortadoğu Neresidir*, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 38.

Yahudiler Roma baskısından dolayı ne kadar isyan etseler de, son Yahudi ayaklanması Romalılar tarafından bastırıldı. Roma İmparatoru Septimus Severus, Yahudilere karşı şiddetli tedbirler aldı. Bu durum Yahudilerin bölgeyi terk etmelerini zorunlu hale getirdi. Bölgenin Romalıların eline geçmesiyle, Yunanlılar döneminde olduğu gibi, Kudüs bir Roma şehri gibi yeniden inşa edilerek, başkent oldu ve adı da 'Aelia (İliya) Capitolina' olarak değiştirildi. Romalılar Filistin'e ise Palestina adını verdiler.⁴⁴

Bizanslılar döneminde Kudüs'de büyük gelişmeler yaşandı. İmparator Konstantin'in 312'de Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesiyle, Kudüs artık Hristiyanlığın merkezi haline geldi ve dini önemi daha da artmaya başladı. Bölgede aynı zamanda birçok kilise de inşa edildi. Bölgenin Hristiyanların egemenliğine girmesiyle Yahudilere karşı baskılar da artarak devam etti.

Bu hadiseler sonrasında 629'da Kudüs'te İranlılar tarafından büyük bir katliam gerçekleştirildi. İranlılar kadın, ihtiyar ve çocuk demeden büyük bir katliam yaptılar, kiliseleri yakıp talan ettiler. Tüm bu yaşananlar öncesinde 628'de başa geçen II. Kavaz Şeroe barış isteyince İran orduları geri çekildi. Kudüs'te 629 yılında Bizans hakimiyeti yeniden başladı ve 638'e kadar sürdü. 638'de Hz. Ömer tarafından Kudüs'ün fethedilmesiyle Bizans dönemi sona erdi.⁴⁵

Burada önemli bir husus belirtilmelidir ki; tarihi açıdan bakıldığında Yahudiler, yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Filistin bölgesinde doğup, gelişmediler. Yahudiler Filistin bölgesine yerleştiklerinde bile, hiçbir zaman sahildeki ovalar ile bugünkü İsrail bölgesini elde edemediler. Bu bölge uzun süre buraya adını veren ve uzun yıllar mücadele eden Filistinlilerin ellerinde bulundu.

2.2. İslamiyet'in Kabulü Sonrasında Filistin'deki İdari Durum

Hristiyanlar ve Yahudiler tarafından kutsal kabul edilen ve büyük önem atfedilen Filistin, Miraç olayı, ilk kıblenin olması gibi nedenlerden dolayı Müslümanlar tarafından da, Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal şehir olarak kabul edilmekteydi. İslam tarihinde de büyük önemi olan Filistin'de İslamiyet'in yayılması için gösterilen çabalar

⁴⁴ Karasapan, *a.g.e.*, s. 30.

⁴⁵ Parlar, S. (2006). *Ortadoğu, Vaat Edilmiş Topraklar*, İstanbul: Bibliotek Yayınları, s. 377.

asr-ı saadete kadar uzanmaktadır. Hz. Peygamber, yaşadığı dönemde İslamiyet'i yaymak amacıyla çeşitli hükümdarlara davet mektubu gönderdi. Bu davet mektuplarından alanlardan biri de, Bizans'a bağlı Bursa Emiri Şürahbil bin Amr el-Gassani idi ancak bunun karşılığında İslam elçisi öldürüldü. Bunun sonucunda kaçınılmaz olarak Müslümanlar ile Bizanslılar arasında çıkan Mute Savaşı, Müslümanların yenilgisiyle sonuçlandı. Hz. Peygamber, Filistin'in fethini ve orada İslamiyet'in yayılmasını çok istedi ancak kısa bir süre sonra vefatı nedeniyle bu isteği gerçekleşmedi. Hz. Peygamberin ölümünden sonra Hz. Ebubekir halife seçilince, Amr bin As'ı Filistin'in fethi ile vazifelendirdi (12. yılın sonu veya 13. yılın başı/ Şubat-Mart 634). Filistin'in fethi görevini alan Müslümanlar önce Gazze üzerine yürüdüler, başarılı bir mücadele göstererek, şehri ele geçirmeyi başardılar. Müslümanların bu başarıyı elde ederek, kısa sürede güney Filistin'e kadar ilerlemesi üzerine buna engel olmak isteyen Bizans İmparatoru Herakleios, büyük bir orduyu Filistin'e yönlendirdi. Amr bin As ise, Bizans ordusu gelmeden önce Kaysâriye'yi kuşattı ancak bu büyük ordunun üstesinden gelemeyeceğini anlayınca kuşatmayı kaldırdı ve derhal halifeden yardım istedi. Hz. Ebubekir bunun üzerine başarılı bir komutan olan Halid bin Velid'e haber göndererek, ondan yardım etmesini istedi. Halid bin Velid ordularının da yardıma gelmesiyle güçlenen Müslüman ordusu, Ecnadeyn mevkiinde düşman ordusu ile karşılaştı ve mücadele İslam ordusunun galibiyeti ile sonuçlandı (28 Cemaziyelevvel 13/ 30 Temmuz 634). İslam ordularının bu zaferi ile Filistin'in artık Müslümanlar tarafından fethi başlamış oldu. Arkası sıra devam eden fetihlerle Sebaste, Nablus, Lûd, Yübnâ, Amvâs gibi şehirlerde ele geçirildi. Nitekim Müslümanlar bununla da kalmadı ve iki yıl sonra yapılan Yermük Savaşı'yla Bizans'a karşı büyük başarı daha elde ettiler. Böylece Müslümanlar bölgede hakimiyeti sağlayarak daha sağlam adımlarla ilerlediler.⁴⁶

Filistin'de üstünlük kurmayı başaran Müslümanlar, Kudüs'e ulaşarak burayı kuşattılar. Kudüs'ün kuşatılmasıyla halk çok geçmeden şehri teslim edip, anlaşmayı kabul etti. Kudüs halkı, antlaşmayı ancak Hz. Ömer tarafından yapılırsa kabul edebileceği şartını

⁴⁶ Numani. Ş. (1986). *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*. (Çev. Yaşar Alp), İstanbul: Mahya Yayınları, s. 233. ; Wellhausen, J. (1960). *İslamın En Eski Tarihine Giriş*. (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, s. 88. ; Hitti, P. (1989). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. (Çev. Salih Tuğ), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, s. 223-231.

ileri sürdü. Bunun üzerine Hz. Ömer, Kudüs heyetine bir ahidname⁴⁷ sundu ve böylece Kudüs, savaş yapılmadan antlaşma ile fethedildi. (Rebûlâhir 16/ Mayıs 637)

Filistin ve kutsal şehri olan Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethedilmesi nihayetinde, Hz. Ömer artık Yahudilerin Kudüs'e dönmelerine izin verdi. Hz. Ömer ayrıca, Yahudilere ibadet özgürlüğü tanıyarak, ibadetlerini rahatça yerine getirebilmeleri için 'Zeytindağı'nda⁴⁸ kendilerine bir toprak da verdi.⁴⁹

Kudüs'ten sonra Amr bin Âs, Kaysâriye şehrini tekrar kuşattı ancak onun Mısır'ın fethi ile görevlendirilmesiyle Muaviye'ye bu görev verildi ve Muaviye şehri kuşatarak ele geçirdi (640-641). Muaviye bununla da yetinmeyerek Askalan'ı da ele geçirince Filistin'in fethi tamamlandı. Bu bölge daha sonra askeri bir bölge olarak ilan edildi ve Cündü Filistin adı verildi. Bununla birlikte merkez de belirlendi ancak merkez olarak Kaysâriye değil, Lûd şehri seçildi. Hz. Ömer ise, fetihlerle bölgede tam bir hakimiyetin sağlanması ile İslamlaşmanın hızlanması için gayret gösterdi ve Muâz bin Cebel, Ubâde bin Sâmî ve Abdurrahman bin Ganem'i bu iş için vazifelendirdi. Ayrıca Hz. Ömer, bölgenin canlanıp, gelişmesi amacıyla Arap kabilelerini buraya yerleşmeleri için teşvik etti.⁵⁰ İdari ve siyasi yapıyla da yakından ilgilenen Hz. Ömer, Şam bölgesindeki valileri, yöneticileri ve bunların

⁴⁷ Hz. Ömer'in Kudüs ahalisine verdiği ahidname: Bismillahirrahmanirrahim. Bu sözleşme Allah'ın kulu, müminlerin emiri Ömer'in İliya halkına verdiği bir emandır. Onların canlarına, mallarına, kilise ve haçları konusunda; hastaları ve sağlıklı olanları ve diğer insanlarına verilen bir emandır. Buna göre onlar kilise inşa etmeyecekler fakat eski kiliselerine de dokunulmayacaktır. Kiliselerinin sayısı azaltılmayacak, sahalarına dokunulmayacak ve haçlarına karışılmayacaktır. Mallarına da dokunulmayacaktır. Dinleri konusunda zorlanmayacaklardır. Onlardan hiç birine zarar da verilmeyecektir. İliya'da onlarla beraber hiçbir yahudi oturmaz. Diğer şehir halkları gibi İliya halkı da cizye verecektir. Bu şehirden Rumları ve hırsızları çıkaracaklardır. Buradan çıkanlar gittikleri yere ulaşınca dek malları ve canları konusunda güven içinde olacaklardır. Onlar da tıpkı İliya halkı gibi cizye vereceklerdir. İliya halkından kim ki Rumlar gibi mallarını alıp çıkıp gitmek ister, kilise ve haçlarını da terk ederse onlar da yerlerine ulaşınca dek canları, kiliseleri ve haçları konusunda eman içinde olacaklardır. Buraya savaşmak için gelmiş olanlar isterlerse burada kalıp İliya halkının şartları tabi olurlar, isterlerse onlarla beraber çıkıp giderler. Halktan hasat zamanı gelinceye kadar bir şey alınmayacaktır. Bu anlaşmaya tabi olanlar, cizye verdikleri müddetçe Allah'ın, Rasulullah'ın, Halifelerin ve müminlerin zimmetindedirler. Halid bin Velid, Amr bin As, Abdurrahman bin Avf ve Muaviye bin Ebu Süfyan şahittir. Bu antlaşma H. 15 senesinde yazıldı. <http://www.istanbultarih.com/hz--omer-in-kudus-u-fethi-240.html>. Erişim Tarihi: 06.05.2017.

⁴⁸ Falih Rıfkı Atay'ın 'Zeytindağı' adlı eserinin adı da, Kudüs'e yakın bir tepenin isminden gelmektedir. Falih Rıfkı Atay, bu kitabında Osmanlı saltanatının son günlerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk günlerine kadar ki zaman dilimini anlatmaktadır. Yazar bir görev sebebiyle Zeytindağı'na gitmiştir. Burada yaşamış olduğu olayları ve anılarını, tarihin önemli olaylarını da içine alacak şekilde anlatmıştır.

⁴⁹ en-Nedşe, R. (2007). *Sultan II. Abdülhamid ve Filistin*. (Çev. Necmeddin Gevri), İstanbul: Semerkand Yayınları, s. 26.

⁵⁰ Paksu, M. (2000). *Kudüs ve Mescid-i Aksa*, İstanbul: Nesil Yayınları, s. 19.

yetkilerini, sınırlarını tekrar gözden geçirerek, düzenledi. Filistin'i iki bölgeye ayırarak, Remle ve Eyle isimlerini verdi.⁵¹

Üçüncü halife Hz. Osman ölünce yerine geçecek halifenin seçiminde Hz. Ali ve Muaviye arasında sorun çıkınca, Filistinliler Muaviye'yi destekledi. Muaviye de bu mücadeleyi kazanınca halifeliğini ilk olarak Kudüs'te ilan ederek, Filistin'de Emeviler dönemini başlatmış oldu.

Emeviler kendi dönemlerinde Filistin'e önemli hizmetler yaparak, burayı dokuz büyük eyaletten biri haline getirdiler. Emevi hükümdarı Abdülmelik bin Mervan 691 yılında Kudüs'ün maddi ve manevi olarak önemli bir mimari eseri olan Kubbetu's-Sahra'yı yaptırdı. Filistin'e yapılan hizmetler diğer hükümdarlar döneminde de devam etti. Abdülmelik bin Mervan'dan sonra idareyi sağlayan oğlu I. Velid ise, Mescid-i Aksa'yı tamir ettirerek, Kubbetu's-Sahra'nın yanında El-Aksa Camisini yaptırdı. Ardından halife olan Süleyman ise, Remle'yi Filistin'in merkezi haline getirdi. Halife Ömer bin Abdülaziz ise, imar faaliyetlerinin yanı sıra bölgede İslamiyet'in yayılması için çaba gösterdi. Son Emevi halifesi II. Mervan dönemine gelindiğinde ise, Filistin'de büyük bir isyan çıktı ve bu isyan Kudüs şehri surlarının II. Mervan tarafından yıktırılmasına sebep oldu.⁵²

Emevilerden sonra Filistin'de Abbasiler idareyi eline aldı ve bu dönemde merkez yine Remle olarak kaldı. Bu dönem hükümdarlarına baktığımızda, Harun Reşid dönemi huzurlu ve sakin geçmiş iken, ondan sonra başa geçen Emin döneminde bazı karışıklar ortaya çıktı. Halife Mutasım Billah döneminde ise, çiftçilerin toplandığı bir isyan çıksa da, bu isyan kısa sürede bastırıldı. 866 yılında Filistin valiliğine İsa bin Şeyh eş-Şeybânî getirildi, ancak eş-Şeybânî bağımsızlığın ilan edilmesini engellemek amacıyla halife Muhtedi Billah ve Mutemid Alellah dönemlerinde hutbe okunmasına izin vermedi. Bölge 868-905 yıllarında Tolunoğulları'nın eline geçse de, kısa süre sonra tekrar Abbasilerin hakimiyetine girdi. 935-969 yılları arasında İhşidiler'in bölgede egemenlik kurmasının ardından Filistin'e Fatimîler hakim oldu.⁵³

Fatimîlerin bölgede baskıcı bir idare sağlamaları nedeniyle Suriye ve Filistin halkı yardım isteyince, Abbasi ordusunda görevli olan Türk askeri Alptekin, Şam'ı ele geçirerek,

⁵¹ Runciman, S. (1989). *Haçlı Seferleri Tarihi*. (Çev. Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 3.

⁵² Bektaş, E. (1995). Emeviler, *DİA* (11), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, s. 105.

⁵³ Yıldız, H.D. (1988). Abbasiler, *DİA* (1), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, s. 31-48.

Filistin'deki Fatımî ordusunu yenilgiye uğrattı. Kısa süre sonra Abbasi halifesinin ve Bizans İmparatorunun ölmelerinin ardından Alptekin, Akka ve Sayda'yı aldı. Ancak 978'de Şam'da esir edilince Alptekin'in hakimiyeti sona erdi.⁵⁴ Fatımîler döneminde Kudüs'ün önemi daha da arttı. Fatımî ve Bizans anlaşmalarında, Bizans camilerinde, Fatımî halifesi adına hutbe okutulmasına karşılık, Kudüs'te bulunan Kıyamet Kilisesi'nin onarımı şartı koşuldu. Fatımîlerin bölgedeki idareleri Türklerin bölgeye gelmesi ile son buldu.

Filistin'de Türklerin ilk kez ne zaman var olduğuna baktığımızda, Tolunoğulları ile başlamakta olduğu görülse de, gerçek manada 1069-1070 yıllarında Türk varlığının görülmeye başlandığı bilinmektedir. Bu olayın ise, Selçuklular zamanında, Sultan Alp Arslan'a isyan eden eniştesi Erbasan ve beraberindeki Karlu, Şöklü, Atsız ve kardeşlerinin, Türkmenlerle birlikte Filistin'e gelmeleri ile başladığı anlaşılmaktadır. Filistin'e giren bu ilk Türkler, çok kalabalık olmadıklarından, Belka ve çevresindeki Numan Kalesi'ni fethederek buraya yerleştiler. Zamanla topraklarını daha da genişleten Karlu Bey, Remle'yi alarak burayı başkent yaptı. Böylece Karlu Bey'in öncülüğünde Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı bir Türkmen Beyliği Filistin'de kurulmuş oldu.⁵⁵ Türkmen Beyliği'ni kuran Karlu Bey 1071'de ölünce yerine Emir Atsız geçti ve Emir Atsız Kudüs'ü kuşatarak idareyi sağladı ve burayı başkent yaptı.

Bölgede Türklerin varlığı zamanla görünmeye başlayınca, Fatımîler Filistin'e bir ordu göndererek Kudüs'ü kuşattı. Ancak Fatımîler kan dökülmesini istemiyordu, bu nedenle bölgede bulunan Selçuklulara bağlı Türkmen Beyliği'ne bir heyet göndererek şehri sorunsuzca teslim etmelerini istedi. Türkmen Beyliği'nin başında olan Sökmen ve İlgazi Beyler bu teklifi kabul etmek istememelerine rağmen, Fatımi ordusunun gücünden dolayı kabul etmek zorunda kaldılar. Böylece 1096 yılında şehrin teslim edilmesiyle, Kudüs'te Fatımî yönetimi yeniden başladı.⁵⁶

Filistin bölgesinde bu gelişmeler yaşanırken, Avrupalılar Suriye ve Filistin üzerine dini, siyasi ve ekonomik birçok nedenden dolayı seferler düzenlemeyi planlıyorlardı. Bu seferler ise Haçlı Seferleri idi. Bunun üzerine büyük hazırlıklarla İtalyan, Alman ve Fransızlardan oluşan ilk haçlı ordusu 1096 yılında yola koyuldu. Nitekim bu büyük haçlı

⁵⁴ Öztuna, Y. (1989). *İslam Devletleri Tarihi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 323.

⁵⁵ Sevim, A. (1989). *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 24,25.

⁵⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 10, s. 235.

ordusu İstanbul'u ve Anadolu'yu geçip daha kutsal topraklara gelmeden Selçuklular tarafından bozguna uğratıldı. Bu yenilgiyi hazmedemeyen haçlılar, yeni bir ordu hazırlayarak İstanbul'a geldiler ve 13 Temmuz'da da Kudüs'e saldırdılar. Haçlı ordusu, iki günlük kuşatma sonucunda Kudüs'ü almayı başardı. Şehri ele geçiren haçlı orduları bununla da yetinmeyerek, şehirde kadın, erkek, genç, yaşlı demeden büyük bir katliam yaptılar. Ardından Kudüs ve çevresinde kendilerine krallık kuran Haçlılar, Müslümanlara ait dini mekanlara zarar verip, yıktılar ve bazılarını da kiliseye çevirdiler. Tüm bu hadiselerin yaşanmasıyla Selahaddin Eyyübi bölgeye geldi ve haçlılar ile başarılı mücadeleler yaptı.⁵⁷

Selahaddin Eyyübi bölgeye gelince Haçlıların elinde olan Kudüs üzerine seferler yapmaya başladı. 1187'ye gelindiğinde ise, Selahaddin Eyyübi Kudüs'te kurulan Haçlı Krallığı'nı Hittin'de mağlup etti.⁵⁸ Böylece Filistin tekrar Türklerin hükümrانlığına girdi. Kudüs'ün alınmasıyla Selahaddin Eyyübi de Hz. Ömer gibi, bütün Yahudileri tekrar Kudüs'e dönmeye çağırdı. Bunun çağrı üzerine Suriye, Mısır ve Mezopotamya'da bulunan Yahudiler, tekrar eski topraklarına döndüler. Nitekim buradan hareketle, Müslümanlar hiçbir dönemde gayrimüslimleri topraklarından uzaklaştırma çabası içinde olmamıştır.⁵⁹

Selahaddin Eyyübi bölgede önemli başarılar elde etti ancak onun ölümünden sonra Kudüs'de yine dengeler değişmeye başladı. Bu durumdan yararlanmak isteyen Alman İmparatoru VI. Henri, Kudüs'te tekrar bir Haçlı devleti kurmak istedi. Bunun üzerine 1197'de Alman İmparatoru yeni bir haçlı ordusu düzenledi ancak sonunda barış yapılmasına karar verilmesiyle sefer kaldı. Kudüs bu şekilde birçok kez Haçlıların hakimiyetine girse de, sonunda yine Müslümanların idaresi sağlandı.

Bir yandan bu gelişmeler olurken, bir yandan da ilk Memlük Sultanı İzzettin Aybek ile Mısır'da Memlüklü idaresi başladı. Bölgeye hakim olan Memlükler, kısa sürede Suriye, Mısır ve Filistin'i ele geçirdiler. Böylece Memlükler bölgede yeni bir idari sistem uyguladılar ve Filistin'i altı bölgeye ayırdılar. Bunlar: Gazze, Lûd, Kakun, Kudüs, Halil ve Nablus idi. Filistin'de Memlükler dönemi, Müslümanların en yoğun olduğu dönem idi. Bu dönemde Yahudilere ve Hristiyanlara da bölgede yaşama hakkı tanındı ve bölge haçlı

⁵⁷ Demirkent, I. Haçlılar, DİA (14), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, s. 532- 545.

⁵⁸ Ostrogorsky, G. (2015) 8. Baskı. *Bizans Devleti Tarihi* (Çev. Fikret İşıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 376.

⁵⁹ Çebi, H. (2011). *Kurtlar Konseyinde Çalınmış Vatan Filistin*, İstanbul: Onikinci Kitap Yayınları, s. 20-23.

seferlerinden korunmak için birtakım tedbirler alındı. Bunun için limanlar yıkıldı, bölgenin deniz ile bağlantısı kesildi ve kara ticareti durdurularak şehirler ortadan kaldırıldı.

Buradan anlaşıyor ki, Filistin’de İslamiyet sonrası dönem Yahudiler için diğer dönemlerden farklı oldu. Öyle ki daha önceki dönemlerde kötü muameleye, katledilmeye maruz kalınmışken, İslami dönemde bunlar sona erdi. Şüphesiz Yahudilerin bu dönemde buradaki yaşantısı diğer bölgelerde yaşayan Yahudilerin durumunda daha iyiydi.

3. FİLİSTİN'DE OSMANLI İDARESİ

3.1. Filistin'in Osmanlılar Tarafından Fethi

Filistin'in Osmanlılarca fethini sağlayan Yavuz Sultan Selim başa geçmeden önce Osmanlı Devleti ve Memlûkler arasındaki iyi ilişkiler II. Murat zamanına kadar devam etti.⁶⁰ Ardından Yavuz Sultan Selim başa geçince Çaldıran Zaferi'ni elde etmesi ile Doğu Anadolu'nun tümünde hakimiyeti sağladı⁶¹ ve böylece egemenlik sahasını genişletti. Yavuz Sultan Selim bir yandan doğuda Safeviler ile uğraşırken, bir yandan da Memlûklerle uğraşıyordu. Memlûklerle sınır komşusu olunmasından dolayı, Memlûkler Suriye'nin Yavuz Sultan Selim tarafından alınmasından endişe duyuyorlardı. Bu nedenle de Safeviler ile birlik oldular. Bu iki devletin işbirliği yapmasından rahatsız olan Yavuz Sultan Selim, İran seferinden vazgeçerek Suriye üzerine yürümeye karar verdi. Bu durumdan haberdar olan Memlûklü Sultanı Kansu Gavri'de büyük bir ordu ile Mercidabık'a geldi.⁶² 24 Ağustos 1516'da iki ordu karşı karşıya geldi ve bu mücadele Osmanlıların galibiyeti ile sonuçlandı. Yavuz Sultan Selim bununla da yetinmeyerek fetihlere devam etti ve Şam'ı ele geçirdi. Daha sonra Mısır'ı da almayı planlayan Yavuz Sultan Selim, bölgede tam olarak hakimiyeti sağlama amacını taşıyordu. Bu sebeple de Mısır yolunu emniyet altına almak isteyen Yavuz Sultan Selim öncelikle Filistin bölgesini ele geçirmek istiyordu. Bunu gerçekleştirmek için Sadrazam Sina Paşa'yı vazifelendirdi ve Sinan Paşa kısa sürede Safed, Nablus, Aclun ve Kudüs'ün fethini sağladı. Bu bölgelerde Osmanlıların hakim duruma gelmesiyle, Yavuz Sultan Selim ve beraberindeki devlet adamları 31 Aralık'ta Kudüs'e geldi.⁶³

1517 yılında fethedilen Kudüs'e⁶⁴ gelen Yavuz Sultan Selim, burada medfûn olan Peygamber kabirlerini, pek çok kutsal mekanı ve tarihi yerleri ziyaret etti.⁶⁵ Bu ziyaret

⁶⁰ Uzunçarşılı, İ.H. (1998). *Osmanlı Tarihi*, c. II, 8.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 187-190.

⁶¹ Hoca Sadeddin Efendi. (1992). *Tacü't-Tevarih*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 197-236. ; Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî. (1989). *Solak-zâde Tarihi*, (Haz. Vahid Çabuk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 22-32.

⁶² Ercan, Y. (1988). *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 3.

⁶³ Hoca Sadeddin Efendi, *a.g.e.* (IV), s. 305-306.

⁶⁴ Kudüs'teki tahmini vergi gelirlerini, kent ve köy sakinlerinin nüfusunu saptayan bilinen ilk tahrir kayıtları fetihten yaklaşık on yıl sonra 1525- 1526 yılında yapılmıştır. Kudüs'te Osmanlı kadınsına ait ilk mahkeme sicilleri ise 1530-1531 yılına tarihlenir. Dolayısıyla, Osmanlı yönetimiyle değişime uğrayan idarî yapıların 1530'lu yıllarda bütünüyle işler hale geldiğini görmek mümkündür. Avcı, Y. (2004). *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Ankara: Phoenix Yayınevi, s. 34.

⁶⁵ Şeref Efendi, A. (2005). *Osmanlı Tarihi* (Haz. Musa Duman), İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, s. 144.

sırasında Yavuz Sultan Selim’e gelen İspanyol elçisi, bu bölgenin Osmanlılara geçmesi nedeniyle, eskiden olduğu gibi Hristiyanların Kudüs’e gelip rahatça hac ibadetlerini yapmalarına izin verilmesini istedi. Bunun İspanyol kralının bir isteği olduğunu söyledi. Bunun üzerine Hz. Ömer’in yaptığı gibi Yavuz Sultan Selim’de Hristiyanlara ibadet özgürlüğü vererek, bu isteğin yerine gelmesine izin verdi.⁶⁶

Yavuz Sultan Selim Kudüs’e⁶⁷⁶⁸ geldiğinde buradaki halk tarafından büyük bir coşku ve memnuniyetle karşılandı. Buradaki Müslümanlar pek tabii fetihten hoşnut idiler ki, Hristiyanlar da Hz. Ömer ve Selahaddin Eyyübi’nin kendilerine verdiği ahidnamenin devam etmesini istiyorlardı. Buna binaen Yavuz Sultan Selim’de daha önceden olduğu gibi bu ahidnameyi devam ettirdi. Böylece gayrimüslimlere tanınan inanç, ibadet özgürlüğü devam etmiş oldu.

Batılı araştırmacı Dror Ze’evi’de, Amnon Cohen’in araştırmalarına dayanarak yaptığı bir tespitte şunları söyler, ‘İmparatorluğun diğer sancaklarında olduğu gibi Kudüs’te de Yahudi ve Hristiyan toplulukları ekonomik sistemle bütünleşti. Osmanlı’nın kendi hakimiyetindeki bu azınlıklara yaklaşımı, Müslüman nüfusa karşı davranışından çok da farklı değildi. Zira Hristiyan ve Yahudilerin yeni kurulan yerel şer’i mahkemeye besledikleri güven de bunu göstermektedir. Nitekim gayrimüslimlerin zorunlu olmadıklarında bile kadı’nın yargısına başvurmak istemeleri bu durumun bir örneğidir’

⁶⁶ Celalzâde Mustafa Çelebi. (1990). *Selimnâme* (Haz. Ahmet Uğur – Mustafa Çuhadar), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 426. Bu Selimnâme’nin tanıtımı ile ilgili bilgi için bkz. Ecer, V. (2014). Celalzâde Mustafa’nın Selimnamesi, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C. 10, S. 8., s. 239-244.

⁶⁷ Evliya Çelebi ise bu konuda şunları yazmıştır: ‘Kudüs’e Türkler ‘Kuds-i Şerif’, Arablar ‘el-Kuds’, Hristiyan ve Yahudiler ‘Yerusalem’ derler. Her üç dinde kutsaldır. Hazreti Süleyman’ın taht şehri, İslamın Mekke’den önceki kiblesidir. Kudüs’e gelen Hristiyanlar Kamame kilisesini ziyaret etmeden hacı olamaz. Kızıl Yumurta Paskalya günü patriklerin ilahileri ve tütsüler arasında Kudüs Sancak beyi ve Kudüs mollası merasimle ve Fatiha okuyarak kiliseyi açar. Bu şekilde dünyanın her tarafından gelen hristiyanlara, bu ziyaretin Osmanlı devletinin sayesinde asayiş içinde yapılabildiği gösterilir. Yabancı dindekilere nasıl muamele edileceği Avrupalılara gösterilir.’ Öztuna, Y. (1998). *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.II., Ankara: Ötüken Yayınları, s. 341-u52.

Ortaçağ’ın en büyük seyyahı olan İbn-i Batuta ise Seyahatnamesinde Kudüs ile ilgili olarak şunları anlatmıştır: ‘Kudüs çok büyük bir yerleşim merkezi olup, binaları yontma taştan inşa edilmiştir. Faziletli Melik Selahaddin bin Eyüp bu şehri fethettiği zaman, kale duvarlarından bir kısmını askeri nedenlerle ortadan kaldırttı. Ondan sonra gelen el-Melikü’z-Zâhir (Baybars) Frankların zaptedip tahkim edecekleri korkusuyla kalan surları da yıktı. Kudüs’te önceden düzenli bir su şebekesi yoktu. Dimaşk Emiri Seyfeddin Tenkiz oraya halen mevcut olan suyu getirtti.’ İbn-i Batuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, s. 59.

⁶⁸ Bernard Lewis’e göre, ‘Osmanlıların Filistin’i fethetmesi, o güne değin Filistin tarihinde yeni bir refah dönemi başlatmıştır. Bölgenin Osmanlı gibi büyük bir imparatorluğa dahil olması bölgede ciddi bir değişime ve hızlı yükselişe kapı açmıştır.’

1520’de Yavuz Sultan Selim ölünce, Osmanlı tahtına Kanuni Sultan Süleyman geçerek, kontrolü sağladı. Bu siyasi boşluktan faydalanmak isteyen Canberdi Gazalî, eski Memlûk yönetimini tekrar kurup, kendisine yeni hakimiyet alanları oluşturmak amacıyla Mısır ve Suriye bölgesinde büyük bir isyan çıkardı. Melik Eşref unvanıyla hükümdarlığını ilan etse de, isyan ciddi sorunlar doğurmadan kısa sürede bastırıldı ve Canberdi Gazalî’de yakalanarak idam edildi. Bu isyan bastırıldıktan sonra bölgedeki idari düzen tekrar gözden geçirilerek Şam eyaletinin yönetimine Anadolu Beylerbeyi Ayas Paşa getirilirken Safed, Gazze ve Kudüs sancakları da Şam eyaletinden ayrıldı ve birbirinden bağımsız sancaklar haline getirildi.⁶⁹ Kanuni Sultan Süleyman devrinde Kudüs’ün surları ve Kubbetü’s-Sahra gibi birçok dini ve tarihi eser yeniden onarılarak, yüklü miktarda harcamalar yapıldı ve bölgede yeni bir süreç başladı.

3.2. Fetihten Sonraki Yüzyıllarda İdari Durum

Fetih sonrasında 17. yüzyıla gelindiğinde, bu yüzyıl padişahlarından III. Mehmet zamanında bölge toprakları idari yapı bakımından beş ayrı sancağa ayrıldı. Bunlar ise, Safed, Gazze, Nablus, Kudüs ve Yafa sancakları idi. Bu sancaklar her ne kadar ayrılmış gözükse de, yine önceden olduğu gibi Suriye vilayetine bağlı kaldılar. Bu yüzyılda bölgede idari bakımdan bu ayrımlar yapılırken, yönetim ise üç hanedan⁷⁰ tarafından sağlandı. Bu üç hanedan, Gazze, Kudüs, Nablus ve Lacun bölgelerinde idareyi sağlayıp, 17. sonuna kadar yönetimi hanedanın elinde tutmayı başardılar. Zaman içerisinde bu üç hanedan arasındaki ilişkiler evlilik, ekonomik ilişkiler ve siyasi ilişkiler gibi nedenlerle gelişerek, tek ve geniş bir hanedan olmalarına neden oldu.⁷¹

Ancak ne var ki Osmanlı yönetiminin bölgeyi fethettiğinden beri uğraştığı en önemli mesele, bedevi kabilelerini kontrol altında tutarak, zararlarını önlemek idi. 17. yüzyıla kadar birtakım uygulamalar ile bedevileri denetim altına almak mümkün oldu ancak 17. yüzyıl sonunda imparatorluğun siyasi yapısının bozulup, otorite zafiyetinin yaşanmasıyla bedevi saldırıları da şiddetlenerek devam etti.

⁶⁹ Yücel, Y. (1987). *Muhteşem Türk Kanuni İle 46 Yıl*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 15. ; Çakar, E. (2003), XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdari Taksimatı, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* XII/1, Elazığ, s. 356-358.

⁷⁰ Rıdvan, Ferruh ve Tarabay hanedanları idi.

⁷¹ Ze’evi, D. (2000). *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi* (Çev. Serpil Çağlayan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 40-55.

18. yüzyıldaki gelişmelere baktığımızda ise, 1799'da Napolyon Bonapart büyük bir ordu ile Mısır'a yaptığı sefer sırasında Filistin'in Yafa şehrini de aldı. Bununla da kalmayarak, Safed ve Nasıra'ya kadar ilerleyen Napolyon'un ordusunu, Akka önlerinde Cezzar Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu engelledi. Napolyon ordusunun her ne kadar ilerlemesi engellense de, bölgeden tamamen uzaklaştırılması gerekiyordu. Bunun için 1799'da Mehmet Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Kahire'ye gitmek üzere harekete geçti. Büyük bir mücadele sonunda, Osmanlı ordusu Mısır'ı Fransızların elinden almayı başardı ve Mehmet Ali Paşa buradaki askerleri komutası altına alarak hakimiyetini pekiştirdi.⁷² Daha sonra Mehmet Ali Paşa, Mısır'da güçlü bir devlet kurarak, ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda pek çok yenilik için girişimlere başladı.⁷³

Mısır'da Mehmet Ali Paşa tarafından bir idare kurulmasının ardından, Mora isyanını bastırmak için 1825'ten itibaren Osmanlı ordusu ile Mısır ordusu birlikte hareket etti ve böylece büyük başarılar kazanıldı. Ancak her zaman olduğu gibi bu başarılar engellenmek istenilerek, 20 Kasım 1827'de Navarin'de Osmanlı donanması, İngiliz-Fransız ve Rus müşterek donanması tarafından yakılarak yok edildi. Daha bu baskın olmadan önce ise, Osmanlı Devleti tarafından Mehmet Ali Paşa'ya isyanı bastırması için Mora valiliği vaad edilmişti. Nitekim Mehmet Ali Paşa Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması ile kendisine vaad edilen Mora valiliğinin verilemeyeceğini ve Yunanistan'ın bağımsız olacağını anladı. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa İngilizlerle işbirliği yaparak kendi ordusunu Mora isyanından Mısır'a geri çekti ve padişah II. Mahmut'tan Girit ve Suriye valiliklerini de istedi. Sultan II. Mahmut ise, Girit ve Suriye valiliklerini Mehmet Ali Paşa'ya vermediği gibi aksine onu Mısır valiliğinden de uzaklaştırmaya çalıştı. Bu durum karşısında Mehmet Ali Paşa'da 1831 yılında Suriye'yi işgal etme düşüncesiyle, oğlu İbrahim Paşa'yı ordusuyla birlikte Akka'ya gönderdi. Bu ordu büyük bir başarı elde ederek, Filistin'de dahil olmak üzere bütün Suriye topraklarını aldı. Mehmet Ali Paşa'nın bu bölgedeki hükümranlılığı 1840'a kadar devam ettiyse de 1840 yılında Filistin, İngiltere ve Avusturya'nın yardımı ile tekrar Osmanlı'nın idaresi altına girdi.⁷⁴

Mehmed Ali Paşa Mısır'da sürdürdüğü on yıllık (1831-1840) idare döneminde Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı bağımsızlık savaşını kazanmak amacıyla Batı'nın

⁷² Altındağ, Ş. (1979). *Mehmet Ali Paşa İsyanı 1945*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 567.

⁷³ Sander, O. (1989). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar*, Ankara: İmge Yayınevi, s. 119.

⁷⁴ Uçarol, R. (1982). *Siyasi Tarih*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, s. 118-121.

desteğini almak istiyordu. Bu amaçla bölgenin batıdan siyasi, kültürel, dini vb. pek çok yönden etkilenmesine izin verdi. Mehmet Ali Paşa amaçladığı sonuca ulaşamadı ancak Batılı devletler amaçlarına ulaşmıştı. Nitekim bu sayede İngiltere ve diğer Avrupa devletlerinin bölgedeki faaliyetleri arttı.⁷⁵ Ancak Mehmet Ali Paşa'nın da Filistin'e büyük katkıları oldu. Bu on yıllık süre içinde Filistin'i en iyi modernleştiren kişiler, Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa oldu. Bölgenin idaresini babası adına üstlenen İbrahim Paşa, merkezi vergilendirme sistemi getirerek, yeni yollar ile güvenli bir ulaşım sistemi geliştirerek ve yeni anayasal sistem ile birçok yeniliğe damgasını vurdu. Böylece bölgenin modernleşmesini sağladı.⁷⁶

Sultan Abdülaziz döneminde ise Yahudiler ile ilgili sorunlar yaşandı. Bu dönemde Milliyetçilik akımının yayılmasıyla Avrupa'daki Yahudiler zor günler yaşamaya başladı. Birtakım işkencelerin ve baskıların artmasıyla Yahudiler başka ülkelere sığınma girişimine başladılar. Yahudilerin sığındıkları yerler arasında Osmanlı Devleti'nde vardı.⁷⁷

Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise, refah içinde hayatta kalma çabasında olan Yahudiler, siyasi bir hamle olarak Filistin topraklarına yerleşerek, bu bölgeye sahip olmayı istiyorlardı. II. Abdülhamid bu düşüncenin temelini bildiği için, İmparatorluk içindeki boş arazilere muhacir yerleştirilmesine izin veriyordu ancak göçmenlerin Filistin topraklarına yerleştirilmesine karşı çıkıyordu. Zira büyük bir öngörüye sahip olan II. Abdülhamid için bu kabul edilebilir bir durum değildi. Zira bu durum, Yahudilerin bölgeye yerleşmesi halinde zaman ilerledikçe bu topraklarda bağımsız bir Yahudi devletini kurma düşüncelerinin gizli bir belirtisiydi. Öyle ki zaman geçtikçe yaşananlar II. Abdülhamid'i tahminlerinde haklı çıkardı.

Sultan II. Abdülhamid bu meseleye sıcak bakmadığı gibi birtakım hukuki tedbirler ile de bu durumu engellemek istedi. Yahudilerin gücünü kırmak amacıyla Osmanlı merkezi yönetimi tarafından 1871'de bir İrade-i Seniyye çıkarıldı ve Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerine yasak getirildi.⁷⁸ Bunun üzerine Yahudi reislerinden Teodor Herzl, Sultan

⁷⁵ Buzpınar, T. (2002). *Osmanlı Son Döneminde Suriye ve Filistin'de İngiliz Misyoner Faaliyetleri*, Ankara: XIV. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt, II. Kısım, s. 1486.

⁷⁶ Pappé, I. (2007). *Modern Filistin Tarihi*, Ankara: Phoenix Yayınevi, s. 26.

⁷⁷ Öke, M.K. (1990). *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, İstanbul: Çağ Yayınları, s. 30.

⁷⁸ Özdemir, H. (2010). *Abdülhamid'in Filistin Çılgılığı*. İzmir: Hazine Yayınları, s. 13.

II. Abdülhamid'e, para karşılığı bu toprakları alma teklifinde⁷⁹ bulundu. Elbette ki büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalınabilecek olan bu teklifin olumlu yanıtlanması mümkün değildi. Kendisini böylesine ciddi bir durumla karşı karşıya bulan Sultan II. Abdülhamid, manidâr bir cevap⁸⁰ verdi.

Yahudiler bu şekilde başarılı olamayacaklarını anlayınca⁸¹ dengeleri kendi lehlerine değiştirmek amacıyla, hedef noktasını değiştirerek Avrupa liderlerine yöneldiler. Çeşitli siyasi stratejiler geliştirerek, birçok gizli görüşme ile onlardan yardım istediler. Bunun üzerine I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından İngilizlerin yardımıyla Balfour Deklarasyonunu imzaladılar. Deklarasyonun imzalanmasıyla başlayan süreç 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla sona erdi.

Filistin'deki Osmanlı hakimiyeti ise 1917 yılına kadar sürdü. 31 Ekim 1917'de İngiliz ordusu Filistin'de Bi'rüssebi bölgesine girerek, üstünlüğü sağladı. Ardından Kudüs'e giren İngiliz kuvvetlerine karşı, Osmanlı cephesinde yeni bir ordu kurulsa da başarılı olunamadı ve 10 Aralık 1917 günü Osmanlı kuvvetleri Kudüs'ü terk etmek zorunda kaldı. 11 Aralık günü herhangi bir direnişle karşılaşmayan İngilizler şehre ayak bastı. Osmanlı ordusu şehri müdafaa etme gücüne sahipken, kutsal yerleri, şehirleri tahrip edip, zarar vermek istememesinden dolayı müdahale etmedi. Kudüs'ü ele geçiren İngilizler geniş çaplı bir organizasyonla, Eylül 1918'e kadar geri kalan toprakları da alarak, Filistin bölgesinin tamamına hakim oldular. Ancak ne var ki, Theodor Herzl'in tasarladığı Yahudi devleti Filistin'de 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasıyla bölgede o güne kadar görülmemiş müstakil yeni bir oluşum başladı.⁸²

⁷⁹ Osmanlı Devleti'ni yok etmenin gerekli olduğunu anlayan Teodor Herzl şunları söyledi: '*Osmanlı Devleti'ni yıkmak yahut bölmek bir Yahudi devleti kurabilmenin tek yoludur. Ancak Sultan II. Abdülhamid, Yahudilerin isteklerini kabul ederse bu Siyonist siyasetin seyrini değiştirecek bir durum olur. Biz sultana kendisi çok da değerli olmayan bir toprak parçası için çok büyük maddi bedeller ödemeye hazırız.*' Basit, M.İ. (2014). *Kudüs Tarihi*, İstanbul: Nida Yayıncılık, s. 160.

⁸⁰ '*Ben bir karış bile olsa toprak satmam, zira bu vatan bana değil milletime aittir. Milletim bu imparatorluğu kanlarını dökerek kazanmış ve yine kanları ile mahsuldâr kılmıştır... Yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir. Ben canlı beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade etmem.*' <http://www.ikinciabdulhamid.com/iaforum/filistin-meselesinde-abdulhamid-ve-ittihat-terakki-t837>. Filistin Meselesi Abdülhamid ve İttihat ve Terakki, erişim tarihi: 15.02.2017.

⁸¹ Bu hâdise üzerine Sultan Abdülhamid Han'ı bertaraf etmedikçe isteklerine ulaşamayacaklarını anlayan Yahudiler, Abdülhamid Han için hem imparatorluk içinde hem dışında bir karalama kampanyası başlattılar. Harc-ı âlem olan 'Kızıl Sultan' lakabı, Ermeniler tarafından çıkarıldığı düşünülse de aslında Yahudiler tarafından söylenmiş bir sözdür. Esasen, Rus tahrikiyle daha evvel harekete geçmiş olan Ermeniler, bu tarihten itibaren propaganda ve silah temini konusunda Yahudilerden büyük ölçüde destek gördüler. Mısıroğlu, K. (2010). *Filistin Dramı'nın Düşündürdükleri*, İstanbul: Sebil Yayınevi, s. 52.

⁸² Karaman, a.g.m., s. 98-102.

Tarih boyunca büyük devletler, siyasi, stratejik ve pek çok nedenden dolayı Filistin'e ilgi duydular ve her zaman bölgede hakimiyet sağlamak için uğraştılar. İngiltere, Rusya, Almanya, İtalya ve Fransa gibi büyük devletler bu bölgede her yönden etkili olabilmek için kiliseler, dini okullar ve misyoner cemiyetleri kurdular. İngiltere için Filistin, Hind bölgesine ulaşım yollarının üzerinde önemli bir stratejik konuma sahip bir bölge idi. Fransa ise Lübnan ve Suriye'de I. François zamanından beri önemli bir etki oluşturmayı başardı. Almanya ise doğuya açılma politikasından dolayı Filistin'i ihmal etmiyordu. Avrupa'da her Yahudi meselesi beraberinde Filistin meselesini de ortaya çıkardı ki bu noktada en önemli girişim ise 1894'ten sonra Teodor Herzl'in Filistin'de Yahudi devleti kurma girişimi oldu. Bununla birlikte merkezi yönetim tarafından alınan tüm önemli tedbirlere rağmen Filistin'e Yahudi göçü engellenemedi.

Buraya kadar yazdıklarımızdan kısaca bir değerlendirme yaparsak; Verimli Hilal olarak da adlandırılan Filistin bölgesi tarih boyunca çeşitli isimlerle anıldı. Stratejik bakımdan önemli bir konumda olan Filistin bölgesinde, ekonomik olarak da birçok etkinliğin yapılması bölgenin önemini daha da artırmaktadır. Coğrafi, ekonomik, siyasi pek çok öneminin olması nedeniyle bölge, birçok kavmin istilalarına mâruz kalmıştır. Bu istilalar sonucunda da çeşitli medeniyetler doğmuş, yok olmuş, kültürel etkileşimler yaşanmış ve siyasi sınırlar sürekli değişikliğe uğramıştır.

Filistin'i önemli kılan diğer öge de, üç din (Hristiyanlık, Musevilik, Müslümanlık) tarafından da kutsal sayılmasıdır. Çünkü burası Hz. Musa'nın hicret ettiği, Hz. İsa'nın doğduğu ve Hz. Muhammed'in miraca çıktığı yerdir. İslam tarihi bakımından da burada İsrâ hadisesinin yaşanması, Müslümanların ilk kıblesi olması ve pek çok sahâbînin medfûn olması bölgenin ehemmiyetini daha da artırmaktadır.

Bu bölgeye gelen ilk sakinlerin milattan önceye dayandığı düşünülmektedir. Bu bölge eski çağlarda pek çok kavmin hakimiyetine şahit olduğu gibi, İslam hakimiyetine girmesi ile de Hz. Ömer sonrası, Emevilerin, Abbasilerin, Fatımîlerin idaresine tanık oldu. Bölgede ilk Türk hakimiyeti ise Tolunoğulları ile sağlandı. Sonrasında Eyyübiler döneminde Selahaddin Eyyübi'nin Kudüs hakimiyeti için Haçlılarla pek çok kez mücadele ettiği bilinmektedir. Eyyübi hakimiyetinin ortadan kalkması ile bölgede bulunan Memlûkler ile Osmanlılar arasında siyasi sorunlar yaşandı. II. Murat dönemine kadar dostane ilişkiler devam etmesine rağmen, Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu'nun tümünü ele geçirmesi Memlûklerle sınırların birbirine yaklaşmasına neden oldu. Bu da iki

güç arasındaki sorunları artırdı. Tüm bunlara rağmen Yavuz Sultan Selim 1517’de Kudüs’ü aldı ve Hz. Ömer ve Selahaddin Eyyübi dönemindeki ahidnameyi devam ettirerek gayrimüslimlere inanç özgürlüğü tanıdı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise Kudüs’ün surları, Kubbetü’s-Sahra gibi birçok dini ve tarihi eser yeniden onarıldı.

Filistin Osmanlı hakimiyetine girmesi ile pek çok kez değişik şekillerde livalara ayrılarak yönetildi. 17. yüzyılda ise üç hanedan tarafından yönetildi. 18. yüzyılın Abdülaziz döneminde bazı Avrupa ülkelerinde çeşitli işkenceler yaşayan Yahudiler, başka birçok ülkeye olduğu gibi Osmanlı Devleti’ne de sığındılar. Sultan II. Abdülhamid ise Yahudilerin Filistin’e yerleşme isteklerini kabul etmeyince Teodor Herzl para karşılığı bu toprakları almayı istedi. Ancak Sultan II. Abdülhamid anlamlı bir cevap vererek bunun mümkün olmayacağını söyledi.

4. FİLİSTİN'İN OSMANLI İDARİ TEŞKİLATINDAKİ YERİ, BÖLGENİN İDARECİLERİ VE BÖLGEDE TESİS EDİLEN ASKERİ YAPI

Modern araştırmalar gösteriyor ki, bir bölgede tarihsel süreç içinde idari yapılanmada yapılan değişimler ve gelişimlerin etkileri, sonraki dönemlerde de gözle görülür şekilde hissedilebilmektedir.⁸³ Bu da idari durumla ilgili Divan'dan verilen hükümleri daha da mühim kılmaktadır.

4.1. Filistin'in Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri

Bir sancağın bölge içindeki coğrafi konumu, o sancağın siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel, demografik vs. gibi pek çok özelliğini beraberinde etkilemektedir. Tarihi süreçteki siyasi değişimler, kültürel etkileşimler, istilalar, fetihler, göçler ve ekonomik faaliyetler hepsi uzaktan ya da yakından coğrafi konumla ilgilidir.

Osmanlı siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri yapısının temelini oluşturan Osmanlı taşra teşkilatının en büyük idari birimi eyalet idi. Bu eyaletin içinde de daha alt idari merkez sayılan sancak bulunmaktadır. Sancak tabirinin kelime olarak birçok anlamı vardır ve aynı zamanda liva tabiri de kullanılmaktadır. Kelime olarak, büyük ebatta bayrak ve geminin sağ tarafı anlamlarına geldiği gibi, bunun yanında Osmanlı Devleti'nde bir idari birimin adı olarak da kullanılmaktaydı.⁸⁴ Nitekim sancak kelimesinin bayrak anlamındaki kullanımı çok eskilere dayanırken, idari birim için kullanımı ancak 16. yüzyılda hayata geçti.⁸⁵ Osmanlı'nın taşra teşkilatını oluşturan sancaklar ve sancağı yönetenler her zaman merkezi yönetim tarafından denetlenmekte, kontrol edilmekteydi. Bu konudaki hükümlere baktığımızda, Nablus Beyi Rıdvan Beyin bildirimine göre, Nablus alay beyi Toklu Mehmed'in fesad ve kötülükte devam etmesinden dolayı durumunun teftiş edilerek gereğinin yapılması⁸⁶ merkez tarafından istenilmekteydi. 3 numaralı defterde geçen bir başka hükümde ise, Nablus alay beyisinin padişahın haslarından olduktan sonra bazı

⁸³ Yediyıldız, B. (1985). *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 90.

⁸⁴ Deny, J. (1979). 'Sancak' *İslam Ansiklopedisi* c. 10, İstanbul, s. 186.

⁸⁵ Kunt, M. (1978). *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 16.

⁸⁶ BOA. A.DVNS. MHM. D.3, s. 218, hk. 607.

kimselerle siyaset yapmasından dolayı durumunun incelenmesi Şam beylerbeyisine⁸⁷ bildirilmektedir.

Osmanlı taşra teşkilatının daha alt idari birimi olan nahiye ise, birkaç köyden oluşmaktaydı. Nahiye'nin yönetimi ise, orada bulunan en güçlü aşiretin reisi olan bir şeyh tarafından sağlanmaktaydı. Bu yapı bir tür yarı feodal sistem gibi gözüktü de, Avrupa'daki sistemden farklı olarak, şeyh aslında bulunduğu bölgenin en yoksul sosyo-ekonomik kesiminden gelmekteydi. O bölgenin lideri konumunda olan şeyh, merkeze karşı kendi aşiretini ve diğer aşiretleri temsil ettiği gibi, merkezi yönetimin uyguladığı ya da uygulamak istediği politikaları da kendi halkına aktarmaktaydı. Yani bir nevi, yöneten ile yönetilen arasında bir aracı konumunda idiler. Bu şeyhler bölgenin lideri olmalarına rağmen, kentin önde gelenlerinin aksine, herhangi bir güvenceye sahip değillerdi. Vergi tahsildarları olarak becerilerine göre değerlendiriliyorlardı. Konu ile ilgili bir hükümde, Kudüs'de bulunan Taceddin'in sürreden⁸⁸ aldığı yılda altı sikke hissesinden Şeyh Musa'ya tevcih edilmesi⁸⁹ buyurulmaktaydı. Bu da bize, herhangi bir güvenceleri olmayan şeyhlere de farklı sebeplerle bu tür mükafatların verildiğini göstermektedir.

Sancaklar, taşradaki idari sistemin temelini oluşturdıkları gibi, mali ve askeri sisteminde temeliydiler. Tahrir defterlerindeki kayıtlara bakıldığında sayımlarda, sancak biriminin esas alındığı görülmektedir. Yine kanunnamelerin de her sancak için ayrı ayrı çıkarıldığı kayıtlara bakıldığında anlaşılmaktadır.⁹⁰ Bunlar sancağın idari ve mali yönünü yansıttığı gibi, savaş durumu olduğunda veya sefere çıkılacağı zaman her sancak beyinin kendi sancağı altındaki askerler ile bağlı bulunduğu beylerbeyinin emri altına girmesi de sancağın askeri yönünü yansıtmaktadır. Mesela Şam Beylerbeyine gönderilen hükümde, merkez tarafından sefere karar verildiğinde, sancak beyinin savunma, koruma için sancakta kalmasının yazılması⁹¹ sancağın askeri yönünü göstermektedir.

⁸⁷ BOA. A.DVNS. MHM. D.3, s.121, hk. 316.

⁸⁸ Sürre: Osmanlı padişahlarının Mekke, Medine gibi kutsal bölgelere gönderdikleri para ve armağanlara denir. Bu armağanları götüren topluluklara ise sürre-i hümayun denilirdi.

⁸⁹ BOA. A.DVNS. MHM. D.4, s.108, hk.1091.

⁹⁰ Kılıç, O. (1997). *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ: Ceren Matbaacılık, s. 9.

⁹¹ Yazıldı. Şam beylerbeyisine hüküm ki Kudüs-i Şerif sancağının hıfz u hırâseti lâzım olub sancağı beyi hârice gitmek münâsib değildir buyurdum ki vardıkda livâ-i mezbûr sancağı beyi olan (...) dame izzuhuyu ânun gibi cem'iyet oldukda ve yahud emr ile sefer vâki' oldukda sancağın hıfzı için el koyasın ol-civârı hıfz u hırâset edesin . Kethüda Ahmed'e verildi fi 3 Şaban sene 93. BOA. A.DVNS. MHM. D.3, s.346, hk. 1020.

4.2. Filistin'in İdarecileri

Osmanlı devletinde bir sancağın fetihten önceki durumu, fetihten sonraki durumunu fazlaca etkilemekteydi. Osmanlı devleti fethettiği bölgeleri sil baştan tamamen değiştirmeyi değil, alınan yerlerdeki ahalinin sevgi ve hoşgörüsünü kazanmak, iyi bir yönetim sağlayabilmek için mevcut düzen üzerine yeni şeyler koyarak geliştirmeyi hedeflemekteydi. Bu amacı gerçekleştirmek için bölgenin idarecilerine oldukça fazla görev düşmekteydi. Nitekim sancak idaresinde bulunan sancak beyleri de büyük çaba göstermekteydiler.

4.2.1. Sancak Beyi

Sancağın idari yönden en yüksek amiri sancakbeyi idi ve sancak beyi mîr-livâ olarak da anılıyordu. Savaş zamanı emredilen seferlere askerleri ile birlikte katılmak, sancakta yaşayan nüfusun emniyetini, rahatını ve huzurunu sağlamak, adaletin kadı tarafından tesis edilmesini sağlamak, suçluları cezalandırmak, sancak içindeki timar topraklarının düzenini sağlanmak gibi çeşitli konular, sancak beyinin idari alandaki görevleridir. Nitekim Divan'dan çıkan belgeler incelendiğinde de, sancak beyinin bu görevleri nezdinde kararların verildiği anlaşılmaktadır. Mesela konu ile ilgili bir belgede, yeni bir sefere çıkılacağı zaman sancak beyinin sancağın muhafazasında kalması, reayanın canını ve malını her türlü tehlikeden koruması hükmü verilmektedir.⁹² Aynı zamanda sancak beyinin kendi bölgesinde muhafazayı sağlaması da istenmiştir. Aksi bir hükümde de, sefere gidilmesi gerekli olduğunda sancak beyinin askerleriyle birlikte sefere iştirak etmesi⁹³ şeklinde geçmektedir. Yine sefer olması durumunda sancağın muhafazası ile ilgili

⁹² Gazze sancak beyi Ahmed dâme 'izzuhuya hüküm ki İnşaallahu te'ala yine evvel bahar-ı ferhûnde âsarda sefer-i hümâyûnum mukarrer olub livâ-i mezbûrun ve ol-etrâf ve cevânibin hıfz u hırâset olunması mehâmdan olmağın senin sancağın muhâfazasında kalman emr edip buyurdum ki vardık da emrim mücebince bu sene sancağın muhâfazasında kalub eğer livâ-i mezbûr ve etrâfı ve eğer ol-cevânibde hıfz u hırâset olunması lâzım olan mahallerdir ve muhallid-i (...) gereği gibi zabt ve sıyânet edip eşkıyâ-yı a'râbdan ve gayriden bir ferdin malına ve canına zarar ve gezend erişdirmeyüb şöyle ki fesâd sebebiyle memleket ve vilâyetin re'ayâsı ve gayrı zarar ve ziyân erişmeyib ve mu'ateb olunması mukarrerdir ki basîret üzre olup bâb-ı ikdâmda dakika fevt eymeyesin. BOA. A.DVNS. MHM. D.44, s.225, hk. 475.

⁹³ Serdâr hazretlerinin harc ağasına verildi

Nablus beyi Hüdaverdi Beye hüküm ki bundan akdem sana hüküm-i hümâyûnum gönderilen sancağın muhâfazasında kalasın deyu emrim olmuşdu hâlâ serdâr tarafından âdem gelip senin dahi sa'y teveccüh etmen i'lâm etmeğın te'hîr etmeyüb kalkub beylerbeyi ile sefere gitmeni emr edip buyurdum ki varıcak bu bâbda erkân-ı mukayyed olub aslâ te'hîr ve tevakkuf etmeyüb müretteb ve mükemmel düşman yarâğıyla çıkub sancağın 'askeri ile ma'an Şam beylerbeyisi yanına varub müşârûn-ileyh ile defterdârım yanına varub

benzer bir örnekte, muhafaza için züama ve sipahilerin bir kısmının görevlendirildiği görülmektedir.⁹⁴ Başka misallerde de, Nablus sancağı muhafazası için yirmi nefer sipahi görevlendirildiği⁹⁵, Kudüs sancağı için beyin kethüdasının on nefer sipahi ile muhafaza için vazifelendirildiği⁹⁶ anlaşılmaktadır. 38 numaralı defterde Gazze Beyi Ahmed Beye gönderilen bir hükümde ise, elli nefer timarlı sipahi ile sancağın muhafazasında kalıp, geriye kalan askeri Şam Beylerbeyisi Hasan Paşa ile sefere göndermesi bildirilmektedir.⁹⁷ Yine sancak beyinin muhafaza etmesi gerekenlerle ilgili bir hükümde, Mısır hazinesinin yola çıktığı bildirilip o bölgeden sağ salim geçmesi için sancakbeyinin muhafaza etmesi⁹⁸ istenilmektedir.

Sancak beyi aynı zamanda askeri görevi gereği sipahi birliğinin de komutanı durumundaydı. Bu görev gereği 1581 yılında verilen bir hükümde geçen emirle, Safed sancak Beyi Hasan Beye Safed sancağında bulunan fesadçıların muhafaza edilmesi için zaim ve sipahilerin göreve gelmemelerinden dolayı çavuş ve katiblerden başka zaim ve sipahilerinde hizmetlerini yerine getirmelerinin kesin olarak tenbih edilmesi⁹⁹ belirtilmektedir.

Mühimmelerdeki hükümleri incelediğimizde sancak beyinin bütün bu görevlerinin yanında başkaca vazifelerinin de olduğunu görmekteyiz. Mesela Aclon sancak beyi Ali'ye gönderilen hükümde, Aclon sancağının tekrar kendisine verildiği ancak taahhüd ettiği yetmiş bin ve iç hazineye göndereceği yirmi bin floriyi göndermesi¹⁰⁰ istenilerek bunun bir örneği verilmiştir. Sancak beyleri görevlerinden dolayı bu şekilde denetlendiği gibi, pek tabii olarak diğer yöneticilerde denetlenmekteydi. Bunun bir örneğine, Nablus kasabasında naiblik yapan Celal oğlu İbrahim'in halktan rüşvet aldığına dair inceleme yapılmasına ve aldığı paraların iade edilmesine dair Divan'dan verilen bir hükümde rastlıyoruz. Verilen göreve uygun olunmaması durumu ile ilgili de, Safed sancağında timarı olan Türkmen alay

vech ve münâsib gördüğü üzere hidmet ve yoldaşlık yoluna sen a'mâl ve mu'âmeleden ziyâde hazer eylesin.

BOA. A.DVNS. MHM. D.53, s.6, hk. 14.

⁹⁴ BOA. A.DVNS. MHM. D.38, s. 9, hk. 54.

⁹⁵ BOA. A.DVNS. MHM. D.38, s.9, hk. 55.

⁹⁶ BOA. A.DVNS. MHM. D.38, s.9, hk. 56.

⁹⁷ BOA. A.DVNS. MHM. D.38, s.42, hk. 106.

⁹⁸ BOA. A.DVNS. MHM. D.52, s.250, hk. 658.

⁹⁹ BOA. A.DVNS. MHM. D.46, s. 180, hk. 381.

¹⁰⁰ BOA. A.DVNS. MHM. D.70, s.149, hk. 291.

beyisi Ali'ye Kudüs alay beyliği verilmiş ise de, münasib olmaması nedeniyle geri Türkmen alay beyliği verildiği buyurulmaktadır.¹⁰¹

Osmanlı merkezi yönetimi, taşra yöneticilerinin kontrolünü sağladığı gibi aynı zamanda ödüllendirmekteydi. Bu konuda yönetim tarafından sadece hüküm çıkarmakla, sancak beylerine emir vermekle kalınmamakla birlikte, meselenin halli için mahalli idareciler desteklenip bu husustaki başarıları da taltif edilmekteydi. Elbette ki bu da idarecilerin görevlerini yerine getirmede daha hassas davranmalarını sağlamaktaydı. Mesela 1556 tarihli bir belgede, Safed sancağı beyi Ahmed Bey'in sadakat ve istikametinden dolayı Şam Beylerbeyinin mektubu üzerine terakki verilmesi¹⁰² istenilmektedir. 2 numaralı defterde ise, Nablus livasının Mısır'da sancak tasarruf eden Çavuş Hasan Bey'e¹⁰³ verilmesi, Safed Beyi Ahmet Bey'e ise Mısır'da bir liva verilmesi¹⁰⁴ hükmü yer almaktadır. Merkezi idarenin diğer bir ödüllendirmesi olarak, Safed sancağının Frenç oğullarından Mansur Bey'e verilmesi ile birlikte sabık sancak beyi Hüseyin Bey'e Kudüs sancağının tevcih edilmesi¹⁰⁵, Aclon livasının ise Rakka sancağı beyi olan Melek Mehmed'e tevcih edilmesi¹⁰⁶, Safed livasının da çaşnigir başı Hüsrev Paşa kardeşi Mustafa Ağa'ya tevcih edilmesi¹⁰⁷, sonrasında gelen hükümde de Safed livası tevcih edilen Mustafa Ağa'ya terakki verildiği¹⁰⁸ bildirilmektedir. Bunların yanında verilen ödülün korunması ile ilgili de, Nablus sancağı Akça kalesinin sancak beyi Ahmed'e verilmesi ve o gelinceye kadar muhafaza edilmesi¹⁰⁹ hükmü verilmiştir.

Sancak beyleri aynı zamanda bölgelerine gelen ya da bölgelerinden geçen hac kabilelerinden de sorumluydu. Bu nedenle sancak beylerinin, hac kabilelerini koruyup, muhafaza etmelerinden dolayı da mükafatlandırıldığı görülmektedir. Bunun bir örneğini, hacılar kfilesini muhafaza etmesinden dolayı Nablus sancak beyi Rıdvan Bey'e yirmi bin akçe terakki verildiği¹¹⁰ hükmünde görmekteyiz.

¹⁰¹ BOA. A.DVNS. MHM. D.25, s.56, hk. 570.

¹⁰² BOA. A.DVNS. MHM. D.2, s.82, hk. 856.

¹⁰³ BOA. A.DVNS. MHM. D.2, s.45, hk. 406.

¹⁰⁴ BOA. A.DVNS. MHM. D.2, s.45, hk. 408.

¹⁰⁵ BOA. A.DVNS. MHM. D.50, s.29, hk. 123.

¹⁰⁶ BOA. A.DVNS. MHM. D.2, s.40, hk. 362.

¹⁰⁷ BOA. A.DVNS. MHM. D.2, s.125, hk. 1253.

¹⁰⁸ BOA. A.DVNS. MHM. D.2, s.160, hk. 1480.

¹⁰⁹ BOA. A.DVNS. MHM. D.30, s.330, hk. 770.

¹¹⁰ BOA. A.DVNS. MHM. D.4, s.172, hk.1787.

Sancak beylerinin askeri görevlerinin de olması dolayısıyla, Osmanlı merkezi yönetimi tarafından sefere katılarak, fayda sağlayan sancak beyleri de terakki verilerek mükafatlandırılmaktaydı. Konu ile ilgili örnek, Aclon sancağında alay beyi olan Arnavud Hasan Bey'in Tövbe oğulları muharebesindeki yoldaşlığından dolayı terakki verilmesi¹¹¹ hükmünde yer almaktadır.

Sancak beyinin azlolunmasından da bahsedersek, sancak beylerinin yukarıda belirttiğimiz gibi görevleri olduğu ve birtakım görevlere getirildiği gibi, bazı sebeplerle görevlerinden azlolunduğu da belgelere bakılarak anlaşılmaktadır. Hicri 991 senesindeki bir hüküm, Lecon Beyi Assaf'ın azlolunup yerine İbrahim Bey'in tayin edildiği Gazze ve Aclon sancak beylerine gönderilmiştir.¹¹² Sancak beyinin isyan etmesi durumunda, belli şartlar karşılığında merkez tarafından affolunduğu da hükümlerde görülmektedir. Bunun için hükme¹¹³ bakmamız yeterli olacaktır. Yine taşra yönetiminde birtakım sebeplerle sancak beyinin görevinin değiştirildiğine de rastlanılmaktadır. Konu ile ilgili hükümde, Sabık Gazze Beyi Veli Bey'e başka sancak verilmiş olmakla, beraberindekiler ile Lecun'a gelinceye kadar emrine adamlar verilip sağ salim gelmesi¹¹⁴ istenilmektedir.

Divan'dan verilen hükümlere baktığımızda, sancak beylerinin yanı sıra yararı dokunanlara da başarılarını ödüllendirmek amaçlı gönüllü gediği verildiği de görülmektedir. Bu konu ile ilgili 4 numaralı defterde geçen hükümde, Gazze Beyi Süleyman Bey'in hizmetinde bulunan hacı Mustafa'ya Mısır'da düşenden gönüllü gediği verilmesi¹¹⁵ talep edilmektedir. 37 numaralı defterde de, benzer hükümlere^{116 117} rastlamaktayız.

¹¹¹ BOA. A.DVNS. MHM. D.2, s.65, hk. 584.

¹¹² BOA. A.DVNS. MHM. D.44, s.186, hk. 395.

¹¹³ Selimiye sancakbeyi olan İdris oğlu Ahmed beye hüküm ki sâbık Aclun beyi olub 'isyan eden Fazlu dâme 'izzuhu sana emrim gelüb sâdır olan günâhından geçilüb girü Aclun sancağı 'itâb olunursa hızzâne-i 'âmireye yüz bin flori göndermeye müte'ahhid olurum senden 'arz taleb edip zikr olunan sancak verilirse ve günâhından geçilürse gereği gibi itâ'at üzre olub ve zikr olunan tâlebin tahsiline dâ'ima müte'ahhid olurum 'arz eylemişsin imdi zikr olunan sancak-ı müşârün-ileyh verilirse geri ihtilâle ba'is olmağın verilmek muhâl olub lakin müşârün-ileyh gelüb Haleb'de oturub hidmette bulunub ve zikr olunan flori bi-kusur tahsil olunursa südde-i sa'âdetime gönderirsen ettiği 'isyâna nâdim olmağla günâhı mezîd-i 'inâyet-i hüsvânemden 'afv olunub. BOA. A.DVNS. MHM. D.67, s.146, hk. 390.

¹¹⁴ BOA. A.DVNS. MHM. D.70, s.118, hk. 230.

¹¹⁵ BOA. A.DVNS. MHM. D.4, s.203, hk.2129.

¹¹⁶ Safed Beyi Ömer Bey mektub gönderüb İlyas için yarardır deyu Diyarbekirde düşenden gönüllü gediğin arzetteğün düşenden buyuruldu. BOA. A.DVNS. MHM. D.37, s.52, hk. 569.

¹¹⁷ Nablus Beyi Ahmed Bey arzile babası emekdarlarından Abdullah oğlu Pervane nam kimesneye Diyarbekirde düşenden gönüllü gediği verilmek buyuruldu. BOA. A.DVNS. MHM. D.37, s.80, hk.900.

Sancağa nâzır tayin edilmesi ile ilgili olarak da, Gazze Beyine gönderilen hükümde Nablus Beyi iken bakaya tahsilinde (askeri yoklama sonucu gelmeyecek olan kişiler) gösterdiği gayret takdir edilerek, Kudüs, Gazze ve Nablus sancaklarında bakaya tahsili için nâzır tayin edilmesi¹¹⁸ istenilmektedir.

4.3. Filistin’de Tesis Edilen Askeri Teşkilat

Osmanlı idaresi altındaki Filistin’de tesis edilen askeri yapılanma da kaleler büyük öneme sahipti. Zira bakım ve onarımına da çokça ihtimam gösterilen kaleler pekçok fonksiyonu barındırmaktaydı. Öyle ki, bu kalelerin savunulmasında görevlilerin yerleştirilmesine dair hükümler verildiği gibi kutsal mekanların tamir ve onarımına da dair kararlar verilmiştir.

4.3.1. Filistin’in Askeri Teşkilatında Kaleler ve Tamiri

Kaleler, diğer yüzyıllarda olduğu gibi yeniçağın başlangıcında da sınırların savunulmasında önemli bir rol üstlenmekteydi. Osmanlı Devleti’nde kaleler, hem savunma hem hücum açısından büyük önem taşımaktaydı. Bu yüzden bir yeri ele geçirmek üzere yola çıkan bir ordu, güzergahı üzerindeki kaleleri etkisizleştirmek zorundaydı. Aksi takdirde kale, muhafızların hücumlarına açık hale gelirdi.

Kaleler lojistik amaçlı kullanıldıkları gibi birliklere üs olarak da kullanılıyor ve böylece hücumu yardımcı oluyorlardı. 16. yüzyıl başlarında Avrupa’da bazı yeniliklerin ortaya çıkmasıyla birlikte artık yeni savaş yöntemleri de kullanılmaya başladı. Bu da pek tabii olarak, Osmanlı’da da saldırı ve savaş usullerinde yenilikler getirdi. Osmanlı bu yeni usulleri de uygulamak amacıyla birçok yenilikler yaptığı gibi kadırgaların inşasına da dikkat etmiştir. Bunun için hükme¹¹⁹ bakmamız yeterli olacaktır.

¹¹⁸ BOA. A.DVNS. MHM. D.22, s.193, hk. 372.

¹¹⁹ Gazze beyine hüküm ki İskenderiye kapudânı Mahmud kadırgalar binası mühimmâtıyçün yazılan evâmîr-i şerife âdemleriyle müşârûn-ileyh irsâl olunub ‘ale’t-ta’cil erişmesi lâzım ve mühimm olmağın Şam Beylerbeyisi mezkûrları ‘ale’t-ta’cil Gazze Beyine ulaşırdırsın deyu fermân-ı şerifim sâdır olmuştur buyurdum ki müşârûn-ileyh mezkûrları itmâm-ı muktezâsınca sana ulaştırmakda bir ân te’hir etmeyüb ‘ale’t-ta’cil mumâ-ileyh Mahmud ulaşırdırsın ki itmâm-ı muktezâsınca maslahata mübâşeret eyleyüb ‘ale’t-ta’cil itmâma erişdirip husûs-ı mezkûr mühimm mühimmâtıdır âna göre mukayyed olub bâb-ı ikdâmda olasız. BOA. A.DVNS. MHM. D.16, s.31, hk. 57.

Osmanlılar ise bu yeni usulleri getirirken, kale inşa ettikleri zaman, büyük çağdaş yapılar inşa etmediler. Osmanlı kaleleri, Avrupa kaleleri kadar iyi planlanmış ve inşa edilmiş yapılar değildi. Montecuccoli, bu kalelerin yan cepheleri olmadığı için çağdaş yapılar olmadığından ve dar, ortası açık ve ahşap olarak değersiz olduğundan bahseder.¹²⁰

Osmanlı Devleti'nde kale onarım emirleri, yerel yönetimden değil, daha yüksek bir otoriteden, Divan'dan çıkmakta idi. Kalenin kumandanı (dizdar) kale tamirini, görev yerlerini ayarlasa da, bu işi merkezi yönetimin onaylaması şarttı. Zira onarım masrafları için bir bütçe ayrılması gerekiyordu ve bu da yerel kumandanın yetkilerini aşardı. Birçok örnekte görülüyor ki, onarımlar gerekliydi ama kimi zaman gerekli olmayan işler de emredilmekteydi. Büyük onarım emirleri ise en üst makamdan çıkmaktaydı.¹²¹ Mesela onarım, tamir işleri ile ilgili olarak, onarımların yapılması için gerekli olan neferin sağlanması, kalelerden neferlerin ihrac edilmesi¹²² ile ilgili hükümlerin de mühimmelerde kayıtlı olduğunu görmekteyiz. Çavuş temini ile ilgili, Kudüs yakınında bulunan bir bürkenin vezir Mesih Paşa tarafından yaptırılacak tamirinde hizmet için bir çavuşa ihtiyaç olduğu Kudüs kadısına ve kaymakamına hüküm¹²³ gönderilmiştir. Onarımlar için nefer sağlandığı gibi, bina emininin de Divan'dan verilen hükümlerle tayin edildiğine¹²⁴ belgelerde rastlamaktayız.

Osmanlı Devleti'nin gerilediği, siyasi problemlerin arttığı, ekonomik sorunların had safhaya ulaştığı dönemde eli silahlı urban¹²⁵ olarak adlandırılan bedeviler, toplum içinde

¹²⁰ Stein, M. (2007). Osmanlı Kaleleri- Avrupa'da Hudut Boyları (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 45.

¹²¹ Stein, a.g.e., s. 46.

¹²² Rumeli beylerbeyine hüküm ki (...) (...) simâtında müceddeden binâ olunan kal'alar için bazı kal'alardan ihrâcı fermânım olunan neferâtın esâmileri ve timarlarının baş karyeleri ve (...) ile defter olunub südde-i sa'âdetime irsâl olmasını emr edip buyurdum ki vusûl buldukda kangı kal'alardan ne mikdar nefer ihrâc olunmuş her birinin timarları mahallü'l-esâmi defter edip mühürleyüp gönderesin. BOA. A.DVNS. MHM. D.30, s.24, hk. 60.

¹²³ BOA. A.DVNS. MHM. D. 53. s.92. hk. 252.

¹²⁴ Safed sancağında Akka nâhiyesinde elli bir bin yüz yetmiş akçe ze'âmetli Şam'da defter emini ve sû müşîri olan gâl 'uyûnü't-tüccâr nâm mahalde binâ olunan kal'aya binâ emini ta'yîn olunmağın defter emânetine ve sû müşîrligine kâ'im-makâm nasb ettikten sonra binâ âhir oluncaya değin vâki' olan sefere ve diringe varmadı deyu ze'âmete ve hidmetde değildir deyu emânetine ve müşîrligine dahl olunmamak için emr-i şerîf buyruldu. BOA. A.DVNS. MHM. D.45, s.305, hk. 3672.

¹²⁵ İslam tarihinde Urban adıyla anılan ve yıllar boyunca çölde yaşamakta olan bu kabileler, cahiliye toplumunun geleneklerini, göreneklerini ve yaşama tarzını korumaktaydı. Çölde kendilerine gerekli olacak basit aletleri develerine yükler ve koyun cinsi birkaç hayvanla, su bulabilecekleri çöllerde dolaşırlardı. Bu kabileler arasında son derece kibar, dürüst olanlar olduğu gibi ahlakî kural tanımayan, kabilelere, kervanlara baskın ve saldırılar düzenleyip soygun yapanlarda vardı. Bu bedeviler güvenli olmadığı için çadırlarını su kenarlarına kurmazlardı. Osmanlı yönetimi, urban bedevilerini yerleşik hayata geçirmek için onlara arazi

devamlı huzur ve güvenliği tehdit eden bir unsur haline gelmişti. Birçok arşiv belgesi de urban ile yapılan mücadeleleri anlatmaktadır. Urbanın kaleye zararları konusunda, urban eşkiyasının halka vereceği zararların önlenmesi ve onarılması düşünülen kalenin tamir edilmesine dair hükümler¹²⁶ verildiği de görülmektedir. Yine urban eşkiyasının zararları dolayısıyla takip edilmesi ile ilgili benzer bir hüküm Nablus beyine¹²⁷ gönderilmiştir. Nablus Beyine gönderilen bir başka hükümde, Nablus sancağında inşa edilen kalede vakitli vakitsiz urban hücumları olması dolayısıyla beşlülerin at üzerinde girip çıkabilmeleri için kale kapılarının açılmasına müsaade edilmesi, asker çıkınca hemen kapanması¹²⁸ hakkındadır. Mühimmede geçen bir başka belgede, kalenin tamire muhtaç yerlerinin beşlü neferlerine tamir ettirilmesi ve razı olmayanların Şam beylerbeyine bildirilmesi Kudüs-ü Şerif Bey'ine ve Re'sül-ayn kalesi beşlü ağasına hüküm¹²⁹ verilmiştir.

4.3.2. Kutsal Mekanların Tamir ve Onarımı

Osmanlı Devleti, Filistin'deki her bölgenin bakımını, onarımını, tamir faaliyetlerini önemseydiği gibi diğer bir kutsal mekan olan Kabe'nin tamirine de büyük ihtimam göstermekteydi. Bu konuda önemli sayıda hükümlerin Divan'dan verildiği görülmektedir. Mesela 28 numaralı defterdeki 228. nci hüküm¹³⁰ bu konu ile ilgilidir. Diğer benzer bir

vermek gibi ekonomik ve sosyal destek sağlamıştır. Fakat buna karşılık urban bedevileri ise devleti zorlamıştır.

¹²⁶ BOA. A.DVNS. MHM. D.40, s.262, hk. 205.

¹²⁷ Nablus Beyine hüküm ki, Gazze Beyi Rıdvan mektub gönderüb Nablus sancağında müceddeden yapılan kale-i Mısır ve Şam yolu üzerinde ve Urban civârında olub kaledeki beşlüler fesâdı eksik olmayan urbanı tâkib için gece ve gündüz kaleden çıkmak mecbûriyetinde olduklarından memnu'iyete rağmen gece askerinin hizmet için girüp çıkmasına icâzet virilmesini istediğinden gayet mühim ahvâlde ve pusuda düşman olub kaleye zarar gelmek ihtimâli bulunmadığına kanaat getirilince askerinin girüp çıkması ve o esnada kapının iyi muhafazasının dizdâra tenbîhi hakkındadır. BOA. A.DVNS. MHM. D.10, s.349, hk. 565.

¹²⁸ BOA. A.DVNS. MHM. D.14, s.84, hk. 108.

¹²⁹ BOA. A.DVNS. MHM. D.43, s.158, hk. 286.

¹³⁰ Mısır beylerbeyine hüküm ki Ka'be-i mu'azzamanın meks kapısı tezhib olunmak murâd-ı şerifim olub Aclun sancağı beyi olub emir-i hacc olan Fazlu Gazze Şam sipâhilerinden bir kimesne bulub ol-bâbda ziyâde mahâreti vardır tezhibine altı yüz altın ve ziynetine iki yüz altın kifâyet etmesine 'uhdemde olub kendi malımdan vereyim deyu bildirmeğin kendü malından harc etmeyüb hazineden verilmesini emr edip ve mezkûr sipâhi yoldaşla mu'ammeren Ka'be-i Mu'azamaya göndermek için sana gönderildi buyurdum ki hüküm-i şerifimle vusûl buldukda aslâ te'hîr ve tevakkuf ettirmeyüb ber-vech-i isti'câl (...) gönderib andan (...) ulaştırmak bâbında ihtimâm eylesin husûs-ı mezbûr mühimmattandır ehâlden hazer eyleyüb (...) eylesin ve zikr olunan sekiz yüz altını hazine-i tasarrufatı verilmek münâsibdir yohsa hînden verilmek evlâdır her ne vechile mümkün ise te'hîr ettirmeyüb verdürüb irsâl eylesin. BOA. A.DVNS. MHM. D.28, s.97, hk. 228.

hükümde, Arabistan kaleleri için nefer tayin edilmesi¹³¹ hakkındadır. Bunun yanında hac yolu için nefer tayin edildiği¹³² de görülmektedir.

Tamir faaliyetlerinde kutsal mekanların onarımına önem verildiği gibi, Peygamberlerin ve büyük zâtların kabirlerinin bakım ve onarımına da ehemmiyet verilmiştir. Mesela 1580 tarihli belgede¹³³ bunun örneğini görmekteyiz. Burada önemli nokta şudur ki, askeri teşkilat başlığı altında verdiğimiz tüm belgeler tetkik edildiğinde, Osmanlı Devleti'nin savunma, lojistik ve pek çok amaçlı kullandığı kalelerin tamiri ile ilgili Divan'dan hükümler çıkardığı gibi, kutsal mekanların bakımına, korunmasına ve onarımına da ihtimam göstererek, kararlar aldığı anlaşılmaktadır.

¹³¹ Gazze Beyinin kethüdâsına virildi Nablus beyine hüküm ki, Gazze Beyi Rıdvan dâme izzuhû südde-i sa'âdetime mektûb gönderüb diyâr-ı Arabistan'da olan kılâ'dan her sene emr-i şerîfimle beş yüz yoldaş hacc-ı şerîf istikbâline ta'yîn olunagelüb Nablus sancağında Re'sü'l-ayn nam kal'a beşlülerinden ve sâyir mustahfizlarından beş nefer yoldaş ta'yîn olunmak bâbında hükm-i şerîfim virilmesin arz eylemeye buyurdum ki vusûl buldukda hüccâc zevi'l inhâc ta'yîn ve ihrâc eyleyüb istikbâle gönderüb istihdâm eylesin ammâ bu bâbda mukayyed olub kal'ada min ba'd evvelâ Arabdan ve sâyir memnu' olanlardan kimesne hisâr gedüğü tevcîh eylemeyüb emr-i şerîfime muhâlif iş olmakdan hazer eylesin. BOA. A.DVNS. MHM. D.10., s.64, hk. 94.

¹³² Nablus Beyine hüküm ki, Gazze Beyi Rıdvan dâme izzuhû südde-i sa'âdetime mektûb gönderüb diyâr-ı Arabistan'da olan kıl'adan her sene emr-i şerîfimle beşer nefer yoldaş hacc-ı şerîf istikbâline ta'yîn oluna gelüb Nablus sancağında Re'sü'l-ayn nâm kale beşlülerinden ve sâir mustahfizlarından beş nefer yoldaş ta'yîn olunmak bâbında hükm-i şerîfim verilmesin arz eylemeğin buyurdum ki vusul buldukda hüccac-ı BOA. A.DVNS. MHM. D.14, s.1101, hk. 1616.

¹³³ Subaşı İbrahim Çavuşa virildi Kudüs-ü Şerif kadısına beyine hüküm ki, Kudüs-ü Şerif'de Halilürrahman mütevellisine hüküm ki nefs-i Halilürrahman'da makâm-ı İshak Aleyhisselamın ve zevcelerinin mezâr-ı şerifleri etrâfında olan samî parmaklar köhne olub ta'mîr ü termime ziyâde muhtac idüğü südde-i sa'âdetime i'lâm olunmağın buyurdum ki hükm-i şerîfim vardukda bu husûsa bi'z-zât mukayyed olub göresin i'lâm olunduğu gibi ise zikr olunan mezâr-ı şerîfin etraf ü civârında ta'mîr muhtaç olan yerlerin vakf cânibinden ta'mîr etdürüb her tarafın a'bâd idüb harâbe komayasın vechile ne tedârük olunup vakf tarafından ne mikdâr akçe harc oldugın sıhhat üzre yazub bildiresün bu bahâne ile mal-ı vakfdan ziyâde telef olmakdan hazer eylesin. BOA. A.DVNS. MHM. D.39, s.70, hk. 170.

5. FİLİSTİN'DEKİ YERLEŞİM YERLERİ (SANCAKLAR)

Filistin bölgesinin Osmanlı Devleti'ne bağlanmasının ardından, Osmanlı bu bölgede var olan idari yapıya çok fazla dokunmadı. Bu dönemde Filistin bölgesi Şam Eyaleti'ne bağlı üç kısma ayrıldı. Bunlar: Kudüs-Gazze, Nablus-Safed ve Salt-Aclun sancakları idi¹³⁴. 1517'de Osmanlı'nın burayı fethinden sonra Kudüs, Gazze ve Safed'in yönetimi daha önce Memlûklerin Şam naibi olan Canberdi Gazali'ye bırakıldı. Fakat daha sonra Canberdi Gazali'nin Memlûk yönetimini tekrar kurmak istemesi gibi başka amaçlarının olduğu anlaşıncaya idam edildi. Bunun üzerine Gazze, Kudüs ve Safed sancakları Şam Sancağı'ndan ayrılarak müstakil sancak haline geldi ve Kudüs sancak beyliğine de Kara Hasan Bey getirildi. Tezimize çokça konu olan ve hükümlerde de çokça adı geçen Filistin'in önemli sancaklarına kısaca değinelim.

5.1. Kudüs

Dünyanın en eski şehirlerinden biri olan Kudüs, pek çok kaynaktan farklı isimlerle anılmaktadır. Bu isimlere baktığımızda, Yerusalayim, Jerusalem, Uruşelim, Yeruselim, Makdis, Beyt-ül Mukaddes, Beytül- Makdis, İlya ve Eyliya olduğunu görmekteyiz. Kudüs şehrinin kimler tarafından kurulduğu tam olarak bilinmemekle birlikte Hz. Nuh'un torunu Kenan'ın neslinden gelen Kenanlıların kurduğu kabul edilmektedir.¹³⁵

Suriye Vilayeti'ne idari bakımdan bağlı olduğu dönemde Kudüs Sancağı'nın 4 kazası, 17 nahiyesi ve 284 köyü bulunmaktaydı. Kudüs'te mahalleler dini mekanların etrafında gelişme göstermiş ve canlanmıştır. Kudüs'te Müslüman nüfus Kubbetü's Sahra, Mescid-i Aksa'nın çevresine yerleşirken, Hristiyanlar Kiyamet Kilisesi yakınlarında, Yahudiler ise Ağlama Duvarı civarında sükûn bulmuşlardır. Diğer sancaklarda bu dini ayrım Kudüs'teki kadar olmamış ve Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar aynı mahallede ikamet etmişlerdir. Şehrin ekonomik yapısına da baktığımızda, hububat ve meyve yetiştiriciliğinin yapıldığını görmekteyiz. Bölgede sanayi alanında sabunhaneler dikkat çekmekte idi ki 19. yüzyıla gelindiğinde bunların daha da gelişerek dört büyük

¹³⁴ Cin, H. (1989). Filistin Topraklarının Osmanlı Dönemindeki Hukuki Statüsü ve Yahudilere Karşı Alınan Tedbirler, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* C. II, s. 28.

¹³⁵ Erdoğan, E. (1998). *XVI. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Nahiyesinde Nüfus ve Etnik Yapı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 7.

sabunhaneye çıktığı bilinmektedir. Şehir coğrafi olarak ticaret yollarına uzak olduğu için ise ticari faaliyetler sınırlı olmuştur.¹³⁶

Filistin'in mukaddes şehri olan Kudüs, Yahudi ve Hristiyanlar için kutsal olduğu kadar Müslümanlar için de kutsal bir şehirdir. Zira Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa¹³⁷, hem Müslümanların ilk kıblesi olması, hem de Hz. Peygamber'in miraca çıkışının ilk aşamasını oluşturması açısından Müslümanların manevi hayatında mühim bir yere sahiptir. Ayrıca Kuran-ı Kerim'de, Mescid-i Aksa¹³⁸ ve çevresinden mukaddes topraklar olarak sıkça bahsedilmesi ve Kudüs'e dair hadislerin de bulunması dolayısıyla bu şehir İslam tarihinde Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal şehir konumuna gelmiştir.¹³⁹

Kudüs'ün en kutsal mekanı olan Mescid-i Aksa'nın ilk yapılış amacı oranın mescid olarak kullanılması idi. Hz. Süleyman (a.s) orayı bir mescid (Süleyman Mabedi)¹⁴⁰ olarak inşa etmiş, ondan sonra gelen peygamberler de mescid olarak kullanmışlardır. Bugün ise Yahudiler, Mescid-i Aksa'nın yerinde daha önce, Süleyman heykeli diğer adıyla Siyon

¹³⁶ Öksüz, M. (2016). *Şam Eyaletinin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus XVI. YY*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 107.

¹³⁷ Mescid-i Aksa Camisi Müslümanların Mekke'deki Kabe'den önce yönelerek ibadet ettikleri kutsal bir mekandır. Hz. Muhammed en kutsal mekan Kabe'den alınıp kutsal mekana "Mescid-i Aksa'ya" Burak adındaki atı ile gelip, şimdi "Muallak Taşı" olarak adlandırılan taşın üstünden göğe yükselmiştir. Bu olay Miraç olayı olarak adlandırılmaktadır. İlk biçimini Bizans İmparatoru I. Justinianos'un (M.S. 527-565) yaptırdığı bir bazilika olduğu kabul edilir. Hz. Ömer 638'de Kudüs'ü aldıktan sonra yapıyı, değişiklik yaptırmadan camiye çevirdi. Emevi halifesi I. Velid de (M.S. 705-715) camiyi çok büyük bir onarımdan geçirerek baştan aşağı yeniledi. 1099'da Kudüs'ü ele geçiren Haçlılar burayı saray olarak kullandılar. 1923'te Türk mimar Kemaleddin Bey Kubbetü's-Sahra ile birlikte Mescid-i Aksa'yı onardı. Süer, B. – Atmaca, A. (2007). *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*, Ankara: ODTU Yayıncılık, s. 9. Beytü'l Mukaddes, Beytü'l Makdis gibi isimlerde verilen Mescid-i Aksa ile ilgili, İbni-i Batuta ise Seyahatnamesinde şunları anlatır: 'Mescid-i Mukaddes, en kıymetli mescitlerden olup güzellik ve letafette emsallerinden üstündür. Yeryüzünde bundan daha büyük bir mescid bulunmadığı söylenir. Doğudan batıya uzunluğu, malikiye zira'ı ile yediyüz elli iki zira ve güneyden kuzeye genişliği yüz otuz beş zira'dır. Üç tarafında pek çok kapılar varsa da kible tarafında yalnız bir kapısını bilirim ki oradan imam girer. Mescit, çatısız ve geniş bir meydandan ibarettir. Yalnızca Mescid-i Aksa çatı ile örtülü olup, sağlamlıkta eşi yoktur. İnşa tarzında görülen hüner ve sanat, hayret ve takdire şâyandır. Altın yaldızlar ve çeşit çeşit renklerle süslüdür. Mescitte çatı ile kaplı başka yerler de vardır. İbn-i Batuta, Büyük Dünya Seyahatnamesi, İstanbul: Üçdal Neşriyat, s. 59.

¹³⁸ Kur'an-ı Kerim'de şöyle denmektedir: 'Kutlu Muhammed'i bir gece Mescid-i Haram'dan, kendisine bir kısım ayetlerimizi göstermek için, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Doğrusu o iştir ve görür.' (Kuran-ı Kerim, İsrâ Suresi- 1. ayet). Hz. Muhammed (S.A.S.) bir hadisinde şöyle demektedir: 'Müslümanlar için hac yapılacak üç cami vardır: Birincisi şimdi olduğumuz cami (Medine), Kutsal Cami (Mekke) ve El-Aksa Camii (Kudüs).'

¹³⁹ Gül, M. (2001). Müslümanların Kudüs'ü Fethi, *Harra Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, s. 47-58.

¹⁴⁰ *Süleyman Mabedi (Beyt haMikdaş)*: Bu mabed, Yahudiler için tarihleri boyunca önemli bir yer tutmuştur. Mabed'in ikinci defa yıkılışı (M.S. 70), Yahudilikte önemli değişikliklere yol açmıştır. Daha önce, Yahudi dini hayatının merkezi bu Mabed iken, Mabed'in yıkılması ile Yahudi dini hayatının merkezi sinagog olmuştur. Mabed mevcutken, ferdi ve milli hataların bağışlanması takdimeler sayesinde olurken, Mabed'in yıkılması ile takdimelerin yerini dua almıştır. Eroğlu, A.H. (1997). *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Ankara: Seba Yayınları, s. 28.

mabedi adını verdikleri bir mabedin bulunduğunu ve bu mabetten bugün geriye kalan tek şeyin Ağlama Duvarı¹⁴¹ olduğunu ileri sürüyorlar. Yukarıda kutsallığından çokça bahsettiğimiz Mescid-i Aksa'nın mukaddes bir mekan olması dolayısıyla, ihtiyaç olan yerlerinin tamir edilmesi ile hükümler^{142 143} olduğunu mühimmelerde görmekteyiz. Benzer bir başka hükümde de, Mescid-i Aksa'nın tahmin edilen üç yüz küsur bin para ile tamiri hükmü¹⁴⁴ bulunmaktadır. Harem-i Şerif'in yakınında olan sakayenin tamiri için de hükme¹⁴⁵ bakmamız yeterli olacaktır.

Fetihlerde bir bölgeyi fetheden hükümdar, o bölgenin halkına kendi hakimiyetini göstermek ve kabul ettirmek ister. Osmanlı yönetimi de bu sebeple, Kudüs'ün fethi sonrası surların yapımına, bakımına ve tamirine büyük ehemmiyet verdi. Hatta zaman zaman padişahlar, kendi özel servetlerinden harcamalar yaparak, yatırımlar yaptılar. Bugün bile hala ayakta olan bu surlar, dört yüzyıllık Osmanlı hakimiyetinin bölgedeki en büyük şahididir. Kudüs şehrinin etrafına bu korunaklı surların yapılmasının birtakım sebepleri vardı. Bu sebeplerden en önemlisi, güvenlik idi. Nitekim Osmanlıların Kudüs'ü fethinden önce hem şehir sakinlerini hem de şehre gelen yolcuları tedirgin eden bedevi baskınları var

¹⁴¹ *Ağlama Duvarı*: M.Ö. 900'lü yıllarda Hz. Süleyman tarafından yapılan ilk Yahudi tapınağı, Babil istilası sırasında M.Ö. 586 yılında yıkılmıştır. Pers İmparatoru II. Dara'nın yeniden inşa ettirdiği tapınak M.S. 70 yılında Romalılarla yapılan savaşta tekrar büyük zarar gördü ve yalnızca bir duvarı ayakta kalabildi. Bugün 'Batı Duvarı', 'Ağlama Duvarı' ya da 'Burak Duvarı' olarak isimlendirilen tapınağın bu son parçası Yahudi inancında Tanrı ile kendileri arasında kırılamayacak bir bağı temsil etmektedir. Bu yüzden duvar Yahudiler için en kutsal mekandır. Yahudiler burada ibadetlerini yaparken geçmişi hatırlayarak ağladıkları için Yahudi olmayanlarca bu duvar 'Ağlama Duvarı' olarak adlandırılmıştır. Süer- Atmaca, a.g.e., s. 7.

¹⁴² Kudüs-i Şerif kadısına hüküm ki, hâlâ sahra (...) mübâreke ile mescid-i Aksâ'nın merrâtına muhtâc yerleri olub üç yüz altı bin altı yüz altmış pâre tahmin olunup pâye-i serîr-i a'lâya 'arz olundukda ta'mir olunmak fermânım olub bazı hükm-i hümayunum verilip mukaddemâ Basra'ya tâbi' (...) sancağında mütekâ'id olan Perviz dâme 'izzuhunun kemâl-i emânate ve istikâmetine i'timâd-ı hümayûnum olunmağın emin nasb edip buyurdum ki (boşluk) vardıkda bu bâbda bizzât takayyüd olub binâ-i mezbûreye lâzım olan eğer mermer ve eğer kils ve sâ'ir husûsda her ne ise bi'l-ihimâm tedârük olunub müşârûn-ileyh gereği gibi mu'âvenet ve muzâheret eylemek bâbında envâ' ikdâm ve ihtimâmın bi-kusur ola. BOA. A.DVNS. MHM. D.53, s.127, hk. 367.

¹⁴³ Şam defterdârına hüküm ki, Kudüs-ü Şerif'de vâki' olan Sahratullâhi Müşerrefenin ve Cami-i Şerif-i Aksâ'nın kurşunî mühimmâta muhtâc olub altı bin flori arz olunmuşken hâlâ Şam-ı Şerif mi'mar başı olan za'im Davud'a zîde kadrihu iki yüz altınla ta'mir etmeği uhdesine alub ol bâbda emr-i şerîfim taleb itmeğin buyurdum ki vardukda bu bâbda mukayyed olub göresin fi'l vâki' zikr olunan cevâmî-i şerîfenin ta'mirine iki yüz altın vefâ idüp ve mezkûr dahi ol mikdâr altın ile ta'mir itmeğe müteahhid olmuş ise hazîne-i Şam'dan virüb gereği gibi ta'mir itdüresin ve ne mikdâr altın harc olunub ne vechile ta'mir olunduğuna vilâyet kadısından temessük taleb idüp südde-i sa'âdetüme arz eylesin. BOA. A.DVNS. MHM. D. 39, s.12, hk. 33.

¹⁴⁴ BOA. A.DVNS. MHM. D.53, s.127, hk. 367.

¹⁴⁵ Kudüs Beyine ve kadısına ve Hazret-i Halil'ür-Rahman evkâfi mütevellisine hüküm ki, Hazret-i Halil'ür-Rahman alâ beliyya aliyye's savb'us-selâtü ve's-selâm Harem-i Şerif kurbünde olan sakayalar ve zaman ile harâba müşrif olub ve garbî olan duvarı külliyen harâb olub ta'mire muhtaçdır deyü i'lâm olunmağın husûs-ı mezbûrin onat vechile mukayyed olub ta'mir olunmak emr idüp buyurdum ki vardukda bu bâbda onat vechile mukayyed olub göresin fi'l-vâki' arz olunduğu gibi üzere mezbûrin ta'mire muhtâc yerleri var ise vech-i münâsib oldığı üzere ta'mir ettiresin. BOA. A.DVNS. MHM. D.51, s.83, hk. 256.

idi. Bedevilerin bu zararlı baskınları nedeniyle, Müslümanlar Kudüs yolunu kullanarak hacca gidemiyordu. Surların inşa edilmesindeki bir başka sebep ise, geçmişte yaşanan tecrübeler idi. Yani Haçlı Seferlerinin yeniden başlayabileceği düşüncesi ile de bu surlar yapıldı. Kudüs'e korunaklı bir yapı sağlayan bu surların inşası, beş yıl (1536-1541) sürdü. Osmanlı Devleti'nin bu kutsal mekana yaptığı en iyi yatırım, bu surlar idi. Nitekim bu surlar hakikaten de Kudüs'teki güvenlik şartlarının daha iyi seviyeye gelmesini sağlamıştır. Zira Kudüs halkı surlar içinde yaşamını sürdürüyordu.¹⁴⁶

Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) Şam bölgesinin fethinin tamamlanmasıyla, Sultan Süleyman Kudüs şehrinin savunmasını artırmak ve daha korunaklı hale getirmek amacıyla yaklaşık 868 dönümlük kısmın etrafında bulunan yüksek duvarları yeniden inşa ettirdi. Öyle ki hem Osmanlı merkezi yönetimi hem de yerel idare, diğer kutsal yerlerde olduğu gibi Kudüs'teki surun bakımı ve onarımını ziyadesiyle önemsiyorlardı. Sancak beylerine duvarın tamir gereken yerlerinin yapılması ile ilgili çeşitli fermanlar da gönderilmişti.¹⁴⁷ Ayrıca Kudüs için kıymeti büyük olan Kubbetü's-Sahra¹⁴⁸ da restore edildi.¹⁴⁹ Kanuni Sultan Süleyman, Kudüs'ün şehirleşmesine ve gelişmesine büyük ilgi gösterdi. Bu sebeple ki, şehrin duvarlarını yeniden yaptırdı, kaleyi restore ettirdi, Sultan'ın havuzunu güzelleştirdi ve Muallaktaş (Kubbet'üs-Sahra)'nın duvarları ve kapısını elden geçirdi. Ayrıca Hz. Davud türbesini de yaptırdı. Böylece Kanuni Sultan Süleyman, Kudüs'de büyük değişimler meydana getirdi. Osmanlı

¹⁴⁶ Avcı, a.g.e., s. 37-38.

¹⁴⁷ Ze'evi, a.g.e., s. 21.

¹⁴⁸ Kubbetü's Sahra Camisi: M.S. 691 yılında Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan tarafından Kudüs'te Hz. Muhammed'in göğe yükseldiğine inanılan yerde yaptırılan camidir. 637 yılında Kudüs'ün Müslümanlarca fethinden sonra Hz. Ömer'in burada namaz kılmasından dolayı camiye aynı zamanda 'Hz. Ömer Camisi'de denilmektedir. Hz. İbrahim'in burada kurban kestiği, Hz. Davud'un burada dua ettiği rivayet edilmektedir. Bugün Kubbetü's Sahra'nın ve Mescid-i Aksa'nın bulunduğu bölgeye Harem-i Şerif adı verilmektedir ve yalnızca Müslümanların girmesine izin verilmektedir. Süer- Atmaca, a.g.e., s. 8. Kubbetü's Sahra Camisi ile ilgili İbni Batuta ise Seyahatnamesinde şunları anlatmıştır: 'Bu kubbe, gayet sağlam ve hayret uyandıran binalardandır. Mescidin ortasında yüksekçe bir yerde bulunduğundan, oraya mermer bir merdivenle çıkılır. Dört kapısı olup etrafında ve içinde sanatkarane bir tarzda mermer döşelidir. Kubbenin ortasında, İmam-ı Enbiya (Aleyhi efdaluttehiyya) efendimizin semaya yükseldiği mübarek kaya görülür. Bu sahra pek sert olup tahminen bir adım boyu yüksekliğindedir. Altında küçük bir mağara vardır. Bunun da yüksekliği bir adım kadar olup oraya merdivenle inilir. Orada bir mihrap şekli görülür. Sahranın etrafında gayet güzel iki kafes olup sahrayı kuşatırlar. Sahraya yakın olanı demirden ve ikincisi ağaçtandır. İbn-i Batuta, Büyük Dünya Seyahatnamesi, İstanbul: Üçdal Neşriyat, s. 60. Kubbetü's Sahra, Osmanlılar zamanında Kanuni Sultan Süleyman tarafından harap olan kısımlar özenle tamir ettirildi. Daha sonra gelen padişahlar, Sultan III. Murad, Sultan I. Abdülhamid, Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid tarafından da Kubbetü's Sahra'nın bazı tamiratları yapıldı. Özellikle II. Abdülhamid ayrı bir özen göstererek İran halıları döşetmiş, ortaya büyükçe bir kristal avize astırmış ve eskiyen çinileri de değiştirdi. Özdemir, a.g.e., s. 59.

¹⁴⁹ el-Aseli, K.C. (2002). Kudüs, *DİA* (XXVI), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 335.

yönetiminin bu kutsal topraklara getirmiş olduğu birçok yenilikten birtanesi de, Kubbet-üs Sahra camiinin dış duvarındaki mozaik kaplamanın kaldırılarak yerine çini döşetilmesidir. Yeşil ve sarı ile karışık olan bu mavi çini kaplama, caminin bugünkü görünümü almasında önemli rol oynamıştır.¹⁵⁰

Sonuç olarak, üç din tarafından da kutsal kabul edilen Kudüs, 1967’de Altı Gün Savaşlarının akabinde İsrail’in Kudüs’ü işgal etmesiyle artık yıllarca sürecektir olan Kudüs sorunu başlamıştır.

5.2. Gazze

Akdeniz’in kuzeydoğu köşesinde yer alan Gazze sancağı, Gazze şeridinin kuzey tarafındadır. İki tepe arasına kurulan Gazze sancağı, yerleşim olarak düz bir yapıya sahipti.¹⁵¹ İklim olarak, yazları sıcak ve kurak olan Gazze’nin kışları ise ılıman idi. Diğer bölgeler gibi toprakları tarıma elverişli olan bölgede ikliminin uygun olması nedeniyle en çok buğday, arpa ve pamuk yetiştiriliyordu.¹⁵²

Gazze sancağında ekonomik faaliyetler daha çok tarım ve hayvancılık şeklinde devam etmekteydi. Hayvancılık alanında, koyun, keçi ve manda yetiştirilmekteydi. Bölgenin ticari yapısı ise, İslamiyetin kabulünden önceki dönemde çok iyi idi. Çünkü Mekkeli tüccarlar bölgeye gelerek ticaret yapıyorlardı. Gazze sancağının gelirleri ise, padişah hasları, ümera hasları, zeamet, timarlar, vakıf ve mülklerden oluşmaktaydı.¹⁵³

16. yüzyılda Gazze sancağında köyler nahiyelere bağlı olsa da idari bakımdan nahiyeler ile kazaların birbiri ile bağlantılarında kopukluk vardı. Bu durum ise, Kanuni Sultan Süleyman’ın saltanatı döneminde hazırlattığı kanunname ile giderildi. Gazze sancağında Aclun sancağındaki gibi olmayıp Hristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanlar birarada sancağın her yerinde yaşıyorlardı. Hristiyanlar ise şehrin olanaklarından yararlanmak için şehir merkezlerine yerleşmişlerdi.

¹⁵⁰ Almasri, M. (2015). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kudüs’e Gönderilen Surre-i Hümayun, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 6.

¹⁵¹ Evliya Çelebi. (1970). Seyahatname, 5, (Haz. Zuhuri Danışman), İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, s. 20.

¹⁵² Yalçınkaya, S. (2006). 265 Numaralı Mufasssal Tahrir Defterine Göre 1548 Yılında Gazze Sancağı, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 27-28.

¹⁵³ Yalçınkaya, a.g.t., s. 58-59.

Tarih boyunca pek çok kez otorite değiştiren bölge Yavuz Sultan Selim'in Filistin'i fethi ile Osmanlı hakimiyetine girdi. Böylece Kudüs, Gazze ve Safed'in yönetimi daha önce Memlüklerin Şam naibi olan Canberdi Gazali'ye verildi. Osmanlı yönetimi boyunca da diğer Filistin şehirlerinde olduğu gibi Şam'a bağlı olarak idaresini sürdürdü. Osmanlıların Gazze'yi hakimiyeti altına almasının ardından bölgede çıkan olaylardan en fazla etkilenen Müslümanlardı. Bu nedenle karışık dönemlerde çevredeki güvenli yerlere giden Müslümanlar olaylar yatışınca tekrar kendi bölgelerine gelmişlerdir. Hristiyanlar, yurtlarını terk etmeye mecbur kalmayıp yeni idareye boyun eğmeyi tercih etmişlerdir. Yahudiler ise sadece Gazze'de yaşıyorlar, Remle'de bulunmuyorlardı.

Sancağın nüfusuna baktığımızda ise, 1548-1549'da 13.964 olan nüfusunun, 1596'da 11.390'a gerilediğini görüyoruz. Nüfus dağılımında ise, köyler nüfus bakımından daha kalabalıktı. Dini yapıdan bakıldığında da Müslüman köylerinin daha fazla olduğu görülmekte idi.¹⁵⁴

5.3. Safed

Safed şehri, Kenan dağının güneybatısında bir tepe üzerinde kurulmuş idi. Akka'nın doğusunda yer alan Safed şehri, zenginliği ile Arap coğrafyacılara ilgisini çeken bir bölgeydi. Kaynaklarda farklı yazılışlarla anılan Safed sancağı, Safet, Safed, Safad, Çafad, Saphet, Zefat, Tsfat, Tzfai, Szaffad gibi şekillerde yazılmıştır.¹⁵⁵

Baę, bahçe ve zeytinliklerle çevrili olan şehir, güzel bir iklime sahipti. Bölge aynı zamanda önemli su kaynaklarına da ev sahipliği yapmaktaydı. 1517'de Osmanlı idaresine girdiğinde diğer Kudüs ve Gazze sancaklarında olduğu gibi yönetim Canberdi Gazali'ye verildi. Safed sancağı 16. yüzyılın ilk yarısında Nablus ile birlikte bir sancak olarak kabul ediliyordu. Ancak 1545 yılında bu durum değişti ve her biri ayrı sancak sayıldı. 16. yüzyılın ikinci yarısında ise Kefer, Kene ve Akka olarak üç kazaya ayrıldı. Sancak beş nahiyeye sahip olup bunlar; Cire, Tibnin, Şakif, Akka, Taberiye idi.

Müslüman ahali sancağın her bölgesinde Hristiyan ve Yahudiler ile birlikte yaşamakta idi. Sancağın nüfusunda Müslümanlar çoğunluğu oluşturmaktaydı. Hristiyanlar

¹⁵⁴ Yalçınkaya, *a.g.t.*, s. 46-50.

¹⁵⁵ Taşkın, Ü. (2010). *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 1.

ise daha çok köylerde yaşamlarını idame ettirmektedirler. Yahudiler ise köyde yaşamayı tercih etmediklerinden taşrayla bağlantıları çok fazla değildir.

Safed sancağının nüfusu Gazze ve Kudüs sancakları ile karşılaştırıldığında bu sancak Gazze'den küçük, Kudüs'ten ise büyük idi. Aclun ve Nablus sancakları ile karşılaştırıldığında da oralardan büyük olduğu anlaşılmaktadır. Nüfus yerleşim olarak, 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Müslüman nüfus altı mahallede ikamet ederken sonrasında bu sayı yükselmiş ancak yüzyılın sonuna doğru tekrar düşmüştür. Yahudi nüfus ise dönemler arasında dalgalanmalar göstermiş ancak yüzyılın sonuna nihai olarak bir miktar artmıştır. Hristiyan nüfusa bakıldığında ise, şehir merkezinde Müslümanların oturduğu bir mahalle de bulunmamaktaydı. Ancak Nablus şehrinin mahallesinde küçük bir Hristiyan cemaat vardı. Genel olarak nüfusun büyük bölümü ise kasaba ve köylerde ikamet etmekteydi.¹⁵⁶

5.4. Nablus

Ticaret yollarının güzergahında kurulan ve su kaynaklarının bolluğu ile bilinen Nablus sancağı, Kudüs'ün kuzeyinde, Tur ile Selimiye dağları arasında bulunkta idi. Sancağın adı ise, Kudüs'ü Yahudilerin ellerinden kurtaran Roma İmparatoru 'Flavia Neapolis'in isminden gelmektedir. Nablus sancağının yüz ölçümü büyük olmasına rağmen dağlık bir coğrafyaya sahip olması nedeniyle tarıma elverişli arazisi daha azdır. Yine Kudüs gibi ticari yollara uzak olması sebebiyle ticari faaliyetler sınırlı olmuştur.¹⁵⁷

Osmanlıların Filistin'i fethi ile hakimiyet altına giren bölgeye ait üç adet mufassal tahrir defteri vardır. Nablus sancağı, Cebel-i Kibel, Şâmî, Benî Sa'b, Kakun ve Merc-i Benî Amir adlı nahiyelerden müteşekkil idi. Müslümanlar bölgede köylü, şehirli, bedevi gibi çeşitli şekillerde yaşamlarını sürdürürken, gayrimüslimler öyle değildi. Hristiyanlar da yine Müslümanlara benzer şekilde şehirlerde, köylerde ikamet etmişlerdir.¹⁵⁸

Nablus sancağının nüfusu içinde gayrimüslim oranı oldukça az idi. Coğrafi olarak Filistin'in ortasında kalan Nablus bölgesi bu coğrafi konumundan dolayı uluslar arası

¹⁵⁶ Taşkın, *a.g.t.*, s. 93-116.

¹⁵⁷ Öksüz, *a.g.t.*, s. 80.

¹⁵⁸ Öksüz, *a.g.t.*, s. 81.

ticarete de çok uygun değildi. Bu nedenle sancakta, bölgesel bir ticaret gerçekleştirilmekte idi.¹⁵⁹

5.5. Aclun

Diğer sancaklar gibi Şam'a bağlı olarak idaresi sağlanan Aclun bölgesi, İrbid şehrinin güneyinde bulunmaktaydı. İbni Batuta, bu sancağın çarşılarıyla dolu, canlı bir yer olduğundan ve yüksekçe bir kalesi bulunduğundan bahseder. İdari yapı bakımından, Osmanlı hakimiyetinin ilk döneminde Aclun Sancağı, Aclun, Benî Ulvân, Salt Gavr, Kerek, Gavr tâbi'-i Kerek-Şûbek, Şûbek tâbi'-i Kerek, Vâdî Musa, Cebel-i Hamîde ve Allân olmak üzere toplam dokuz nahiyeden oluşmaktaydı.¹⁶⁰

Arşiv kaynaklarına bakıldığında, Kudüs, Gazze ve Safed'le ilgili tutulmuş olan defterlerin daha düzenli olmasına rağmen Aclun ve Nablus'la ilgili defterlerin düzenli ve tam olmadığı görülmektedir. Kudüs ve Gazze beşer, Safed sancağı ise yedi tahrir defterine sahipken Aclun sancağının tahrir defteri üçte kalmakta idi.

Müslümanlar sancağın her yerinde rahatça ikamet edebiliyorken, gayrimüslimler için aynı durum geçerli değildi. Gayrimüslim gruplar içindeki Yahudiler ve Hristiyanlar aynı yerlerde birarada yaşamayı tercih etmiyorlardı. Hristiyanlar daha çok şehir merkezlerinde ikamet ederlerken, Yahudiler ise daha çok köy hayatında hayatlarını devam ettiriyorlardı. Bu nedenle Yahudiler de yaşadıkları köylerde Müslüman nüfusa nazaran daha fazla sayıda idiler.

¹⁵⁹ Gümüş, S. (2009). *II. Abdülhamit Döneminde Filistin Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, s. 92.

¹⁶⁰ Öksüz, a.g.t., s. 23-25.

6. OSMANLI İDARESİNDEKİ FİLİSTİN'İN TOPLUMSAL VE DEMOGRAFİK YAPISI

Divan'dan verilen hükümlere bakıldığında, Filistin'deki toplumsal yapının iki temel unsura dayandığı görülmektedir: bunlar Müslümanlar ve Yahudiler. Kendilerine yurt edinme çabası içinde olan Yahudiler çeşitli tedbirlere, engellemelere rağmen uzun uğraşlar sonucunda bu topraklara yerleşmeyi başardılar. Ancak Osmanlı Devleti tüm bunlara rağmen gayrimüslim sınıfında olan Yahudilere her zaman hoşgörü ile yaklaşmıştır. Toplumun diğer önemli kesimini oluşturan Müslümanlar ise daha çok hac vazifesi dolayısıyla hükümlere yansımışlardır. Bunların yanı sıra her toplum yapısında görüldüğü gibi bu bölge topraklarında da halka zulüm, saldırı, yağma ve şikayet gibi meselelerle de karşılaşmıştır. Bunda bölge halkına fazlaca zararları dokunan bedevilerin de büyük rolü vardır. Bedeviler bu saldırıları kendi istekleri ile yaptıkları gibi hac kervanlarını ya da diğer kervanları soymak, zarar vermek, ganimet elde etmek amacıyla da yapıyorlardı. Öyle ki her meselede olduğu gibi bu gibi sorunlarda toplum düzeninin sağlanması için de hükümler verilmiştir. Yine toplum içinde dayanışmanın sağlanması amacıyla da vakıflar büyük rol üstlenmiştir.

Bölge toplumunun yaşam tarzına da değinirsek, göçebeler ile toprağa bağlı yerleşik halkların bir arada yaşadığı görülmektedir. Bu birlikte yaşamanın doğal sonucu olarak, göçebeler ile şehirliiler arasında devamlı bir alışveriş olmaktadır. Bunun etkisiyle de göçebelerin sık sık şehir ve kasabalara yerleşme çabalarının olduğunu görmekteyiz.¹⁶¹

6.1. Osmanlı İdaresindeki Filistin'in Toplumsal Yapısı

6.1.1. Osmanlı İdaresindeki Filistin Toplumunda Yahudiler

Konuya öncelikle Yahudiliğin tanımından başlamak gerekirse; Yahudilik, Tanrı'nın varlığına inanan ve tarih içinde Tanrı'nın varlığını kabul eden ilk büyük tek tanrılı dindir. Yahudi ismi ise, kurmuş oldukları Yahuda devletinden gelmektedir. Yahudi dininin kurucusu ise, İbrahim yani Abraham'dır, dolayısıyla Yahudi kavminin başlangıcı da

¹⁶¹ Kudüs (Tarihi Belge), *a.g.e.*, s. 9.

İbraniler'e dayanmaktadır. Coğrafya olarak, Mezopotamya ve Suriye arasında çobanlık yaparak geçim sağlayan Yahudiler, büyük mücadeleler sonucunda Filistin'e yerleştiler.¹⁶²

Yahudiler için Filistin büyük öneme sahipti, zira Tevrat'da bahsedildiği gibi 'Vaadedilmiş Topraklar'dı¹⁶³ ve kâinatın merkezi olarak kabul edilmekte idi. Öyle ki bu toprakların, Allah tarafından İsrailoğulları'na verildiğine inanmaktaydılar. Kendilerini Allah tarafından seçilmiş özel kullar olarak gören Yahudiler, bu ideallerini gerçekleştirmek için yüzyıllarca çabaladılar. Bu inançla, eski çağlardan Osmanlı dönemine ve hatta bölgede hakimiyet kuruncaya kadar Filistin'i yurt edinme esasına dayanan politikalarını devam ettirdiler.

Bu düşünciyi gerçekleştirmek uğruna Yahudiler, Tanrı tarafından kendilerine vaat edildiğine inandıkları Kenan diyarına geldiler. Ancak buraya hakim olan Kenaniler ile yaptıkları mücadeleden galip çıkamayınca Mısır'a göç ettiler. Mısır'a göç eden İsrailoğulları zamanla burada zenginleşmeleri üzerine Mısır Firavunları'nın zulüm ve baskısına uğradılar ve köle durumuna düştüler. Daha sonra Hz. Musa önderliğinde Mısır'dan ayrılmayı başaran Yahudiler, kölelikten kurtuldular. Mısır'dan da ayrılan Yahudiler, Filistin'de üstünlüğü sağlamak için Filistiler ve çeşitli halklarla savaştılar ve en sonunda amaçlarına ulaşarak, M.Ö.1234'te Filistin'e hakim oldular.¹⁶⁴

Yahudilerin tarihi süreçteki siyasi değişimlerini incelemeye devam edersek, M.Ö. 1020'de ilk Yahudi kralı olan Saul, dağınık kabileleri bir araya getirip, siyasi birliği sağlamaya çalıştı. Saul'dan sonra tahta geçen oğlu Hz. Davud, Kudüs'ü ele geçirerek bu şehri ilk Yahudi devletinin başkenti yaptı ve böylece Kudüs ilk kez Yahudilerin başkenti olmuş oldu. Hz. Davud sonrasında tahta geçen oğlu Hz. Süleyman zamanı ise, krallığın yükselişi yaşadığı en parlak dönemdir. Hz. Süleyman, kendi adıyla da anılan ilk Yahudi tapınağını (Beyt ha Mikdaş-Süleyman Mabedi) yaptırdı. Bu suretle, Kudüs İsrailoğullarının kutsal şehri haline gelmeye başladı. Bu parlak dönemin ardından Yahudi

¹⁶² Koç, M. (2006). İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006, İstanbul: Günizi Yayıncılık, s. 59-60.

¹⁶³ Tevrat'ta bir ayette "Dünya Krallığı'nın merkezi haline gelecek bir Yahudi Devleti'nin kurulacağından bahsedilerek bu devletin sınırları şöyle tarif edilmektedir: 'Ayak tabanınızın bastığı her yer sizin olacak. Sınırlarınız çölden, Lübnan'dan, ırmaktan, Fırat Irmağı'ndan Garp Denizi'ne kadar olacaktır. Önünüzde kimse duramayacak, Tanrınız Rab size söylediği gibi dehşetinizi ve korkunuzu ayak basacağınız bütün diyar üzerine koyacaktır.'" (Tekvin Bölümü, 12/25) Almaz, A. – Batu, P. (2007). Geçmişten Günümüze Yahudilik Tarihi, İstanbul: Nokta Kitap, s. 161.

¹⁶⁴ Koç, a.g.e., s. 61-85.

devletinin ikiye ayrılması ile kuzeyde ve güneyde olmak üzere İsrail ve Yahuda krallıkları kuruldu. Yahuda krallığındaki Yahudiler Babil'e sürüldü ve 70 yıl süren Babil sürgünü başladı. Nihayetinde Pers Hükümdarı Keyhüsrev'in Babil'i ele geçirmesi ile sürgün sona erdi ve Yahudiler tekrar Filistin topraklarına döndü.¹⁶⁵

Yüzyıllar boyunca birçok siyasi hükümler değişikliği yaşayan Yahudiler üzerinde bu kez de İran egemenliği baş gösterdi. Ancak M.Ö. 332'de Makedonya Kralı Büyük İskender'in İran hakimiyetine son vermesi ile Yahudi tarihinde Helenistik dönemi başlamış oldu. Böylece Yunan hakimiyeti altında Yahudileri, Yunanlaştırma politikası da başladı. Yahudiler üzerindeki Yunan hakimiyetinin ortadan kalkmasından sonra, Romalıların hakimiyeti döneminde başlangıçta Yahudilere iyi davranıldı. Ancak zamanla bu durumun değişmesiyle Yahudiler, kendi bağımsız devletlerini kurmaya karar verdiler. Buna binaen de, Romalıları karşı iki kez isyan ettiler. Romalıların bu mücadelede üstün gelmesiyle Yahudiler ikinci kez sürgün edildiler ve dünyanın dört bir yanına yayılarak, göç ettiler. Yahudilerin bu yayılışına ise, diaspora adı verilir.¹⁶⁶ Diaspora ile çeşitli ülkelere göç eden Yahudiler, Müslüman ülkelerde hoşgörülü, rahat bir yaşam sürdürürken Avrupa ülkelerinde tahakküm altında yaşadılar. Pek tabiidir ki, bu süreçte farklı Yahudi grupları¹⁶⁷ birçok kültürel değişim ve etkileşim de yaşadılar. Günden güne artan Yahudi aleyhtarlığı sonucu Avrupa'dan ayrılan Yahudilerin büyük bir çoğunluğu yeni arayışlara girerek Osmanlı'ya göç ettiler.

Filistin'e büyük çabalar sonucu yerleşen Yahudilerin benimsedikleri inanç olan siyonizmden de biraz bahsetmek gerekirse; işin gerçeğinde Siyonizm bir din değil belli inançlardan oluşan bir ideolojidir. Adını da, Kudüs'te bulunan Siyon Dağı adını verdikleri tepeden almıştır. Bu ideoloji, dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış, diaspora adı altındaki

¹⁶⁵ Öztuna, *a.g.e.*, s. 13; Kutluay, *a.g.e.*, s. 15; Arı, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁶⁶ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 32; Mansel, *a.g.e.*, s. 435; Karasapan, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁶⁷ Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan dört ayrı Yahudi cemaati vardır. Bunlardan birincisi, 'Romanoit' Yahudileri olarak adlandırılan ve fetihler sonucunda Osmanlı reayasına katılan ilk topluluktur. Özellikle Batı Anadolu, İstanbul ve Balkan şehirlerinde yaşıyorlardı. Bunlarda 'Rabbani' ve 'Karay' olmak üzere kendi içlerinde iki alt gruba ayrılmaktaydı. Osmanlı Yahudilerinin ikinci grubu ise 'Aşkenaz'lar idi. Aşkenazlar, Edirne, İznik, Selanik, Sofya, Plevne ve Vidin'de ayrı cemaatler oluşturmuşlardır. Osmanlı Yahudilerinin üçüncü grubu ise, 1492 yılında İspanya'dan 1497-1498 yıllarında Portekiz'den göç eden 'Sefarad' Yahudileridir. Sayıca fazla oldukları ve zengin kültürleri nedeniyle Yahudi grupları üzerinde kısa sürede hakimiyet sağlamışlardır. İstanbul, Selanik, İzmir ve Edirne gibi büyük şehirlere yerleşmişlerdir. Osmanlı Yahudileri içindeki dördüncü grup ise, Osmanlı hakimiyetindeki Kuzey Afrika ve Arap topraklarında yaşayan ve Arapça konuşan Yahudilerdir. Osmanlı Devleti bunları ayırmak için 'Musta'riba' adıyla kayıtlara geçirmişlerdir. Araftaki Filistin, Editörler. Süleyman Seydi- Can Deveci, Yasemin Avcı, Osmanlı Yahudilerinin Tarihçesinde Satırbaşları, Ankara: Maya Akademi, 2014, s. 52-53.

Yahudileri tek bir çatı altında toplama idealidir. Ancak bu düşünceyi kabul ettirebilmek için, birtakım dini temellere ve kutsal yerlere ayrı bir önem vermişlerdir. Bu yüzden kutsal Kudüs bölgesinin ayrı bir önemi vardır. Bu ideolojiyi benimseyen Siyonistler, kabul ettikleri idealleri gerçekleştirebilmek için bazı dini metinleri yorumlama ve değiştirme yolunu izlemişlerdir. Bu ideolojiyle kurdukları İsrail Devleti ise, emperyalist güçlerin yardımı ile olmuştur.¹⁶⁸

Yahudilerin Kutsal Mekanları Ziyaretleri

Bölge ve özellikle Kudüs Müslümanların idaresinde iken idareciler, Yahudilere Kudüs'ü ziyaret etmeleri ve Kudüs'te çalışma ve oturmaları için daima izin vermiştir. Yahudilere Kudüs'ü ziyaret hakkı verildiği gibi Hristiyanlara¹⁶⁹ ve Beç Kralı ve adamları gibi diğer yabancılara da bu hakkın verildiğini ve yollarda müdahale edilmemesinin istenildiğini¹⁷⁰ mühimmelerde geçen belgelerde görmekteyiz. Yine bu konu ile ilgili bir belgede de, Leh Kralının on iki adamı ile Kudüs'den İstanbul'a geleceği için yollarda kendisine, adamlarına ve hayvanlarına müdahale edilmemesi ve akçeler ile erzaklarının tedarik olunması¹⁷¹ istenilmektedir. Hükümler gözden geçirildiğinde, Kudüs'ü yabancıların ziyaret ettiği gibi Osmanlı hareminden bazı kadınlarında da ziyaret ettiği görülmektedir. Nitekim belgelerde, 1583 yılında haremde çıkma Belkıs Hatun'un (Mahidevran Hatun'un kız kardeşi) Kudüs'ü ziyaret ettiği ve bu ziyaret sırasında parası ile levazımının tedarik edilmesi hükmüne¹⁷² rastlanılmaktadır. Yahudilerin bu ziyaretler sırasında haklarının korunmasına da dikkat edilmekteydi. Mesela 1581 tarihli bir belgede, ziyaret için Kudüs'e gelen Yahudilerin rencide edilip akçelerinin alındığı hakkında Yahudilerin şikayetleri olması dolayısıyla, akçelerinin aldırılmaması ve buna karşı çıkanların bildirilmesi¹⁷³ talep edilmektedir. Konuyla ilgili Şam Beylerbeyisine ve kadısına gönderilen hükümde,

¹⁶⁸ Varol, A. (2013). *Filistin Hakkında Yanılgılar*, İstanbul: Nida yayıncılık, s. 40-63.

¹⁶⁹ Kudüs-i şerif beyine hüküm ki hâliya bi-inâyetillahi te'ala vilâyet-i Şirvan'ın feth ve tesyîri ve a'dâ-yı bed-râynı kahr u tedmîri müyesser olunmasını Gürcü beylerinden Luşer Bey oğlu Ekrenden dahi 'aliyye-i 'ulyâma itâ'at ve inkıyâd eyleyüb mektûb gönderüb Gürcü taraflarında olan (...) tâ'ifesi Kudüs-i Şerife varub gelüb ziyâret etmeleri bâbında icâzet-i hümâyûnum taleb eylemeğin izn-i şerifim verilmiştir buyurdum ki vusûl buldukda min ba'd tâ'ife-i mezbûreden müşârûn-ileyhin mühürlü temessük ile gelen kimesne mâni' olmayub mehâma hâlâ izn-i mu'ayyen birle varub ziyâret edip geri 'avdet edeler ol-bâbda kimesneyi rencide ve (...) ettirmeyesin. BOA. A.DVNS. MHM. D.32, s.274, hk. 502.

¹⁷⁰ BOA. A.DVNS. MHM. D. 36, s.85, hk. 251.

¹⁷¹ BOA. A.DVNS. MHM. D. 51, s. 90, hk. 313.

¹⁷² BOA. A.DVNS. MHM. D. 52, s. 204, hk. 528.

¹⁷³ BOA. A.DVNS. MHM. D. 46, s. 122, hk. 238.

Yahudilerden rüşvet aldığına dair Safed Beyi Mehmed'den gelen şikayetin incelenmesi için hüküm¹⁷⁴ gönderildiği anlaşılmaktadır. Yahudilere her daim hoşgörü ile yaklaşan Osmanlı'da bunun karşılığını gördü ve Yahudiler El-Aksa caminin inşaatında çalışarak, lambaların, vazoların, avizelerin vs.nin yapımında görev aldılar. Öyle ki Yahudiler de hiçbir zaman cizye ödemediler ve akrabaları da daima vergiden muaf tutuldular.

Osmanlı Devleti'ne Yapılan Yahudi Göçleri ve Osmanlı İdaresinin Tutumu

Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudilerin bir bölümü fethedilen bölgelerin halkı olarak Osmanlı yönetimine tabi olurken, önemli bir kısmı da yaşadıkları ülkelerdeki zulüm ve işkenceden kaçıp Osmanlı'ya sığınarak bu topraklara yerleştiler.¹⁷⁵ Öncelikle Yahudilerin Osmanlı topraklarında rahatça yaşamalarını sağlayan ve Fatih döneminde bir sistem haline gelen ve Tanzimat'a kadar süren 'millet sistemi'nden de kısaca bahsetmek gerekirse; Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan Yahudiler ve çeşitli mezheplere inanan Hristiyanlar kendi dinlerini ve kültürlerini istedikleri gibi yaşayarak ve koruyarak, millet adı verilen gruplar¹⁷⁶ halinde yaşıyorlardı. Bu gruplar dini başkanları aracılığıyla belli ölçüde devlet denetiminde ve devlete bağlı olarak yaşamlarını devam ettiriyorlardı. Millet sistemiyle, gayrimüslim gruplara hem kendi dinlerini, kültürlerini özgürce yaşama imkanı veriliyor hem de Müslümanlardan belli ölçüde ayrılarak dini hassasiyetleri korunuyordu. Böylece Müslümanlar ile gayrimüslimler aynı devlet çatısı altında, farklı hukuk kuralları ile kendi hayatlarını rahatça yaşayabiliyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu kendi idaresi altındaki milletlerden, millet sistemine dahil olan Yahudilere de hiçbir baskıda bulunmadığı gibi diğer gayrimüslim gruplardan da farklı bir muameleye tabi tutmadı. Yahudiler de bu durumdan memnun olarak, uzun yıllar kendilerine verilen haklarla yaşadılar. Bu sistemin içerisinde yer almaları Yahudilere bir arada olma, asırlar sonrasında yeniden bir araya gelme ve ortak hareket edebilme imkanını da sağladı.¹⁷⁷

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılda duraklamaya girip zayıflamasıyla millet sistemi içindeki zımmilerin, olumsuz, yıpratıcı, zarar verici ve yıkıcı bir etkisi olduğu

¹⁷⁴ BOA. A.DVNS. MHM. D. 28, s. 145, hk. 341.

¹⁷⁵ Bozkurt, G. (1993). Osmanlı-Yahudi İlişkilerine Genel Bir Bakış, *Belleten*, C. LVII, S. 218-220, s. 541.

¹⁷⁶ Bir başka deyişle 'aynı mezhepten olup farklı dilleri konuşan ve aynı dili konuşup farklı mezheplere mensup olan gruplar oluşturmaları' onların kapalı kompartımanlar halinde yaşamalarına sebebiyet veriyordu. Ortaylı, İ. (1985). Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet, *TCTA*, C.4, s. 996-997.

¹⁷⁷ Ortaylı, İ. Millet Sistemi, *DİA* (30), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul, s. 67-70.

görülmektedir. Filistin sorununun Yahudiler ve Siyonizm'in etkisi de bu şekilde ortaya çıktı.¹⁷⁸

Osmanlı İmparatorluğu'na Yahudi yerleşimi bir anda olmayıp, bölümler halinde gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin Yahudiler ile ilk teması, 1326'da Bursa'nın fethi ile başlar. Türkler ile Yahudilerin ilk teması ise Selçuklular döneminde görülür. Osmanlılar zamanında Orhan Bey¹⁷⁹ Bursa'yı fethettiği zaman burada bulunan Yahudilere hoşgörülü davrandı¹⁸⁰ ve bununla da kalmayarak ticareti geliştirmek amacıyla bu konuda uzmanlaşmış Yahudileri ülkeye davet ederek onları vergiden muaf tuttu. II. Bayezid zamanında ise İspanya'dan sürgün edilen Yahudiler Selanik, Edirne, İstanbul, İzmir, İskenderiye gibi yerlere yerleştirildiler.

Osmanlıların ise bu Yahudi göçlerini kabul etmesinin birtakım sebepleri vardı. Bu sebepler arasında en önemlisi, o dönemde çokça nüfusa ihtiyaç duyulması idi. Zira İstanbul'un fethi sırasında ya ölüm ile ya da göç ile birçok nüfus kaybedilmişti. Bu nedenle İstanbul'un yeniden canlandırılması gerekmekteydi. Aynı zamanda ticari yapısında gelişmesini amaçlayan Fatih Sultan Mehmet'de II. Bayezid gibi Yahudileri Osmanlı topraklarına davet etti. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise, 1522'de Rodos'u fethedilince Yahudileri buraya yerleştirildi ve kükürt madenlerinin işletilmesi ayrıcalığını verildi. II. Selim zamanında ise fethedilen Kıbrıs'a adanın emniyeti için Türkler ve Ermenilerin yanında Yahudilerde yerleştirildi ki bu da Osmanlı padişahlarının yüzyıllar boyunca gayrimüslim tebaaya, hoşgörü ile davrandığını göstermektedir.¹⁸¹

¹⁷⁸ Yanar, E. (2006). *Tarihsel Dönüşüm: Filistin Sorunu Temelinde Türk Dış Politikası ve İsrail Devletini Tanıma Süreci*, Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 9.

¹⁷⁹ Bir Arap seyyahı olan İbn-i Batuta, ikinci Osmanlı padişahı olan Orhan Gazi zamanında Türkiye'ye gelmiş ve Anadolu'yu dolaşmıştı. İbn-i Batuta eserinde burada Yahudi doktorların görmüş olduğu itibardan hayretle bahsetmektedir.

¹⁸⁰ Osmanlı Devleti'nin Yahudilere hoşgörülü davrandığını gösteren bir örnekte vermek gerekirse; Edirne'de bulunan Yahudilerin Hahamlarından olan İzaak Sarfati'nin Almanya Yahudilerine göndermek üzere yazdığı mektup ilgi çekicidir: 'Almanya'daki kardeşlerimizin ölümden beter kederler içerisinde olduklarını duydum; despotik yasalar, zorla vaftiz edilmeler, sürgünler sıradan, gündelik olaylarmış... Kardeşler, hocalar, dostlar, tanışlar, Ben İzaak Sarfati, ... Türkiye hiçbir şeyin eksik olmadığı bir ülkedir. Eğer isterseniz şu anda burası sizin için en hayırlı yer olacaktır. Kutsal topraklara giden yok sizler için Türkiye'den geçiyor. Hristiyanlardansa Müslümanların (egemenliği) altında yaşamak sizin için daha iyi değil midir? Burada herkes kendi asması ve inciri altında huzur içinde oturabiliyor. Burada en değerli esvaplarımızı giymeye izin var... Şimdi Ey İsrail! Bütün bunları görüp de neden uyuyorsun? Uyan ve bu lanetli toprakları ebediyen terk et!' Avcı, Y. (2014). *Araftaki Filistin* (Editörler: Süleyman Seydi- Can Deveci), Ankara: Maya Akademi, s. 46.

¹⁸¹ Tanyu, a.g.e., s.

Osmanlı idaresinde bu hoşgörü içinde yaşayan Yahudilerin, toplumsal yaşam içerisinde çeşitli mesleklerle uğraşmalarına imkan tanınmaktaydı. Lağım temizliği, dericilik, kasap, cellat, tefecilik, casusluk gibi hoş görülmeleyen işlerin yanı sıra diploması, ticaret, bankacılık gibi saygıdeğer mesleklerde de görev yapmaktaydılar. Şarap veya domuz satmak, İslam dinince hoş karşılanmadığı için Müslümanlara yasaklansa da, bu meslekler Yahudilere serbest bırakıldı. Ancak bunları Müslümanların yerleşim merkezlerinde satmaları yasaklanmıştı. Yahudiler bu görevlerin yanı sıra, başka ülkelerdeki Yahudiler ile irtibat halinde olmaları ve dil bilmeleri nedeniyle de tıp, diploması, tercümanlık, eczacılık, bankerlik, sarraflık, ticaret¹⁸² ve mali konularda da çeşitli görevlere sahip oldular. Tüm bunların yanında Yeniçeri Ocağı'nın yiyecek ve giyim eşyaları da Yahudi tüccarlardan alınırdı. Yahudilere Osmanlı Devleti tarafından bu gibi haklar verildiği gibi ibadet özgürlüğü de tanınarak ve kilise açmalarına izin verilmekteydi. Nitekim bu durumun örneğini 55 numaralı defterde geçen belgede görmekteyiz. Bu örnekte, Safed kadısı, Safed beldesinde yedi camii olduğu halde, Yahudilerin önceden üç kiliseleri varken bugün mevcut kiliselerinin otuz yediye çıktığını, bunların hangilerinin fetihten önce olduklarının, eski kiliseler mi yoksa gerçek kiliseler mi olduklarının bilinmesinin istendiğini, Şam valisine ve kadısına hüküm¹⁸³ göndermiştir. Osmanlı merkezi yönetimi tarafından Yahudilere yukarıda bahsettiğimiz gibi haklar verilse de, mevcut düzenin korunmasını sağlayacak hükümler de yazılmıştır. Mesela, Kudüs'te Üzeyir Peygamberin türbesinde şarap içip, eğlence yapan Yahudi ve Hristiyanların men edilmesi hakkında Kudüs kadısına ve beyine de hüküm¹⁸⁴ verilmiştir. Yine Yahudiler içinde bazı hırsız ve haramzadelerin olduğu teftiş edilince bunların Kıbrıs'a gönderilmesi 1573 tarihli

¹⁸² 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ticaretinde önemli bir yere gelen Yahudilerden bazıları, akçelerin kenarlarını kırarak, devletin para sisteminin bozulmasına neden olmuştur. Yahudi kalpazanlar, akçelerin kenarlarını kırtıklarından, devlet yeni akçe çıkarmış, eski akçeleri yasaklamıştır. Ancak Yahudiler, akçelerin kenarlarını kırpmaya devam etmiştir. Edirne'li bazı Yahudiler de hazineye teslim edilmek üzere toplanan akçeleri, rüşvet vererek kalp akçeler ile değiştirmiştir. Bu durumdan, Yahudi cemaatinin yöneticileri olan hahamlar da rahatsız olmuşlardır. Para kırpan Yahudiler hahamlar tarafından herem cezası ile korkutulmuştur. Eroğlu, a.g.e., s. 122.

¹⁸³ BOA. A.DVNS. MHM. D.55, s.48, hk. 85.

¹⁸⁴ Kudüs-i şerif kadısına ve beyine hüküm ki hâlâ südde-i sa'âdetime 'arz-ı hâl sunulub Kudüs-i şerif'de vâki' (...) 'aleyhi's-salat-ı ve's-sellem (..) mezarları yanında bazı sefarâdların hamr ve i'lân-ı şa'âyir-i küfr ettikleri i'lâm olunmağın buyurdum ki varıcak vâki' ile men' edip muhkem tenbih eylesesin ki min-ba'd sefarâd yehudi râğbetinde bir ferdi merkad-i müteberrikede vech-i meşrûh üzre fîsk ve fücûr ettirmeyesin eyleyenleri gereği gibi te'dîb eylesesin ve bu bâbda dâ'ima mukayyed olub emrim üzre def'a-i men' u def' eylesesin. BOA. A.DVNS. MHM. D.34, s.97, hk. 219.

hükümde¹⁸⁵ ve 1576 tarihli belgede ise, Safed kazasından bin nefer Yahudinin Kıbrıs'a Magosa kalesine sürgün edilmeleri Safed sancak beyine ve kadısına¹⁸⁶ bildirilmişse de, 1578 tarihli diğer bir hükümde Yahudilerin Kıbrıs'a sürülmekten affolunduğu¹⁸⁷ anlaşılmaktadır.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde duraklamanın baş göstermesiyle birlikte şüphesiz siyasi yapı da zarar görmeye başladı ve devlet yönetiminde bulunan Yahudilere sadrazamlık, vezirlik gibi görevlerde birtakım kısıtlamalar getirildi. Bunlara ek olarak, Müslüman kadınla evlenmeme, özel kıyafetler zorunluluğu, Müslümanların evlerinden yüksek ev yapamama, mabedlerini inşa ve tamir için devletten izin alma, ata binmeme, tüfenk kullanmama¹⁸⁸ ve sadece İbranice eserler basmak şartıyla matbaa kurma gibi toplumsal yaşama yönelik kısıtlamalar da getirildi. 18. yüzyılda da bu baskılar devam etti.¹⁸⁹

19. yüzyılda ise ilan edilen Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839) ile can ve mal güvenliği korunan azınlıklara daha da geniş haklar verilerek, orduya, devlet memurluğuna alınabildiler. Böylece Yahudiler, devlet işlerine de müdahil olmaya başladılar. Yahudilerin Osmanlı Devleti içindeki faaliyetlerinin gerilemesindeki son evre ise, 1912'de Balkan Savaşı ile Selanik'in Yunanlıların eline geçmesi oldu. Ve böylece dünyada

¹⁸⁵ Safed Beyine ve kadısına hüküm ki Safed'de sâkin olan Yehudî tâ'yifesi âdem gönderüp içlerinde ba'zı hırsuz ve harâm-zâde Yehûdiler olup ba'zısı sicil ve ba'zısının sicillâtı olmayub lâkin cemaat başları yaramazlıkların bilüp ve ba'zı hırsuz yatağı olup ânun gibilerin ahvalı görölüp yaramazlıkları zâhir olanların haklarından gelinmesi recâ ettikleri ecilden buyurdum ki vardukda ânun gibi kendü hallerinde olmayub ve hırsuz yatağı hırsuz ve harâm-zâde olup yaramazlıkları zâhir olup fesâd-ü şenâ'at üzere olanları sûret-i sicilleriyle yarar âdemlere koşub Kıbrıs'a gönderesin ne mikdâr kimesne gönderilüp ve üzerlerine ne dahl mal'a sâbit olduğun sûret-i sicilinin bir sûretin südde-i sa'âdetüme gönderesin amma bu bahâne ile kendü hallerinde olanlara mücerred Kıbrıs'a gönderesiz deyü dahl olunub celb-ü ahz olunmakdan hazer eylesesin hükm-i mesmû' oldukda mu'attab olmanız mukarrerdir âna göremukayyed olasın. BOA. A.DVNS. MHM. D.22, s.282, hk. 556.

¹⁸⁶ BOA. A.DVNS. MHM. D. 28, s. 99, hk. 40.

¹⁸⁷ Safed sancak beyi ve kadısına hüküm ki bundan akdem Safed yehudiden Kıbrıs'a sürülmekden 'afv olunmak fermân-ı şerifim olmuş iken Kıbrıs beylerbeyi Hasan dâme ikbâluhu geri sürülmeleri husûsunu 'arz eylemeğin mezkûrları 'ukûbet husûsunda sâbika fermân-ı 'âlîşânım sâdır olmuşdu mezkûrları emr-i şerif-i sâbıkım mücebince geri 'afv olmak emr edip buyurdum ki vardıkda mezkûrdan Yehudiden Kıbrıs'a sürgün olmak hususu için rencide ettirmeyüb emr-i şerif-i sâbika mûmâna'at ile olunmakdan ihtiyât edesin. BOA. A.DVNS. MHM. D. 36, s.13, hk. 40.

¹⁸⁸ Beyin kethüdası Mehmed'e verildi Safed Beyine ve livâ-i mezkûrede vâki' olan kadılara hüküm ki bundan akdem memâlik-i mahrûsede olan re'âya tâ'ifesi tüfenk etmeyün ve kullanmayalar deyu mü'ekked ahkâm-ı şerife verilmeğin taht-ı hükûtinizde olan Yehudi tâ'ifesi tüfenk işledilmiş deyu istimâ' olundu buyurdum ki vardıkda tenbih ve te'kid ile sen ki emr-i şerife muhâlif eğer yehudi tâ'ifesidir ve eğer yehudi re'âyâdır aslâ tüfenk kullanmayalar ve ellerinde bulunan bu tüfenklerin dahi alub harb için zabt u rabt edesin. BOA. A.DVNS. MHM. D. 35, s.17, hk. 16.

¹⁸⁹ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 123.

antisemitizmin¹⁹⁰ ortaya çıkmasına da paralel olarak Filistin'e yapılan Yahudi göçleri arttı. Bu göçler başlangıçta bireysel nitelikte iken, 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Avrupa'da Yahudilere yapılan saldırıların giderek artması üzerine teşkilatlı göçler olmaya başladı. Bu göçlerin ilki 1881-1891 tarihleri arasında, ikincisi ise 1892'de gerçekleşti. 1881'deki ilk Yahudi göçü ile Yahudiler, Filistin topraklarına yerleşmeye çalıştılar. Bu durum Osmanlı Devleti tarafından engellenmeye çalışılınca Yahudiler Suriye topraklarına yerleşmeye başladılar. Bunun üzerine elbette ki Osmanlı Devleti de birtakım tedbirler¹⁹¹ aldı.

Yahudiler Filistin'e yerleşebilmek için başka hedeflere yönelerek, harekete geçtiler. Filistin'e yaptıkları göç ile buradaki Arapların yaşadıkları topraklar üzerine yerleşmek istemeleri, Arapların tepkisine yol açmaktaydı. Genellikle Filistin dışında (Beyrut, Şam, Londra) yaşayan Arap ailelerden yüksek fiyata alınan araziler ucuz fiyata sadece Filistin'e göçen Yahudilere kiralanmaktaydı. Filistin'e yeni göçen bu Yahudi aileler, tarımsal faaliyetlerle uğraşarak Yahudi sermaye üretimine katkı sağlamaktaydı. Onlara göre Filistin'den alınan küçük bir toprak parçası bile bir görev icra etmekteydi ve Yahudi İsrail Devleti için başlangıçtı.¹⁹²

Alınan tedbirler ile Yahudilerin Filistin'e girmeleri engellenince Yahudiler de başka girişimlerde bulunarak hac yapma bahanesiyle bölgeye gelmeye başladılar. Bunu da engellemek isteyen Babıali yeni tedbirler aldı. Buna göre pasaportlarını vize ettirmeyenler Filistin'e giremeyeceklerdi ve Hacı adaylarından geri iade edilmek üzere yüklü miktarda bir depozito da alınacaktı. Bütün bu engellemelere rağmen gizli, kaçak yollardan Filistin'e girmeyi başaranlar, değerinin çok üzerinde yüklü miktarlarda paralar vererek arazi satın almaya başladılar. Çıkarılan kanunla da yine engellenmeye çalışılsa da bu müdahale de

¹⁹⁰ Antisemitizm, Yahudi karşıtlığı veya Yahudi düşmanlığı; Yahudilik dinine, ırkına, kültürüne veya milletine karşı duyulan düşmanlıktır. Bu düşmanlığın örnekleri olarak, 1096'daki Birinci Haçlı Seferi, İspanyol Engizisyonu, Yahudilerin 1290'da İngiltere'den, 1492'de İspanya'dan ve 1497'de Portekiz'den kovulmaları ve Nazi Almanyası'nın gerçekleştirdiği Holokost (Yahudi Soykırımı) gösterilebilir.

¹⁹¹ Yahudilerin Filistin ve Suriye topraklarına yerleşmesini önlemek amacıyla, Bâbüâli'nin izni olmaksızın Yahudi göçmenlerinin kabul edilmemesi, izinsiz Suriye vilayeti limanlarına gelenlerin vapurlardan indirilmeksizin geri gönderilmesi, Akka'ya gelenlerin başka bölgelere sevk edilmesi, Bâbüâli'nin tasdik olmaksızın hiç kimsenin Osmanlı tâbiyetine kabul edilmemesi, mirî arazinin ecnebilere ve tâbiyeti tasdik olunmamış kişilere satılmaması gibi hususlar kararlaştırıldı. Kodaman, B., İpek, N. (1993). Yahudilerin Filistin'e Yerleştirilmeleriyle İlgili Olarak II. Abdülhamid'e 1879'da Sunulan Lâyiha, Belleten C. LVII, S. 218-220, s. 572.

¹⁹² Seydi, S. – Deveci, C. (2014), *Araftaki Filistin*, Ankara: Maya Akademi Yayıncılık, s. 107.

başarılı olunamıyordu.¹⁹³ Osmanlı ise öngörülemez sonuçlarla karşılaşp, Filistin’de var olan düzenin bozulmaması için Yahudilerin toptan Filistin’e yerleşmelerini istemiyordu. Yahudiler için getirilen bu kısıtlamalar hükümlere de yansımıştır. Nitekim Yahudilere zahire verilmesinin de engellendiğini¹⁹⁴ Divan’dan verilen hükümlerde görmekteyiz.

6.1.2. Osmanlı İdaresindeki Filistin Toplumunda Müslüman Hacılar

Filistin bölgesinin kutsal topraklara coğrafi olarak yakın bulunması, Mekke ve Medine’den sonra üçüncü kutsal bölge olan Kudüs’ün olması, kutsal mekanların bulunması gibi nedenlerle Divan’dan çıkan belgelere baktığımızda, hac konusu ile pek çok hükmün verildiğini görmekteyiz. Aynı zamanda bir İslam Devleti olan Osmanlı Devleti’nin, hac yollarının muhafazası, hacıların selametle ulaşması, kutsal topraklara hac emiri atanması, hac yolu güzergahı vb. gibi konulara büyük ihtimam gösterdiği verilen kararlardan anlaşılmaktadır.

Hacıların Muhafazası ve Selametle Ulaştırılması

İslam Devleti olması hasebiyle Osmanlı padişahlarının kullandığı unvanlardan birisi de Hâdimü’l Haremeyn-i Şerifeyn idi ve bu unvanın sorumluluklarından biri de hacıların hac farızasını yerine getirmek için yaptıkları uzun yolculuk boyunca hacıların korumak, organize etmek ve ihtiyaçlarını temin etmek idi. Ancak çöllerin padişahlar tarafından zor denetleniyor olması nedeniyle bu sorumluluğu tam anlamıyla yerine getirmek oldukça güçtü. Şüphesiz hacıların güvenliğini sağlamak için bölgede her halükarda askeri birlikler bulunduruluyor ancak bu yeterli gelmiyordu. Hacıların selametle gidip gelmesine verilen önem, mühimmelerdeki belgelerden de açıkça anlaşılmaktadır. Mesela bu konu ile ilgili Aclun sancağı beyi ve emir-i haccı olan Kansu’ya hac kfilesini emin ve salim götürüp

¹⁹³ Kodaman, *a.g.m.*, s. 572.

¹⁹⁴ Safed sancağı beyi Mehmed Beye hüküm ki hâliyâ taht-ı livânda olan kimesneler Frenk tâ’ifesine terike verip memâlik-i mahrûsemenden Frengistan ve hâric vilâyete terike alub gidildiği istimâ’ olundu imdi hâric vilâyete terike verilmeğe aslâ emrim yokdur bu husûs için nice def’a ahkâm-i şerife gönderilip tenbih olunmuşdur geri mütenebbih olunmamağa ba’is nedir bu bâbda (...) bulunanların mukâbil olmaları mukarrerdir buyurdum ki varıcak bu bâbda gereği gibi mukayyed olub tettebbu’ ve tefâhhus eyleyub göresin fi’l-vâki’ Frenk tâ’ifesine ve gayri hâric vilâyete gitmek için terike verilmiş midir nicedir verenler sipâhi tâ’ifesinden midir veyahud gayri midir bu kimlerdir ismleriyle yazub defter edib der-sa’âdetime ‘arz eylesesin ve min-ba’d dahi mukayyed olub emre muhâlif kimesne Frenk tâ’ifesinde karye-i hâric-i vilâyete alub gitmek için terike verdirmeyüb bi-eyyi ikdâm ve ihtimâmda dakika fevt eylemeyesin şöyle ki emrime muhâlif deryâya terike verildiği istimâ’ oluna aslâ bir ferdin ‘özü makbûl olmayub eşedd-i ‘inâyetiyle mu’âteb olmaları mukarrerdir âna göre mukayyed olasın. BOA. A.DVNS. MHM. D. 7, s.722, hk. 1982.

getirmesi için ne gerekli ise yapması hüküm¹⁹⁵ verildiği gibi Gazze içinde benzer hüküm¹⁹⁶ verilmiştir. Aclun Beyine gönderilen yine başka bir hükümde de, Şam Beylerbeyisinin bu sene sefere gideceğinden, her şeyi hazırlayıp zamanında hareket etmesi ve hacıların ihtiyaçlarını ve muhafazalarını sağlaması¹⁹⁷ emredilmiştir. Nablus Beyine verilen hükümde de, hac yolu üzerinde Arap eşkıyasının saldırısı olmadığından Nablus Beyi Hüdaverdi'nin kendisinin sancağı muhafazada kalması timar erlerini şark seferine göndermesi¹⁹⁸ bildirilmiştir. Merkezi yönetim tarafından hac kabilelerinin korunması amacıyla Aclun sancağı Beyi Kansu'ya önceki sene ne kadar zaim ve sipahi katılmışsa yine o kadar adamın isimlerinin yazılıp gönderilmesi hüküm¹⁹⁹ gönderilmiştir. Bu örneklerde, Osmanlı Devleti'nin hac kabilelerinin selametine verdiği önemi yansıtmaktadır.

Hac farizalarını yerine getirmek üzere yola çıkan hacılardan bazılarının yolda vefatı çoğu zaman işleri zora sokuyordu. Zira vefat etmiş kişinin mirasını, varisi olmayan hazine görevlisi memurlardan korumak ve kendi yasal mirasçılara sağ salim teslim etmek oldukça zor idi. Geçerli olan genel bir kural vardı ki, bu kurala göre ölen bir hac yolcusunun malı hazineye devrediliyordu. Ancak bu kural, hac kervanında ölen kişinin hiçbir mirasçısının olmaması durumunda yapılmalıydı fakat bu konuda birtakım usulsüzlükler de gerçekleşiyordu. Bu usulsüzlük karşısında memlekette kalan mirasçılar da şikayette bulunabiliyorlardı. Bu durumlarla karşılaşmamak için, ölmeden önce hacı adaylarından bir vasiyet vekili seçmeleri isteniyordu. Eğer hacı adayının bir vasiyet vekili yoksa ya da seçmeden ölmüşse, o durumda Mısır kervanında mülkü hazineye kalırken,

¹⁹⁵ Aclun sancağı beyi olub Şam-i Şerif emir-i Hac olan Kansu'ya hüküm ki südde-i sa'âdetime mektûb gönderip Hacc-ı şerif yolu ziyâde ağır olub sâbıkâ olan (...) her birin üçer ve dörder yüz (..) (...) yine çekerler idi ta'allül olan (...) envâ' ikdâmın hedm olunan iki menzilin ellişer deveden gayrı tedârûke kadar ziyân olunmayub yüz sipâhi ve yüz (...) cümle iki yüz deve (...) gönderilmekte olduğu ve sâ'ir Hacca münselik her ne i'lâm ve iş'âr eylemiş isen cümlesi ma'lûm-ı şerifim olmuşdur imdi senin sadâkat ve (...) i'timâd-ı hümâyûnum olmağın bu makûle husûslar sana tefviz olmuşdur buyurdum ki vusûl buldukda Hamace dahi (...) müte'allık umûr ve Hacc-ı şerife (...) her ne ise mümkün olduğu üzre hüsn-i (..) ile tedârûk eyleyüb bu sene-i mübârekede dahi (...) (...) sâlim ve emin eyleyüb getürmekde envâ' sa'y ve ikdam ve hüsn-i ihtimâmın mebzûl ve masrûf kılasın. BOA. A.DVNS. MHM. D.43, s. 304, hk. 588.

¹⁹⁶ Gazze sancağı Beyi Ahmed Bey mektûb gönderüp liva-i mezbûrda karye-i Minyahıyye'den Remle'ye varınca bir konak ve Remle'den Pınarbaşı'na varınca bir konak olub e-şirra-i urbân ve kıta'ut tarîk bu aralıkda âyende vü revende ve hüccacı rencide eylemekden hâlî olmayub mahalli-i mezbûrun derk olmağı her vecihle mühimmâtta reâyaya enfa olmağın liva-i mezbûrın on yedi bin akça tımârı olan ferman Ebu'l-Veys şeyhlere ve kendüye ze'amet olmak şartıyla sâhib-i derk olub yerlerde zarar olmayacağına sicill-i mahfûza kayd olunmak üzere recâ edüp fi'l-vâki' her vecihle hidmet-i mezbûrenin uhdesinden gelmeğe kâdir kimesne olduğu i'lâm olunduğu ecilden mi'n-bâd mahalli-i mezbûrede sâhib-i derk olub kimesnenin maluna ve canına zarar irişirse nusret itdürilmek üzere ahâr ze'amet olmamak şartıyla mahalli-i mezbûri yigirmi akçalık üzere virilmek buyuruldu. BOA. A.DVNS. MHM. D. 50, s. 24, hk. 103.

¹⁹⁷ BOA. A.DVNS. MHM. D. 53, s. 25, hk. 62.

¹⁹⁸ BOA. A.DVNS. MHM. D. 64, s. 224, hk. 579.

¹⁹⁹ BOA. A.DVNS. MHM. D.43, s.304, hk. 590.

Suriye kervanında ise gruptaki bir arkadaşı, yakını mülkü sahipleniyordu. Öyle ki bu konuda bazı memurlar korkunç bir ün salmışlardı ki bir hacı adayı öldüğünde yanındaki arkadaşları hazine memurundan korkuyorlardı. Bu nedenle mülküne zarar gelmesin diye ölüyü yıkamadan, kefenlemeden, duasını dahi etmeden çadırın içinde gizlice gömüyorlardı.²⁰⁰ Yolda bu vefat eden bir hacılarla ilgili Divan'dan verilen hükümler²⁰¹ olduğunu görmekteyiz.

Hac kervanına güvenlik amaçlı genellikle bir yeniçeri bölüğü de eşlik ediyordu. Hac kervanının bu güvenliği ise, çoğunlukla hac güzergahı üzerinde yaşayan bedevilere²⁰² verilen surre denilen resmi ödeneklerle sağlanıyordu. Ancak ödemelerin zamanında yapılmadığı ya da bedevileri memnun etmediği durumlarda bedeviler, hacı adaylarına saldırıyorlar ve ödeneklerini bu yolla sağlıyorlardı.²⁰³ Zira hacı adayları yanlarında alışveriş yapmak için para ve ticaret eşyaları getiriyorlardı, bu da malları gasb, yağma etme gibi olayların olmasını tetikliyordu. İşte bu nedenle hac kervanlarını koruması için bazen askerler ve toplar da eşlik etmekteydi. Bu yönüyle kervanlar küçük bir orduyu andırıyordu. 55 numaralı defterde de bu konu ile ilgili bir hüküm görmekteyiz. Hükme göre, Kudüs sancağı Beyi seferde iken, urban eşkıyası Halillürrahman'da ziyaretten dönen hüccacın yolunu kesip, birçok kimseyi katl edip, mallarını gasb ettiğinden eşkıyadan muhafaza edilmesi²⁰⁴ kayıta görülmektedir. Lecun Beyine gönderilen belgede de, sancağın etrafında

²⁰⁰ Faroqhi, S. (1995). *Hacılar ve Sultanlar, Osmanlı Döneminde Hac 1517-1638* (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 48.

²⁰¹ Aclun beyi olub emir-i Hacı olan Kansu Beye hüküm ki bundan akdem Hacc yolunda vefât edenlerin muhallefâtı ve izn-i ma'rûfları olanların ve irslerine olmayanların yerlülerinden mu'temedün 'aleyh kimesneler ve garib olub yeri ve yurdu nâ-ma'lûm olub ve irsi olmayanların muhallefâtı fetvâya tasdik olunmak bâbında hük-m-i hümayûnum verilmiş ilen hâlâ hacc kâfilesine kadı olanlar Hacc yolunda vefât edenlerin irslerinden ve gayriden resm-i kısmet aldıkları i'lâm olunup ol-emr-i şerîf kemâkân buyrulmağın buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda sâbika gönderilen erm-i şerîfîm mücebince 'amel eyleyüb ânın gibi Hacc yolunda giderken ve gelürken vefât eyleyenlerin muhallefâtı ve irslerine ve irsleri yerlû olanların yerlûsünden mu'temedün 'aleyh kimesneler kadı ma'rifetiyle teslim eyleyüb ve garib olub ve irsi ve yerlûsü olmayub ve yurdu nâ-ma'lûm olanların muhallefâtını yolarada olan fetvâya tasadduk edip emr-i şerife muhâlif kâfile kadılarına bu makûle âdem ve fi'il deyu aslâ nesne almayalar. BOA. A.DVNS. MHM. D. 52, s. 71, hk. 165.

²⁰² İslam tarihinde Urban adıyla anılan ve asırlar boyunca çölde yaşamakta olan bu kabileler, cahiliye toplumunun âdetlerini ve yaşama tarzını korumaktaydı. Hac yolu Filistin topraklarından Urban adıyla anılan bu bedevi kabilelerin yaşadıkları bölgeden geçirdi. Bu onlar için bir şanstı aslında. Yıllık olarak devletten hac kabilelerine saldırmamak adına 'urban surresi' adıyla bir nevi haraç alırlardı. Devlet, urban suresi vermemişse veya yeterli görülmemişse urban eşkıyası, hac kabilelerine kanlı baskınlar yapar binlerce hacıyı şehit eder, para ve eşyalarını gasp ederdi. Hac mevsimi bittikten sonra kendilerine düşman bildikleri diğer bir iki kabileye düzenledikleri ve gazve adını verdikleri baskınlarla vakit geçirirlerdi. Özdemir, H. (2010). *Abdülhamid'in Filistin Çılgılığı*, İzmir: Hazine Yayınları, s. 49

²⁰³ Faroqhi, a.g.e., s. 58.

²⁰⁴ BOA. A.DVNS. MHM. D. 55, s. 97, hk. 173.

Arapların yolcu ve hacıları öldürüp soydukları haber alındığından bunların yakalanıp haklarından gelinmesi, aksi halde başka cezalar uygulanacağı²⁰⁵ bildirilmektedir.

Osmanlı Devleti için hac kervanlarının muhafaza edilip, selamete gidip gelebilmesi, hacı adaylarının güvenle hac farizalarını yerine getirebilmesi siyasi bir gücü gösterdiği gibi padişahın meşruiyetinin de bir göstergesi idi. Zira bir sorun çıkmaması durumunda padişah görevini yerine getirmiş ve kudretini ispatlamış oluyordu. Bu nedenle Osmanlı yönetimi bu konuda hassas davranmış ve birtakım olumsuz durumların ortaya çıkmaması için sürre ve ihsanlar verilmesi gibi takdirlerde bulunduğu gibi, vergi muafiyetleri gibi çeşitli tedbirlerle de önlem almıştır.²⁰⁶ Osmanlı yönetiminin yine bu konuda da, yarar gösterenlere taltiflerde bulunduğu açıkça hükümlerden²⁰⁷ anlaşılmaktadır. Bu konu ile ilgili yine benzer bir belgede, Nablus sancağında Kudüs-ü Şerif ziyaretine gelen hüccacın yolunu kesen bir haramzadeyi öldüren Mehmed'e terakki buyurulmuştur²⁰⁸. Yine Nablus²⁰⁹ sancağı beyi Rıdvan Bey'e hacılar kfilesini koruyup muhafaza ettiği için yirmi bin akçe terakki²¹⁰ verilmiştir.

²⁰⁵ BOA. A.DVNS. MHM. D. 53, s. 154, hk. 449.

²⁰⁶ Dalyan, a.g.e., s. 200-202.

²⁰⁷ Şam beylerbeyisi mektûb gönderü Nablus sancağında 'ısyân üzre olan Harzan nâm şakî ve ehl-i fesâdlar تنها bulur meseli Kudüs-i şerife gelen hâcî ve ayende ve revendeyi (..) etmekden hâli olmayub bi'l-fi'il (...) ağası Tahir Ali üzerine varılıb ele getürdüğü bildirmeğin terakki buyuruldu. BOA. A.DVNS. MHM. D.25, s. 85, hk. 951.

²⁰⁸ BOA. A.DVNS. MHM. D. 25, s. 86, hk. 963.

²⁰⁹ Nablus Sancağı Emir'ül-Hac'ları şunlardır:

a- *Mehmed Paşa*: Kudüs ve Gazze sancaklarıyla birlikte 10 Temmuz 1702 tarihinde Hac yolculuğu yapanlara yardım etmesi şartıyla tevcih edilmiştir.

b- *Mehmed Paşa*: Hac yolu emniyetini sağlamak, hacı adaylarını karşılamak ve belirlenmiş miktardaki mal-ı mîrîsini vermek şartıyla 25 Ağustos 1716 tarihinde iltizam usulüyle tevcih olunmuştur. Mehmed Paşa'ya 22 Ağustos 1701 tarihinde ise Niğde Sancağı tevcih edilmişti.

c- *Receb Paşa*: Tasarruf ettiği Şam Eyaleti'ne ilaveten 12 Mayıs 1718 tarihinde Laccûn, Nablus ve Cebel-i Aclûn sancakları da kendisine verilerek ibkâ kılınmıştır.

d- *Süleyman Paşa*: 12 Mayıs 1736 tarihinden önce Şam Eyaleti'ni tasarruf etmeye başlamış ve 12 Mayıs 1736 tarihli ibkâ emri ile Kuds-i Şerif, Gazze ve Nablus sancakları ilhakıyla yeniden kendisine verilmiştir. 10 Aralık 1736 ve 11 Ekim 1737 tarihli ibkâ emirleri ile adı geçen sancaklar ve eyaleti tasarruf etmesine müsaade edilmiştir.

e- *Hüseyin Paşa*: Sâbık Trablusşam Valisi olup, Kuds-i Şerif, Gazze ve Nablus sancakları ilhakıyla 22 Haziran 1738 tarihinde Şam Eyaleti ve Mîr-Haclığı tevcih edilmiştir. 10 Haziran 1739 tarihli ibkâ emri ile görevine devam etmiştir.

f- *Osman Paşa*: 1 Eylül 1739 tarihinde Kuds-i Şerif, Gazze, Nablus ve Remle sancakları ilhakıyla Şam Eyaleti ve Mîr-Haclığı tevcih edilmiştir. Osman Paşa zikredilen tarihten önce Haleb Eyaleti'ni tasarruf etmiştir. Kılıç, a.g.e., s. 146.

²¹⁰ BOA. A.DVNS. MHM. D. 4, s. 172, hk. 1787.

Emir'ül Hac

İslam hükümdarları adına hacıları Mekke'ye götürmekle görevli ve belli vazifeleri olan kişiye *emir'ül-hac* denilirdi. Emir'ül-hac olan kişinin görevi, belli bir ücret karşılığında hacı adaylarını ve kervanlarını güven altında Mekke'ye götürüp getirmek, hac süresince güvenliği sağlamakla birlikte, Mekke'de ve Medine'de ve öteki kutsal yerlerde yapılacak dini vazifeleri yönetmek ve yönlendirmek idi. Ayrıca hacı adaylarının ihtiyacı olan zahireyi temin etmekte emir'ül-hac'ın görevi idi.²¹¹ Bundan başka, bedevilere ve kervan kumandanına ödeneklerini dağıtmaktan da sorumluydu. Ayrıca kervanın mola yerlerinde ne kadar süre kalacağına karar verir, tehlikenin ortaya çıkması durumunda yolu değiştirir ve bir kale ya da kente çekilmeyi emrederdi. Son olarak, merkez ile kutsal beldelerin irtibatını sağlayarak, padişahın dini emirlerini Mekke ve Medine'ye güvenle ulaştırmakta onun sorumluluğundaydı.²¹²

Emir'ül, haclık ile ilgili hükümleri tetkik ettiğimizde, Safed sancağı beyi Mehmed Beyin emir-i hac atanmasına dair verilen 26 numaralı defterdeki hükme²¹³ bakmamız yeterli olacaktır. Aclun beyi Kansu'ya verilen hüküm ile de Kabe'ye gidecek hacılara emir-i hac tayin edildiği için hazırlık yapması²¹⁴ merkez tarafından istenilmiştir. Diğer bir belgede, on senedir emir-i hac olan Kansu'nun zimmetinde pek çok miri malı olduğu için, Şam'a geldiğinde kendisinin, oğullarının ve kethüdasının habsedilip, sonrasında İstanbul'a gönderilip icabının yapılmasına²¹⁵ dairdir. Her işte olduğu gibi Osmanlı merkezi yönetimi

²¹¹ Kılıç, a.g.e., s. 13.

²¹² Faroqi, a.g.e., s. 63.

²¹³ Safed sancakbeyi Mehmed dâme 'izzuhuya hüküm ki Şam beylerbeyisi Derviş dâme ikbâlihu mektûb gönderip senin her vechile yarar ve kâr-güzâr ve umûr-ı mu'azzamada istihdâm olunmağa sezâvât olduğun bildirüb Şam emir-i hacclığın sana olmasın ricâ etmeğin zikr olunan emir-i haclık hidmeti sana ta'yîn ve tevcih olunmuşdur buyurdum ki vardıkda te'hîr etmeyüb dâ'ima bu babda müşârün-ileyh dâme ikbâluhu ile müşâvere edip emr-i haclığa müte'allık olan eğer deve ve eğer zehâ'ir ve sâ'ir mühimmâtdır her ne ise şimdiden tedârük ve ihzâr edip vakti ile geldikde hiçbir nesne için tevakkuf lâzım gelmeyüb haccâc-ı zevî'l-ibtihâc ile teveccüh edip yolda ve izde ve menâzil ve merâhilde gereği gibi hıfz u hırâset edip emin ve sâlim eyleyüb getürmek bâbında envâ' sâ'y ve ihtimâm eyleyesin. BOA. A.DVNS. MHM. D. 26, s. 147, hk. 384.

²¹⁴ Aclun Beyi Kansu'ya hüküm ki bu sene-i mübâreke Hamace emir-i Hacc olan emr edip edip buyurdum ki vusûl buldukda bu sene-i mübâreke (...) Şam-ı Şerif kâfilesi (...) teveccüh eyleyen Hamace emir-i Hacc olub kadimdem olageldiği üzre ol-emirde (...) (...) mukaddem (...) çekecek olan (...) vusûl ve (...) menzillerde ve (...) tedârük edip lazım olan (...) ihzâr edip (...) göresin emir-i haclık hidmetinde olasin. BOA. A.DVNS. MHM. D. 35, s. 338, hk. 860.

²¹⁵ Şam Beylerbeyisine hüküm ki Aclun Beyi olub Şam emir-i haccı olan Kansu dâme izzuhû yedi sekiz yıldan berû Şam kâfilesine emîr-i hâc olub Şam karyesinden hüccac-ı zevî'l ibtihâc mühimmât-ı evâmîr-i masârıfı için alduğu hazinenün iki yirden asla birinün muhâsebesin virmeüyüb kendüsi ve olub Gazze Beyi Rıdvan Paşa oğlu Mehmed dâme izzuhû teveccüh olub kendünün ve oğulları ve kethüdâsı ve sâir tevâbi' ahvâli

emir-i haclık görevinde başarılı olanlara birtakım mükafatlarda bulunmuştur. Mesela bunun örneğini de, Safed sancağı Beyi Mansur'a gönderilen hil'at hükmünde²¹⁶ görmekteyiz. Hükümlere baktığımızda daha önce emir-i haclık görevinde başarılı olanların tekrar göreve devam ettirildiği²¹⁷ anlaşılmaktadır.

Avrupalı Hacıların Ziyaretleri

Üç din tarafından da kutsal kabul edilen Kudüs'ün²¹⁸ Hz. Ömer döneminde İslam hakimiyetine girmesi, Avrupa'yı ziyadesiyle rahatsız etti. Ancak Türk-İslam hakimiyetinin başladığı ilk dönemden beri bölgede, istikrar ve hoşgörü olduğu için, Avrupalı hacılar Kudüs'ü güven içinde ziyaret ederek, dini vazifelerini eksiksiz yerine getirebildiler. Elbette Osmanlı idaresindeki Filistin halkı da, hac için ülkeye gelen yabancılara her daim misafirperverlik göstermekteydi. Ancak zamanla siyasi yapının sarsılmaya başlaması, Avrupalı hacıları da rahatsız etmiştir.²¹⁹ Grayzeld 'Yahudilerin Tarihi' adlı kitabında şöyle demektedir: 'biz bu günümüzü yaşıyorsak, bunu 6. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar Filistin'de yaşayan Yahudilere borçluyuz. Eğer bugün hac vazifelerimizi rahatça yerine getirebiliyor, en güzel duaları okuyabiliyorsak bunu onlara borçluyuz. Muhammetçilerin gelişi onlara büyük bir adım atmayı sağlamıştır.'²²⁰

südde-i sa'âdetüme görülmek lâzım-ı mühim olmağın buyurdum ki vusûl buldukda bu husûsı kimesneyen ifşâ eylemeyüb Şam kadısının kudretine muntazır olub dahi ânun gibi Şam kâfilesiyle müşârü'n-ileyhin Şam'a dâhil oldukda hüsn-i tedbîr ü tedârikte müşârü'n-ileyh ve oğulların ve kethüdâsı ve sâir ebvâb-ı haremine karışıp mübâşir olanları ale'l-fi'l ahz idüp muhkem habs eyleyüb dahi cümlesin yarar âdemleriyle mukayyed ü mahbûs ale't-tâcil Astâne-i sa'âdetüme irsâl eyleyesin amma bu bâbda hüsn-i tedârik eyleyüb bu husuûs ifşâ olub müşârü'n-ileyhi ve oğulların ve kethüdâsın ve sâir mübâşirleri gaflet ile gaybet itdürmekden gayet be hazer eyleyüb ve koşup gönderdüğün âdemlere dahi muhkem tenbîh ü te'kid eyleyesin ki yolda ve inde gicede gündüzde on at zabt eyleyüb gaybet itdürmekden ziyâde hazer idesin. BOA. A.DVNS. MHM. D. 60, s. 215, hk. 509.

²¹⁶ Safed sancağı Beyi olup Şam emir-i haccı olan Feriha oğlu Mansur dâme izzuhûya hüküm ki emir-i haclık hizmetine bulunduğu ecilden senin mezid-i avâtıf-ı aliyye-i padişahanem zuhûra getürüb hâl-i fâhiremden bir sevb hil'at-ı müverresü'l-behçet inâyet olunmuştur buyurdum ki vusûl buldukda ihsân ve irsâl olunan hil'at-ı fâhire ve kisvet-i bahiremi enva-i ta'zîm ve iclâl ile giyüb dahi cibilliyetinde merkûz olan vüfur-ı sadâkat ve kemâl-i şeca'at ve celâdet muktezasınca hacc-ı şerîf yoluna zuhûr iden usât-ı A'raba hüccac-ı hidâyet münhacı rencide vü remîde ittürmeyüb hüsn-i tedbîr ile ele getürüb haklarından gelmekle hüccacın âsûde hâl ve fâriğ-ı elbâl olmalarına say-i cemîl ve hüsn-i ihtimâm eyleyesin. BOA. A.DVNS. MHM. D. 68, s. 45, hk. 92.

²¹⁷ BOA. A.DVNS. MHM. D. 69, s. 144, hk. 287.

²¹⁸ Hacıların büyük bir çoğunluğu Mekke'ye hacca gidip gelirken Kudüs'e uğrarlardı. Çünkü Peygamberimizin bir hadisinde şöyle deniliyordu: 'Kim hac ve umre maksadıyla yolculuğuna El-Aksa Camii'nden başlar ise, onun daha önce işlemiş olduğu günahlar Allah'ın affına mazhar olur.'

²¹⁹ Runciman, a.g.e., s. 30-39.

²²⁰ Kudüs (Tarihi Belge), Ter: Acar Tanlak, İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, s. 27.

Çeşitli ülkelerden Kudüs ve Filistin bölgesindeki kutsal yerleri ziyaret etmek üzere bölgeye gelen Hristiyan hacılar zahmetli bir yolculuktan sonra bölgeye ulaşıyorlardı. Zira Yafa ya da Akka'ya kadar deniz yoluyla sürdürdükleri yolculuklarının kalan kısmını karayoluyla tamamlıyorlardı. Karayolundan yapılan yolculuklarda karşılaşılan en büyük tehlike ise, göçebe bedevilerin saldırıları idi.²²¹ Ortadoğu'daki Hristiyanlar da, Müslümanlarda olduğu gibi Kudüs'e giderek hacı olmak için kervanlar oluşturup yola çıkarlardı. Bu noktada Ruslar, Fransızlar, Ermeniler, Rumlar ve diğer Avrupalılar da Müslümanlardaki gibi, kendi din başkanlarının önderliğinde giderlerdi. Bu yolculuklarda özellikle katır ve eşekleri kullanan kabileler, bir tehlike olması durumunda da kadınları ve çocukları kervanın ortasına alırlardı. Bunun yanında Hristiyan hacı adayları yolculuklarının güvenle tamamlayabilmek ve bölgeye ulaşabilmek için çöllerde bölgeyi iyi bilen Arap Şeyhlerinden yardım alırlardı.²²²

Hristiyan ve Musevi hacıların kendi başlarına Kudüs'e girmelerine izin verilmezdi. Güvenlik açısından kılıçlarını çıkarıp ellerine almak ve resmi olarak kendilerine eşlik edecek birini beklemek zorunda idiler ve ancak onunla birlikte hareket edebilirlerdi. Bazen de Kudüs kentinin subaşı onları karşılayıp, eşlik eder ve yardımcı olurdu.

Hac Yolu Güzergahı

Bu dönemde hac yolu genel olarak karayolu ve deniz yolu şeklinde iki yoldan gerçekleştiriliyordu. Ancak karayolu denizyoluna oranla çok daha fazla kullanılıyordu. Anadolu ve Rumeli'den geleceklerin bir kısmı karadan Şam-Mekke hac yolunu tercih ederlerdi. Şam'dan yola çıkan bir hac kafilesi uzun zahmetlerden sonra ancak 40 günde Medine'ye, 50 günde ise Mekke'ye ulaşırdı. Rumeli'den gelenler ise, Rumeli sağ, sol ve orta kollarından Edirne'ye ve İstanbul'a gelerek, buradan da Anadolu'nun sağ kolunu takiben ulaşırlardı. Elbette ki, bu uzun yolculuklar sırasında birçok yol meşakkatleri olduğu gibi bulaşıcı hastalıklar, su sıkıntısı, bekleme ve bedevi saldırıları gibi sıkıntılar da yaşanırdı. 20. yüzyılın başında II. Abdülhamid tarafından yapımına başlanan Hicaz demiryolu, Müslümanların hac vazifelerini daha kolay yerine getirmelerini sağladı. Bu

²²¹ Avcı, a.g.e., s. 42-43.

²²² Dalyan, a.g.e., s. 42.

demiryolunun tamamlanması ile hacılar Şam-Mekke arasını gidiş-geliş 8 günde giderlerdi.²²³

Osmanlı'nın Hicaz'a giriş karargâhı ise, Şam'dı. Surre alayı bundan sonraki yolculuğuna Hac Emiri'nin kumandanlığında devam eder ve Şam'dan ayrılacağı gün ise, bir merasim ile dualarla Medine'ye uğurlanırdı. Medine'de de merasimle karşılanırdı. Bu uzun yolculuğun Şam'a kadar olan kısmında coğrafi koşullar nedeniyle, gündüzleri yola devam edilip geceleri istirahat edilirdi. Şam'dan sonraki kısmında ise, yine coğrafi şartlar sebebiyle geceleri hareket edilip gündüzleri dinlenilirdi.²²⁴ Yol güzergahı ile ilgili Divan'dan çıkan bir hükümde, Aclon Beyi ve Emir-i Haccı olan Kansu tarafından Kabe'nin gümüş kapısını tezhib etmek üzere Mısır'a gönderilecek sipahinin Cidde yolu ile Mekke'ye gönderilmesi²²⁵ istenilmiştir.

Kudüs'ün hac coğrafyasında nasıl özel bir yer haline geldiğini belirtmek gerekirse birkaç nedene bakmamız gerekir. Bunlardan birincisi, Kudüs'te yaşayan halka hac farz olmamakla birlikte, Mekke ve Medine'den sonra hacılar için en kutsal yer burasıydı. İkincisi, Kudüs şehri hac yoluna yakın bir noktada bulunuyordu ancak Kudüs, uzun yıllar boyunca İslam devletlerinin önemli başkenti olan Şam tarafından gölgede bırakıldı. Zira Şam, Mekke'ye giden hac kervanlarının merkezi idi. Öyle ki Mekke'den dönen Mısır hac kervanı asla Kudüs'e uğramaz ama hac yolu üzerindeki Şam'a uğrardı. Tüm bu sebeplere bağlı olarak, Şam 1900'de Hicaz demiryolunun kalkış noktası olarak seçildi ve hac güzergahının önemli bir noktası oldu.²²⁶

6.1.3. Filistin Toplumunda Zulüm, Şikayet ve Düzenin Sağlanması

Halka Zulüm ve Şikayet

Osmanlı merkezi yönetimi taşrada idare sağlarken kurmuş olduğu düzeni devam ettirebilmek için, halkın maruz kaldığı zulümlere, isyanlara da büyük ilgi göstererek, hızla bastırmaya çalışmıştır. Zira tebaanın huzur içinde yaşamını idame etmesi, bir nevi merkezi

²²³ Halaçoğlu, Y. (2014). Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 66-67.

²²⁴ Dalyan, M.G. (2014). Kervandan Demiryollarına Kadar Yol ve Yolculuk, Ankara: Altınpost Yayınları, s. 40.

²²⁵ BOA. A.DVNS. MHM. D. 28, s. 97, hk. 228.

²²⁶ Zarcone, T. (2012). Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, s. 25.

otoritenin bekasını sağlamakta idi. Bu sebeple konuyla yakından ilgilenilmiş ki nitekim mühimmelerdeki hükümler de bunu göstermektedir. Buna örnek olarak mühimmede geçen bir belgede, önceden beri isyan halinde olan Remle nahiyesindeki bir köye gidilip fesad çıkaran müfsidler haklarından gelinmesi hakkında hüküm²²⁷ verilmiştir. Hükümlere baktığımızda isyan çıkaran gruplar arasında Araplarında olduğu görülmektedir. Asi grupların bertaraf edilmesinde merkezden asker yardımı yapıldığı²²⁸ da verilen kararlardan anlaşılmaktadır. Yine halkın huzurunu sağlayıp, eşkıyanın zararlarından korunması ile de 342 numaralı hükme²²⁹ bakmamız yeterli olacaktır. Eşkıyanın zararı ile ilgili diğer bir hükümde, Safed sancağında evleri basıp, tüccar ve misafirlerin mallarını gasb eden eşkıyanın hakkından gelinmesi, sipahi olanların hapsedilmesi arz olunmuştur²³⁰. Halka

²²⁷ Gazze beyine hüküm ki, hâliyâ dergâh-ı sa'âdet destgâhıma mektûb gönderüb Remle nâhiyesinde Şüyuh nâm karye halkı 'isyân üzre olup resmlerini vermeyüb ve etrâfta olan karyelerün davarların ve evlâdın gâret edip ve 'âsi 'arbâd ile müttefik olub âyende ve revendeyi rencide eyledikleri sebebdan mukaddemâ Gazze ve Kudüs-i Şerif beyleri üzerlerine varub dağıtup sa'b-ı yarâda olmağın el vermeyüb hâliyâ bir tarikile basıldıkda bir nefer sipâhi yoldaşlık ettikde i'lâm eylediğün ecilden buyurdum ki hükm-i şerifim varıcak göresin karye-i mezbûre 'âsi 'arabdan olub mukaddemâ gâret olunmakda âdem olub sa'b-ı yarada tahassün etmekle tamam haklarından gelinmek müyesser olmamış ise ki kendü hallerinde olmaya anın gibi fesâd ve şenâ'atte isrâr üzre olanların haklarından gelmek için sancağın su başıları ve sipâhileriyle bi-hâl olmağla üzerine varub etrâf ve cevânibi ihâta ettirip 'isyân ve tuğyânda ve fesâd ve şecâ'atte mübâşir olan baş müfsidânı ele getirüp gereği gibi haklarından gelüb karye-i mezbûrenin eşkıyâsı ayrılıb sükûn üzre kendi hallerinde olan (...) halde dahl olunmayub ve kimesnenin ezvâc ve etfâli esir olup malları ve davarları gâret ve hasâret olunmakdan sakınub hemen eşkıyâyı ele getirün cezâ ve sezâların verip etrâflarında olan re'âyâ ve berâyâyı ânların zarar ve ziyânlarından emin ve mahfûz kılmak bâbında dikkat ve ihtimâmı dakika fevt etmeyesiz bu bâbda kemâl-i basiret üzre olub subaşı ve sipâhi kırdırub ta'allül ile nâ-ma'kûl vaz' olmakdan ihtiyât edib tamam tedârük üzre olası. BOA. A.DVNS. MHM. D.6, s.432, hk. 919.

²²⁸ Şam Beylerbeyine hüküm ki hâlâ Gazze beyi Ahmed dâme 'izzuhuda 'isyân ve tuğyân üzre olan a'râbi ele getirüb haklarından gelmek için mu'âvenet lâzım gelüb senden mu'âvenet taleb eyledikde Şam 'askerinden kifâyet kadar âdem nakl ve irsâl eylemek emr edib buyurdum ki vusûl buldukda ânun gibi 'âsi a'rabı ele getirüb haklarından gelmek için mu'âvenet taleb eyledikde kifâyet kadar âdem gönderüb mu'âvenet eylesin ve ümerâyâ tenbih eylesin ki ânun ehl-i fesâd-ı 'arab sancaklarına varub ilticâ eyledikleri himâyey eylemeyüb ellerine vereler ki şer'le haklarından geline. BOA. A.DVNS. MHM. D.21, s.199, hk. 473.

²²⁹ Gazze beyine hüküm ki Gazze kadısıyla ma'an mektub gönderip ve mahzar gönderip livâ-i mezbûrda bazı 'isyân-ı 'arâb cem' olub birbiriyle ittifâk edip fesâd ve şenâ'ata ve re'âyâ ve berâyâyı yağma ve gârete niyet edip külli cemiyet üzre aylığla (...) muhâfaza için bir mikdar âdem ta'yin olunması lâzım olduğun bildirdiğün ecilden sancağının zu'amâ ve erbâb-ı timarıyla livâ-i mezbûrun muhâfazasında kalmak emr edip buyurdum ki vusûl buldukda bu sene-i mübârekede sû-yı hümayûn tedârükünden ferâgat edip livâ-i mezbûrun gereği gibi hıfz u hırâsetinde olup 'isyân-ı 'urbândan ve sâ'ir olan fesâd ve tuğyândan re'âyâyâ ve memlekete zarar ve ziyân erişirmeyüb basiret ve ihtimâm üzre olası. BOA. A.DVNS. MHM. D.44, s. 167, hk. 342.

²³⁰ Safed beyine ve kadısına hüküm ki ol-câhiblerden bazı eşkıya zuhûr edip yollar ve sebilleri inip evleri basub emvâl ve eşyâ ve haklarını gâret edip ve katl-i nüfûs edib ehl ü 'iyâllerine hakâret ettiklerinden ma'ada hân-ı tüccarı 'alâniyete basub rencide olan tüccâr ve sâ'ir müsâfirlerin emvâl ve esbâbın ve devvâbın ve atlarını alub ta'addi edegeldikleri i'lâm olunmağın ehl-i fesâdın her ne tarikile olursa ele getirülmesini emr edip buyurdum ki vardıkda zikr olunan mahalde ve sâ'ir ol-etrâfda zuhûr eden ehl-i fesâdın hüsn-i tedbir ve tedârük ile ele getirün gıybet edenlerin derkârına ve şer'le buldurulması lâzım olanları buldurub 'ala eyyi hâl ele getirüb dâ'ima da'vâ-yı hakk edenler ile beraber eyleyüb şer'le müteveccih olunan haklarına ba'de's-sübût alıverdikden sonra şer'le lâzım geleni mahallinde icrâ edip ehl-i fesâd sipâhiyi şer'le fesâd ve şenâ'atleri sâbit olursa vukû'u üzre sicil edip mezkûrları habs edip zeyl-i ahvâllerini sūdde-i sa'âdetime i'lâm

yapılan tüm bu olumsuz durumların yanında, idari düzenin sağlanması amacıyla itaat etmeyen halkın itaat etmesi için de merkezden gelen hükümlere²³¹ rastlanılmaktadır.

Osmanlı merkezi yönetimi tarafından toplum içinde düzen sağlanmaya çalışılırken, fesadçı kişiler tarafından halka çeşitli zulümler yapıldığı da görülmektedir. Bu zulümlerin engellenmesi amacıyla merkezi yönetim tarafından kararlar alındığı, hükümler gözden geçirildiğinde anlaşılmaktadır. Bu belgelere baktığımızda, 12 numaralı defterde Müslümanlara zulüm ve saldırı yapılması dolayısıyla Kudüs Şerif kadısına hüküm²³² gönderildiğini görmekteyiz. Yapılan zulüm ve saldırılara karşı pek çok şikayet de Mühimme belgelerinde²³³ yer almaktadır. Zulümle ilgili şikayetler incelendiğinde, vakıf çalışanlarının da halka birtakım zulümlerde bulunduğu gözden kaçmamaktadır. 19 numaralı defterde bu konu ile ilgili, Kudüs Şerif’de olan imaretin mütevellisi Abdülkerim’in ve oğlunun zulmünden halkın şikayet ettiği ve haklarını alması hükmü²³⁴ verilmiştir. Yine vakıfla ilgili olan bir belgede de, vakıftan hisse alanların arzlarına tarih konulmadığı ve sicile de kaydolunmadığından bazı fakirlere zulüm olunduğu bildirilmekle arzlarına tarih konulup, sicile kaydedilmesi²³⁵ bildirilmiştir. Bu hüküm de bizlere, halka yapılan zulümlerin çok çeşitli şekillerde gerçekleştiğini örneklemektedir.

eyleye sonra anlar hakkında emrim ne vechile olursa mûcibi ile ‘amel eylelesin ve bi’l-cümle bir vechile ehl-i fesâdın haklarından gelesiz sâ’ir eşkıyâ ve ehl-i fesâd mûcib-i ibret ve nasihat olub min-ba’d mahal-i mezbûrda ve sâ’irlerde ol-makûle eşkıyâdan bir ferd zarar ve gezend erişmek ihtimâli olmaya şöyle ki bu bâbda bir dahi sūdde-i sa’âdetime şikâyet olursa cümlesinden bilinip mes’ûl olmaları mukarrerdir âna göre ikdâm ve ihtimâm üzre oluna. Bir sûreti Şam beylerbeyine. BOA. A.DVNS. MHM. D.46, s.228, hk. 501.

²³¹ Safed Aclun Beyine hüküm ki sūdde-i sa’âdetime mektûb gönderüp Aclun kazâsından nezil ihrâcına gönderilen hüküm-i şerîfim gönderilip kâdi-i mezbûr sâbık mevcûd olmamağın bu zamana dek nezil tehir olunup ayân-ı vilâyet ile sen mübâşeret eyledikde Safed ve Sebhan ve Allân ve Kefrihuda nâm kura halkı itaat eylemeyüp isyân üzere oldukların bildirmeğın buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda bi’z-zât mukayyed olup fermân olunan nezil-i sâbık gönderilen hüküm. BOA. A.DVNS. MHM. D. 14, s. 859, hk.

²³² Kudüs-i Şerif kadısına hüküm ki hâliyâ dergâh-ı mu’llâma mektûb gönderip Kudüs-i Şerif sipâhilerinden harcû’l-leyl demekle ma’ruf sipâhi sancakbeyleri kapusuna varub gammadlık edip Müslümanlardan zulm ve ta’addi eder vaz’ ile memnû’ olmayub beyler âdemleriyle fisk edip fesâd ve şenâ’atten hâli olmadığımı i’lâm etmeğın buyurdum ki vusûl buldukda göresin kıssa ‘arz eylediği gibi mezbûru min-ba’d mesâlih karışdırılmayub hüküm-i şerife muhâlif kimesne iş ettirmeyesin. A. A.DVNS. MHM. D. 12, s. 505, hk. 967.

²³³ Şam beylerbeyisine ve kadısına ve Safed kadısına hüküm ki bi’l-fi’il Safed sancağibeyi olan Mehmedden rikâb-ı hümâyûnuna rik’alar sunulub havass-ı hümâyûnuna ve sâ’ir re’âyâya fevka’l-had zulm ve ta’addi eylediği ecilden re’âyâ ve berâya muzdaribü’l-ahvâl olub ziyâde şikâyet eyleyüb sundukları rik’aların birer sûreti aslından ihrâc olunub müşârûn-ileyhin ve âdemlerinin ahvâlleri şer’le teftiş olunmağçün sizden irsâl olundu buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda bizzat mukayyed olup müşârûn-ileyhi ve âdemlerinden levâhık olunan kimesneleri. BOA. A.DVNS. MHM. D.28, s.122, hk. 296.

²³⁴ BOA. A.DVNS. MHM. D.19, s.288, hk. 582.

²³⁵ BOA. A.DVNS. MHM. D. 22, s. 36, hk. 77.

Halka Saldırı ve Yağma

Filistin bölgesi 1517’de Osmanlı hakimiyetine geçse de, bedevilerin bir kısmı eskisi gibi köylere saldırmak ve köyleri yağmalamak gibi âdetlerini devam ettirmekteydi. Bu bedevilerin diğer bir kısmı ise, mahalli yöneticilerin silahlı kuvvetlerinde asker olarak görev yapıyorlardı.²³⁶ Köylerin yağma edilmesi ile ilgili bir belgede, bazı asi Arapların yağmakarlık yaptıkları ve takip edilince de uç yerlere çekildikleri, bunların teftiş edilerek haklarından gelinmesi²³⁷ istenilmiştir. Yine benzer bir hüküm, Safed sancağındaki Arapların birbirlerinin köylerini basıp, katl ve yağma yaptıklarından, katil ve yağmacıların haklarından gelinmesine dairdir²³⁸.

Mühimme belgelerini tetkik ettiğimizde, halka zulüm, isyan, yağma, saldırı gibi olumsuz durumlarla karşılaşıldığı gibi, halktan haksız yere rüşvet alındığı da görülmektedir. Bu durumda incelemelerin yapılması ve alınan paraların iade edilmesi²³⁹ Divan’dan talep edilmiştir. Konuyla ilgili bir diğer hüküm de, hak sahiplerine haklarının verilmesi²⁴⁰ şeklindedir. Esasen bu belgeler de, taşradaki tebaanın hakkının dahi, merkez tarafından korunduğunu yani Osmanlıdaki sosyal devlet anlayışını göstermektedir.

Hükümlere baktığımızda önceki başlıklarda olduğu gibi, toplum düzeninin sağlanmasında yararlılık gösterenlere yine birtakım taltiflerde bulunulduğu görülmektedir. Mesela konu ile ilgili bir hükümde, Nablus sancağında asi kabileden iki arap başı kestiği ve yoldaşlık ettiği bildirilen Mustafa’ya terakki verilmesi²⁴¹ buyurulmuştur. Yine 1560

²³⁶ Ze’evi, D. (2000). *Kudüs*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 108, 112.

²³⁷ BOA. A.DVNS. MHM. D. 12, s.288, hk. 567.

²³⁸ BOA. A.DVNS. MHM. D.33, s.202, hk. 409.

²³⁹ Şam beylerbeyine ve kadısına hüküm ki hâlâ Nablus halkı rikâb-ı hümayûnuna rik’a sunub Nablus’dan İbrahim bin Celal nâm kimesne hayli müddetten nâ’ib olub ehl-i ‘örf ile ittîfâk edip neferâtın nâ-hakk akçelerin alup ve dâ’ima şirret ve şekâvet içinde hâli olmayub ve bazı zamanda sancakbeyinin onda istimâ’ (...) eyleyüb ve mukaddemâ ref’ine emr-i şerif vârif olmuşken hilâf-ı emriniz ve niyâbet edip fukarâ elinden ‘âciz ve karar-mande kaldıklarını bildirüb izhâr-ı tazallüm eyledikleri ecilden buyurdum ki mezbûru meclis-i şer’a beraber edip bir def’a şer’le nasb olunmayub üzerinde on beş yıl mürûr etmeyen husûsların erkân vechile hakk üzere dikkat ile teftiş edip göresin fi’l-vâki’ mezbûrun fukarâya ol-vechile zulm ve ta’addisi olub Müslümanların hilâf-ı şer’ akçesin aldığı şer’le sâbit olursa ba’de’s-sübût zuhûr eden hakların bi-kusur ashâb-ı hukûka alıveresin ve mukaddemâ niyâbetten ref’ edip min-ba’d umûr-ı şer’iyyeye ta’arruz ettirmeyesin nâ-hakk üzere olup tezvirde ve şühûd-ı tezvirde ve ‘arzında hilâf vâki’ zulm ve ta’addi olmakdan hazer edesin. BOA. A.DVNS. MHM. D.28, s.217, hk. 510.

²⁴⁰ Kudüs Şerîf kadısına ve nâzirına hüküm ki Kudüs Şerîfe irsâl olunan sadâkat anda sâkin olan müstahiklere adâlet ile tevzi’ olunmadığı istima’ olunmağın buyurdum ki bu bâbda gereği gibi mukayyed olup ânun gibi vâki’ olan sadâkati müstahik olanlara adâlet ile tevzi’ edüp müstahak olmayan mahalle virdirmeyesin. BOA. A.DVNS. MHM. D. 7, s. 974, hk. 2696.

²⁴¹ BOA. A.DVNS. MHM. D. 2, s.94, hk. 969.

yılında çıkarılan bir hükümde, Kudüs sancağını tahrir eden Musa'nın Kudüs taraflarında Arapların hücumunda yararlılığı görüldüğü için timar tevcih²⁴² edilmesi istenilmiştir.

Toplum İçinde Genel İdari Düzenin Sağlanması

Osmanlı Devleti Filistin bölgesinde toplum içindeki idari sistemi daha iyi sağlayabilmek ve mevcut düzeni koruyabilmek için gönderdiği belgeler tahkik edildiğinde, duraklama döneminden IV. Murad idaresini hatırlatır şekilde, ibadetten alıkoyması nedeniyle kahvehanelerin kaldırılması için dahi hüküm²⁴³ verildiği anlaşılmaktadır. Toplum düzeninin sağlanması ile ilgili hükümlere bakmaya devam ettiğimizde, Kudüs'de eski bir kilisenin İslam'ın fethinden sonra mescid haline getirilmeye çalışıldığına ve alınan ihbarın doğru olmamasına ve bu konunun incelenmesine dair hüküm²⁴⁴ verildiği görülmektedir. Yine toplum içinde bazı reayanın sipahiyiz diye tüfenk kullandıkları ve sattıkları, bunların engellenmesi ile ilgili²⁴⁵ ve Safed sancağından bazı kimselerin üç altına tüfenk alarak Akka iskelesine götürüp Araplara sattıklarından, sipahi ve züamadan ellerinde silah olan kimselerin silahlarının toplatılması ile ilgili hüküm²⁴⁶ verilirken, diğer bir hükümde de Akka iskelesine gelen bazı reislerin Drüzi taifesine silah ve tüfenk sattıkları bildirildiğinden gelecek gemilerin yoklatılıp kendi ihtiyaçlarından fazla olan silahların alınması, itaat etmeyenlerin haklarından gelinmesi Safed Beyine ve Akka kadısına²⁴⁷ bildirilmiştir. 42 numaralı defterde ise, Safed sipahilerinden Mustafa Naşif Akka kasabasında ve sahilde olan köylerden zahire alıp düşman gemilerine sattığı ve

²⁴² BOA. A.DVNS. MHM. D. 4, s. 30, hk. 276.

²⁴³ Kudüs-i Şerif kadısına hüküm ki mektub gönderip kadimden Kudüs-i Şerifde Kahvehâne olub ahâli-i vilâyet evkât-ı hamsede 'ibâdet ve ta'âta müdâvim iken beş yerden kahvehâne ihdâs olunub mücemmi' levendât ve ehl-i delâlet olub leyl ü nehâr fîsk ve fesâddan ve mazarrat-ı 'ibâddan hâli olunmayub Müslümanlar ta'at ve 'ibâdetten alıkoyub ol-emâkin maşrıkadan kahvehanelerin izâlesi ve kal' ve (...) lâzımdır deyu bildirmişsin imdi ol-emâkin-i müberrikeden anın gibi kahvehanelerin kam' ve ref' olunması emr edildikde buyurdum ki bu bâbda bizzat mukayyed olub anın gibi kahvehaneleri ref' edip nefis-i Kudüs-i Şerifde kahvehâne nâmına bir mahal bulup kimesneye cem'iyet ettirmeyüb men' u def' eylesesin (...) olmayanı isnadıyla yazub dergâh-ı mu'allâma 'arz eylesesin. BOA. A.DVNS. MHM. D. 5, s. 238, hk. 612.

²⁴⁴ BOA. A.DVNS. MHM. D. 6, s. 262, hk. 558.

²⁴⁵ Safed Beyine hüküm ki südde-i sa'âdetüme mektûb gönderüb reâyâ tâyifesinden ba'zı tüfenk isti'mâl edüp ele geldikde sipahi ve zâim âdemîyiz deyü taallül eyleyüb ve ba'zı zü'amâ ve erbâb-ı timar ve gayr-i reâyâyâ tüfenk bey' eylediklerin bildirmişsin imdi buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda mukayyed olub südde-i sa'âdetüme ve Şam yeniçerilerinden ve tüfenk isti'mâl ider sipahî ve zü'amadan gayr-i reâyâyâ tüfenk isti'mâl ettürmeyüb her kimde emrime muhâlif tüfenk bulunursa mîrî için alub kabz eyleyüb sipâhiye tâbi' kimesnelerdir didüklerine amel eylemeyüb inâd ve muhâlefet iderlerse isim ve resimleri ile yazub bildiresin. BOA. A.DVNS. MHM. D. 10, s. 350., hk. 567.

²⁴⁶ BOA. A.DVNS. MHM. D.33, s. 159, hk. 316.

²⁴⁷ BOA. A.DVNS. MHM. D. 46, s. 368, hk. 854.

onlardan da aldığı tüfenkleri de asilere sattığı haber alınmış ve Şam Beylerbeyisinden, Şam ve Safed kadısından²⁴⁸ icabının yapılması merkez tarafından istenilmiştir.

Toplumsal yapının idaresi için olumsuz durumların giderilmesi ile ilgili belgelerden birinde de, mesela Nablus alay beyinin padişah hassı olduktan sonra bazı kimselerle siyaset yaptığı haberinden dolayı durumunun tetkik edilerek bildirilmesine dair Şam Beylerbeyisine hüküm²⁴⁹ gönderilmiştir. Yine toplum içindeki hırsızlık olayı örneğinde, Hazreti İshak Peygamberin mezarı üzerindeki sırma kuşaktan bir miktarını çalan Şehabeddin'in tekrar vazifeye döndüğü haber alındığından eğer öyle ise hissesinin alınıp hapsedilmesi Kudüs sancağı beyi ve kadısından²⁵⁰ talep edilmiştir. Mahkemedeki tercüman ile ilgili verilen bir hükümde, Remle mahkemesinde subaşı tercümanı olan Osman hakkında şikayet olduğundan, bu şikayetler doğru ise haklarının alınması²⁵¹ istenilmektedir. Yine toplum içindeki olumsuz durumlarla ilgili verilen hükümlerden biri de, sahte mühür bulunması ile ilgili²⁵² idi.

Osmanlı merkezi yönetimi dînî vazifelerin yerine getirilmesi hususunda da hükümler göndermekteydi. Mesela bu konuyla ilgili hüküm²⁵³ Kuran-ı Kerim okuyacak olanların hak ettikleri yerlere yerleştirilmesi ve mütevellîye müdahale ettirilmemesi hakkındadır. Diğer bir belgede de, Kudüs'te Zahretullah'da eskiden beri Hanefi hatipler hutbe okurken bazı kimselerin zorla Şafii mezhebinden olan bir kimseyi minbere

²⁴⁸ BOA. A.DVNS. MHM. D. 42, s. 274, hk. 848.

²⁴⁹ BOA. A.DVNS. MHM. D. 3, s. 220, hk. 316.

²⁵⁰ Kudüs-i şerif sancağı beyine ve Kudüs-i şerif kadısına hüküm ki Halilü'r-rahman hâdimlerinden dârende-i Muhibeddin ve Abdülkadir ve (...) nam kimesneler gelüb Hazret-i İshak aleyhi's-selâmın örtüsü üzerinde olan hırka kuşağında iki üç mikdarı (...) olub Şehabeddin ma'rifet ve oğulları nevbetçi olduğu gün zâyî' olub kendüye töhmet olub ve nâzır-ı vakf müşteki olduğu sicil olundukda hidmeti ve ciheti üzre verilmiş iken bir tarikle gerü mukarrer idüğün bildirmeğün buyurdum ki göresin fi'l-vâki' 'arz olunduğu gibi (..) şer'le sâbit olan mezbûrun cihâdın alub kendüyi habs edip 'arz eylesin amma bu niyâz ile hilâf-ı şer'e zulm ve (..) olmakdan ziyâde hazer eylesin. BOA. A.DVNS. MHM. D. 12, s. 606, hk. 1163.

²⁵¹ BOA. A.DVNS. MHM. D. 37, s. 189, hk. 2258.

²⁵² Kudüs-i Şerif beyine ve kadısına hüküm ki hâliyâ südde-i sa'âdetime 'arz-ı hâl sunub bundan akdem elinde müzevver mühür bulunub nefy olunan Sarı Bedreddin ahâli-i Kudüs-i şerifin cemâ'atinden olub müzvver mühür ile kendüye ve akvâm ve akrâbasına aliverip ta'addi eylediği i'lâm olundu imdi buyurdum ki vardıkda mezbûr Bedreddin elinde olan cihetlerinde teftiş eyleyib göresin mezkûr zıkr olunan cihetleri ne-vechile almışdır kimlerin 'arz-ı hâl ile verilmiştir fi'l-vâki' tezvîr ile mi almışdır nicedir 'arz eylesin. BOA. A.DVNS. MHM. D. 12, s. 496, hk. 950.

²⁵³ Kudüs-i Şerif kadısına hüküm ki mahruse-i mezbûrede (...) mahsûlünden ta'yîn olunan eczâ-i şerîfeyi tilâvet edenlerin bazısı fevt olub yeri mahlûl olub 'arz olunmalı oldukda sana mürâca'at olunub imtihân olunmaları mütevellî-i müstakil 'arz etmen ile vazife nâ-mahallevce tevcih olunur iş buyurdum ki zıkr olunan eczâ-yı Kur'ân edenlerden birinin yeri mahlûl olub 'arz olunmalı oldukda imtihân edip Kur'ân-ı eczâyâ istihkâkı var idüğü ma'lûmun olmayan kimesneye tevcih ettirmeyüb ol-bâbda evvelkilerine muhâlif mütevellîye iş ettirmeyesin. BOA. A.DVNS. MHM. D. 6, s. 93, hk. 193.

çıkardıkları bildirilince bu işi yapanlar kimler ise habsedilip isimlerinin deftere yazılması²⁵⁴ yer almaktadır.

Gümrük konusu ile ilgili de, Yahudiler kendilerine verilen haklar ile ilk önce, kendi yararlarına olacak şekilde gümrüklerin toplanmasını denetledi. Ancak nihayetinde bu alanda Yahudilerin tekel konumu önemini kaybetti ve diğer gayrimüslim tebaanın (İtalyan, Ermeni) da egemen olduğu yeni bir küresel ticaret ortaya çıktı. Böylece Yahudiler de çöktü.²⁵⁵ Bu konu ile ilgili hüküm, Kudüs ve Şam taraflarında mal getiren tüccarların yüklerinin önceki gibi vekalet üzere hane adı ile alınıp gümrüklerinin orada alınması hakkındadır²⁵⁶. Bu da Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve toplumsal yapı ile ilgili her konuya büyük ihtimamla yaklaştığını göstermektedir.

Toplumsal Yarara Yönelik Bazı Yatırımlar

Kanuni Sultan Süleyman kendi hakimiyeti döneminde, Kudüs'te birçok bakım, onarım faaliyetinde bulunarak, önemli yatırımlar yaptı ancak bunlarla da yetinmeyerek, Kudüs'ün hiç bitmeyen su problemi ile de yakından ilgilendi. Zira genelde yağmur sularının derelerde, birkelerde toplanmasıyla biriken sulardan halkın su ihtiyacı karşılanırdı. Ancak yaz olduğunda bu biriken sular halkın ihtiyacını karşılamıyordu. Kudüs'ün sürekli yaşadığı bu su problemi, Kanuni Sultan Süleyman'ın dikkatini çekti ve su tesisatları (kanallar, sarnıçlar, çeşmeler, hamamlar) inşa ettirdi. Ayrıca uzak mesafelerden yaptırdığı kanallar ile sular getirtti. Beytü'l-Lahm ve Halîlü'r-Rahmân'dan Kudüs'e su getiren kanalları tamir ettirerek beşi sur içinde, biri sur dışında olmak üzere altı çeşme inşa ettirdi.²⁵⁷ Bu kanallar Süleyman göleti olarak anılmaktaydı. Ayrıca şehir sakinlerinin temiz su ihtiyacının karşılanması için beş tanesi Harem-i Şerif içinde, üç tanesi yine Harem etrafında olmak üzere toplam sekiz çeşme yapıldı. Ayrıca şehrin su ikmalinin sağlanarak, Kudüs'e gelen hac kervanlarına ve yolculara su temin etmek amacıyla, sur dışındaki Sultan Havuzu'nun aşağı kısmında büyük bir su deposu inşa edildi.²⁵⁸ Bu işlerin yapılabilmesi için de yüksek meblağlar harcandı. Su sorununun halledilmesi, Kudüs halkı için büyük bir nimet oldu. Su probleminin giderilmesi ile ilgili hükümlerden birinde,

²⁵⁴ BOA. A.DVNS. MHM. D. 19, s. 297, hk. 502.

²⁵⁵ Ruderman, D. (2013). Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi, İstanbul: İnkılap Yayınları, s. 21.

²⁵⁶ BOA. A.DVNS. MHM. D. 3, s. 66, hk. 156.

²⁵⁷ el- Aseli, *a.g.m.*, s. 335.

²⁵⁸ Avcı, *a.g.e.*, s. 38-39.

Kanuni Sultan Süleyman vadi-i anbar suyunun Kudüs'ün asıl suyuna ilave edilmesini emir buyurmuştur.²⁵⁹ Su yolu ile ilgili diğer bir belgede de, Kudüs'e getirilecek su yolu için yapılacak beş bin beş yüz altın tahsilatın incelenip, tahsil edilmesine dair hüküm²⁶⁰ içermektedir. Bir başka belgede de, Kudüs'e gelen su yollarının tamire ihtiyacının olduğu ve tamir için gidecek amelenin yanına iki nefer de gönderilmesi²⁶¹ istenilmiştir.

Osmanlı Filistin'inde bir posta memuru olan İzzet Derveze anılarında anlatır ki, 'Nablus'ta umuma açık çok sayıda halk hamamı vardı. Yapılış şekilleri birbirinden pek farklılık arz etmezdi. Bu hamamlara derc hamamları denirdi. Hamamlara bu ismin verilmesinin sebebi, yan kısımlarında uzun merdivenlerin bulunuyor olmasıdır. Hamamın kapısından yüksek tavanlı, kubbeli, aydınlatmalı ve etrafında taş sedirlerin yer aldığı, duvarlarında ise ayakkabıları koyabilmek için boşluklar oluşturulmuş geniş bir bölüme girilirdi. Ortasında büyükçe bir havuz bulunan bu salon yazlık soyunma yeridir. Buradan daha dar ve karanlık olan bir bölmeye geçilir. Gündüzleri ışığın tavana döşenmiş kalın camlardan süzülerek geçtiği ve etrafında taş sekiler bulunan bu bölüm, kışlık soyunma yeridir. Sonra buradan hamamın içerisine geçilir. Eyvanların bulunduğu sahanın etrafında çok sayıda küçük odalar sıralanmıştır. Odalarda içerisine sıcak ve soğuk suyun döküldüğü taş veya mermerden yapılmış küçük kurnalar bulunmaktaydı. Diğerleri gibi bu odalar ve bölmeler de kubbeliydi. Gündüz içeriye ışık, tepeye döşenmiş kalın cam parçalarından süzülerek gelirdi. Hamamın iç kısmının ortasında kapısı daima açık, dar ve yüksek bir yapı vardı.'²⁶² İzzet Derveze'nin anıları bizlere Filistin hamamlarında yolculuk yaptırdığı gibi, mühimmelerdeki hükümler de hamama su verilmesine dair de Divan'da kararların alındığını²⁶³ göstermektedir.

²⁵⁹ Kudüs-i Şerif kadısına hüküm ki merhûm ve mağfûrun leha (...) tâbe serâhumâ kadimden harâb bulunan (...) demekle ma'rûf iki köle suyu hâl-i su'ubette iki bin altın dahi sarf etmekle nefsi-i Kudüs-i Şerife câri olan suya (...) eyleyüb (...) Kudüs-i Şerif (...) 'imâret-i 'âmiresine getürmeğin müşârûn-ileyhima (...) getürdüğü sudan 'imâretten (...) olunan suya şehri-i mezbûrdan kimesne nizâ' ettirmeyüb bu babda (...) isteyenler men' u def' eylesin (...) mekân (...) Sultan Selim Hân zamanında (...) verilip merhûm ve mağfûrun leh babam Sultan Selim han zamanında tecdid ve müyesser olmayub hâlâ mütevellî olan dergâh-ı mu'allâm çavuşlarından Hasan zîde kadruhu ânda göre (...) emr-i hümâyûnum taleb etmeğin buyurdum ki bu bâbda sâbika verilen emr-i şerif mücebince 'amel edib (...) edenleri (...) edesin. BOA. A.DVNS. MHM. D.36, s. 134, hk. 374.

²⁶⁰ BOA. A.DVNS. MHM. D. 6, s. 24, hk. 49.

²⁶¹ BOA. A.DVNS. MHM. D. 22, s. 220, hk. 423.

²⁶² Derveze, İ. (2011). Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru (Ter. Ali Benli), İstanbul: Nida Yayıncılık, s. 29.

²⁶³ Kudüs-i Şerif Beyine ve kadısına hüküm ki dergâh-ı mu'allâma mektûb gönderib nefsi-i Kudüs-i Şerifde (...) şerife evkâfından Hazret-i Davud 'aleyhi'salatü ve's-sellem hamamı demekle ma'ruf hamamın ma-i şifâ cem' olacak kapuları olub iki ay mikdarı kapu suları ile işleyüb kalan aylarda mu'attal kalub ve (...) kalub

6.1.4. Osmanlı İdaresindeki Filistin Toplumunda Vakıflar

Birçok anlamı olan vakıf kelimesi sözlükteki anlamı ile ‘durdurmak, alıkoymak, ayakta beklemek, dinlendirme’ gibi manaları taşımaktadır. Çoğul olarak ifade edilişi ise, ‘evkaf ya da vukuf’ şeklindedir. Vakfı genel hatlarıyla tanımlamadan önce, vakfın hukuki bir akid olduğunu söyleyebiliriz. Genel anlamı ile vakıf, kişinin kendisinde olan menkul, gayrimenkul ya da başka mülklerini dini ve sosyal bir amaç için ayırması ve o amacı gerçekleştirmek için kullanmasıdır.²⁶⁴ Bir vakfın kurulabilmesinin ise, İslam hukukuna göre birtakım şartları vardır. Bu şartlar, vakfedenin akıl sahibi olması, vakfın haraç olunmaması, vâkıfın vakfa razı olması, vâkıfın vakfettiği şeyi sevap kazanmak için vakfetmesi şeklindedir.²⁶⁵

Vakıf Geleneği

Osmanlı İmparatorluğu, bir vakıf medeniyeti idi ancak vakıf kurma konusunda ilk ve tek medeniyet değildi. Vakıf kurma geleneği eski çağlardaki medeniyetlerde görüldüğü gibi, Müslüman uygarlıklarda da görülmekte idi. Hz. Peygamber döneminden beri var olan vakıf uygulaması, Müslüman uygarlıklardan biri olan Abbasiler döneminde geliştirildi ve halefi olan Eyyübiler, Selçuklular ve Memlükler de bu geleneği geliştirerek devam ettirdi.

Vakıf geleneği Osmanlı İmparatorluğu’nda o kadar önemli idi ki, şehirlerin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasında ve hizmetlerin yerine getirilmesinde ayrı bir öneme sahipti. Vakıflar şehrin bütününe hitap eden tüm konulara cevap vermekte idi. Cami, okul, hastane, han, kitaplık, çeşmeler, sebiller, imaretler, su kanallarının yapılarak suyun ulaştırılması ve pek çok konuyla ilgili hizmet vakıflar aracılığıyla yerine getiriliyordu. İslam dünyasında ve

hâsıl olmağın Kudüs-i Şerife cârî olan sudan bir mikdar su (..) olunmağçün mukaddemâ Kudüs-i Şerif Beyi ve Kadısı ‘arz eyledikte şer’an ahâli-i Kudüs-i Şerifin hakk-ı şirblerine hazır-ı müretteb olmazsa ve bir mikdar su kifâyet ederse yazub bildiresin deyu vârid olan hükm-i şerif muktezâsınca a’yân-ı vilâyetten sorulub mezkûr hamama kifâyet mikdarı su verilmekle Kudüs-i Şerif halkının hakk-ı şirblerine zarar müterettib olmayub (..) müşerreffe vakfına dahi (...) (...) hâsıl olur deyu şehâdet eyledikleri ecilden Kudüs-i şerif ahâlisi bu husûs için mahzar yazıb mezkûr hamama kifâyet mikdarı su sadaka buyrula deyu ‘arz eyledikleri ecilden buyurdum ki zikr olunan sudan hamama su verilmekle Kudüs-i Şerif ahâlisinin hakk-ı şirblerine ve (...) lâzım gelmezse çok verilmeyüb hamama bir mikdar su verib icrâ ettirdesin. BOA. A.DVNS. MHM. D. 6, s. 55, hk. 113.

²⁶⁴ Öztürk, N. (1983). Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, s. 27.

²⁶⁵ Sungurbeyi, İ. (1978). Eski Vakıfların Temel Kitabı/ Ömer Hilmi Efendi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, s. 17-90-91.

Osmanlı'da kişilerin kurduğu bu vakıfların yaptığı hizmet, batı dünyasında kiliseler, belediyeler ve hükümet tarafından gerçekleştiriliyordu.²⁶⁶ Vakıfların yukarıda saydığımız hizmetlerinden biri olarak mezarlıkların bakımı, tamiri ve korunması ile ilgili olarak da Divan'dan hükümler verildiği görülmektedir. Konu ile ilgili örnek, Kudüs'de Hürrem Sultan'ın kurmuş olduğu vakıf dışında Hz. Musa ve Yunus ve Lût Peygamberlerin mezarları için kurulan vakfa birçok köy ve arazinin ürünleri verilmişken, Peygamberlerin türbelerinin kandillerinin olmaması ve harab olmasından kadının sorumlu olduğu 12 numaralı defterde geçen hükümde²⁶⁷ bulunmaktadır. Yine benzer bir hükümde, bu kabirlerin tamir edilmesi ve vakıf geliri olan ürünleri kimin alıp kullandığının incelenmesi, hesap edilmesi²⁶⁸ merkezi yönetim tarafından istenilmektedir. Bu vakıfla ilgili 1573 tarihli bir belgede ise, vakfın vakfiyesinin incelendiğinde vakıf şartlarına tam olarak uyulmadığı, vakıf şartlarının nasıl gerekiyorsa öyle uygulanması gerektiği²⁶⁹ bildirilmektedir. Bu vakıfların dışında diğer vakıflardan biri olan Davut Paşa'nın Halilürrahman'da kurduğu vakıfla ilgili olarak da, tamire ihtiyacı olması nedeniyle hac grupları gittikten sonra vakıfla ilgilenen kişiler tarafından masrafının belirlenmesi hükmü²⁷⁰ verilmiştir. Divan'dan gönderilen bu hükümlerden de, Osmanlı Devleti'nin bir İslam devleti olması nedeniyle medfûn olmuş olan Peygamberlerin, Sahabîlerin ve büyük zatların kabirlerine de çokça itina gösterdiği anlaşılmaktadır.

Vakıfların fonksiyonlarından biri de, toplumsal yararı dokunan kişilere vakıf bütçesinden para tahsisi yapılması idi. Bunun bir örneğini 2 numaralı defterde görmekteyiz. Mesela, Kudüs'ü Şerif'te Mescid-i Aksa Harem-i Şerif'inde ilimle meşgul olan Şeyh Mehmed bin Davud'a vakfın fazla olan parasından beş para tahsis edilmesi hüküm²⁷¹ olarak gönderilmiştir. 1560 yılında Divan'da, padişahın imaretinden olan Beytullahim köyünü basan urbanla yapılan muharebede yararı dokunan Yusuf'a Kudüs kalesinde açılınca bir bölük başılık verilmesi²⁷² kararı verilmiştir. Bu hüküm örneği de bize, yararı dokunanlara aynı zamanda vazife tahsisi yapıldığını da göstermektedir.

²⁶⁶Kuban, D. (1968). Anadolu-Türk Şehri. Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, S. 3, s.67.

²⁶⁷ BOA. A.DVNS. MHM. D.12, s.594, hk. 1133.

²⁶⁸ BOA. A.DVNS. MHM. D.19, s.54, hk.121.

²⁶⁹ BOA. A.DVNS. MHM. D.22, s.75, hk.154.

²⁷⁰ BOA. A.DVNS. MHM. D.18, s.109, hk.242.

²⁷¹ BOA. A.DVNS. MHM. D.2, s.4, hk. 39.

²⁷² BOA. A.DVNS. MHM. D.4, s.86, hk. 880.

Filistin’de Kurulan Bazı Vakıflar

Osmanlı Devleti vakıf medeniyeti olması dolayısıyla, uzun yıllar boyunca yerleşmiş olan bu gelenek idari kadroda yayıldığı gibi haremde de yayılmıştır. Padişahın hanımı Hürrem Sultan’da bu geleneğin gereği olarak, 1551’de Kudüs’te bir külliye²⁷³ yaptırdı. Gösterişi fazla olmayan Haseki Sultan İmareti, Osmanlı dönemine ait en nadide eserlerden biridir. Hürrem Sultan, külliyenin masraflarının karşılanması için bir vakıf²⁷⁴ kurdu ve bu vakfin ihtiyaçları için birçok köy ve geniş araziler de tahsis edildi. Hürrem Sultan’ın 1558’deki vefatından sonra padişah, vakfa ait arazileri artırarak Sayda civarındaki dört köyün arazisini de bu vakfa ilave etti.²⁷⁵

Hürrem Sultan’ın kurmuş olduğu bu vakfin bilinen kuruluş tarihinden öncede var olduğu anlaşıyor. Zira vakıfta onarım işleri bitmeden önce mutfağın kullanılıyor durumda olması bunu gösteriyordu. Bu da belki Hürrem’in daha önce var olan bir kurumu yeniden canlandırarak, vakfı oluşturduğu sorusunu akla getirmektedir. Vakfin vakıfnamesinde Hürrem’in mutlak vekili olarak, Cafer Ağa gözükmekteydi. Vakfin denetimini yapan bu kişiye ise, vakfin bütçesinden ödeme yapılmaz, gelir fazlası ona aktarılırdı. Vakıfta çeşitli işlerden sorumlu pek çok görevli vardı. Bu çalışan personelin sayısı, 1552’de otuz yediydi, ancak 1557’ye gelindiğinde bu sayı daha da çoğalarak kırk dokuza çıktı.²⁷⁶ Hürrem’in kurmuş olduğu bu vakıf dışında kurulmuş olan başka vakıflarda vardı. Onlardan biri olan Uzun Sultan vakfının yöneticisi için de şu hükme²⁷⁷ bakmamız yeterli olacaktır.

²⁷³ Vakıfnamede şart koşulduğu üzere külliyei oluşturan binalar cami (mescid) ve imaretle bağlantılı elli beş odadan (hücerat) ibaretti. İmarette duvarla çevrili bir bölümle (mahuta) birlikte içinde bir mutfak, fırın, kiler, ambar, odunluk (mahtab), yemekhane (me’kel), tuvaletler (kenef), han ve ahır (ıstabl) bulunan bir dizi damlı yapı vardı. Singer, a.g.e., s.55.

²⁷⁴ ‘*Ve dahi şöyle şart eylediler ki zikr olan et’imeden hücerât-i merkûmede mucâvir olan sülehanın her birine her nöbetde bir kepçe aş ve bir fodula ve cum’a gecesinde bir küt’a yahni bile verile; ve mescid-i şerîfin imamına ve evkâf kâtibine ve (bütün imâret görevlilerine) her nöbetde bir kepçe aş ve iki fodula ve cum’a gecesinde bir küt’a yahni verile; ve dahi şöyle şart eylediler ki zikr olan me’kelde fukarâ ve masâkin ve zu’afâ ve muhtâcinden her nöbetde dört yüz nefer kimesneye her birine bir fodula ve her ikisine bir tas içinde bir kepçe aş ve cum’a gecesinde bir küt’a yahni bile verile; ve dahi şöyle şart eylediler ki zikr olan huddâmdan gayri bir ferde şefaât ve iltimas vasıtası ile ta’am ta’ayîn olunub bakraçla hârica alub gitmeyeler şöyle ki bir tarikle ta’am ta’ayîn etdirüb hârica alub giderse harâm ola.*’ Padişah I. Süleyman’ın karısı Hürrem Sultan, 1558’de ölmeden önceki yıllarda Kudüs’te kurduğu vakıf için vermişti bu talimatları. Singer, A. (2004). Osmanlı’da Hayırseverlik Kudüs’te Bir Haseki Sultan İmareti (Çev. Dilek Şendil), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 1.

²⁷⁵ Kudüs Şer’iyye Sicilleri, nr. 70, s. 18-50.

²⁷⁶ Singer, a.g.e., s. 64.

²⁷⁷ Tevellüdü

Osmanlılarda vakıf kurma geleneği kuruluş döneminde başlamakla birlikte Hürrem Sultan döneminde iyice yaygınlaştı. Hürrem Sultan'ın Kudüs'te kurmuş olduğu bu vakıf, kurulma biçimi ve yönetim şekli bakımından Osmanlı'nın diğer bölgelerinde kurulan vakıflarla benzer idi. Bu vakıf Osmanlı saltanatının merkezinde kurulan vakıflardan küçük olsa da Kudüs ve Filistin için büyük bir yapı idi. Kudüs gibi kutsal bir mekanda bulunması da vakfın değerini ziyadesiyle artırmaktaydı. Hürrem Sultan bu vakfı kurmak düşüncesine girdiğinde, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu parlak koşullardan değil, Osmanlı ve İslam tarihi ve kültüründen gelen gelenek, görenek ve değerlerden etkilenecek hareket ediyordu.

Vakıf yöneticiliği konusunda ise, vakfın yöneticiliğine uygun görülen kişilere, sancak beyliğinde olduğu gibi görevini hassasiyetle yapması dolayısıyla birtakım taltifler de verildiği görülmektedir. Mesela bu konudaki bir hükümde, vakıf yöneticisi (imaret-i âmire mütevellisi) olan kişiye timar verilmesi²⁷⁸ buyurulmuştur. Daha önceden vakıf nâzırı olan bir kişinin hesaplarının incelenmesi ile ilgili divandan bir hüküm²⁷⁹ yazılmıştır. Bu hüküm, vakıf yöneticilerinin olumsuz bir durum söz konusu olduğunda merkez tarafından denetlendiğini göstermektedir. Osmanlı merkezi yönetimi, vakıf yöneticiliği konusunda başarılı kişilere taltifler verdiği gibi, görevi kötü kullanan kişilerden görevi geri de almaktaydı. 26 numaralı defterde geçen hükümde, Kudüs'deki vakfın yöneticisi olan Abdülkerim'in görevini su-i istimal etmesi nedeniyle yöneticiliğinin alınıp görevin Osman'a verilmesi dolayısıyla kendisinde bulunan vakıf defterlerinin yeni yönetici gelene kadar kalede saklanması²⁸⁰ bildirilmektedir. Görevin su-i istimal edilmesi ile ilgili olan diğer bir belgede, Kudüs-ü Şerif imaretinin köylerine sancak beyleri voyvodaları, elli

Kudüs-i Şerifte vâki' olan sultan hazretlerinin 'imâretlerinin tevliyeti Şam'da ze'âmet tasarruf eden Turgud subaşıya buyruldu. BOA. A.DVNS. MHM. D.2, s.15, hk. 134.

²⁷⁸ Kudüs-i Şerif'de vâki' olan 'imâret-i 'âmire mütevellisi ta'yîn Bayram Çavuş 'inâyet olunmuşken (...) ve (...) müzekkeresi (...) olmayub buyruldu. BOA. A.DVNS. MHM. D.2, s.110, hk. 1120.

²⁷⁹ Yazıldı Safed beyine ve Kudüs-i Şerîf ve Safed kadılarına hüküm ki hâliyâ Safed kadısına tâbi' Maziyanı vakfı demekle ma'rûf Feh nâm vakf-ı karîbe nâzır olan Gazze'nin ibtidâ mübâşeretinden ila haze'l-ân muhâsebesi görölüp (...) ve kemiyyâtı zuhûr ederse vakf için zabt olunmasın emr edip buyurdum ki hükm-i şerifimle erbâb-ı tımârdan Yusuf vardıkda mezkûru götürdüp irâd ve masârifî defterleri taleb edip müteferrika mahzarlarında mezkûr mübâşeretîyle bundan akdem def'a-i şer'le muhâsebesi görölmeven husûsların yerlû yerinden ve müfredât defterlerinden erkân vechile hakk üzre teftiş edip iki kile def'ine müteveccih olan mahsûlden mezkûrun (...) ve kemiyyâtı varıla ki (...) zuhûr bula zimmetinde ne mikdar nesne zuhûr ederse bi-kusur tahsil eyleyüb vakf için zabt ve tasarruf edip zâhir olan müvellidin yazub 'arz eylesin ki biri âhara verile ama şöyle ki mezkûrun zikr olunan vakfın (...) ve kemiyyâtı kâmil olmayub sa'y ve kifâyesi müşâhade oluna kemâ-kâne zabt ve tasarruf ettiresin ve mezkûrun mâni'atu'l-cem' (...) olup bazı (...) görmediği ve âhir i'lâm olundu ânı dahi görüb vâki' midir nicedir arz edesin. BOA. A.DVNS. MHM. D.3, s.313, hk.917.

²⁸⁰ BOA. A.DVNS. MHM. D.26, s.64, hk. 759.

altmış atlı ile girip karşılıksız yem ve yiyecek aldıkları bildirilmekle bunun engellenmesi²⁸¹ istenilmektedir. Kudüs'teki Haseki Sultan İmareti mütevellisi olan Osman'a gönderilen hükümde ise, vakıf hakkından devlete verilen bazı arazilerin yeni kayda göre idare edilmesi²⁸² talep edilmektedir.

Haseki Sultan vakfının fiziki konumuna baktığımızda ise, surlarla çevrili eski şehrin merkezinde, El-Vâd ile Akabetü't-Takiye caddelerinin birleştiği noktada, tepede bulunan Haseki Sultan İmareti ya da et-Takiye diye bilinen imaret günümüzde hala ayakta. Akabetü't-Takiye (darülaceze yokuşu) eskiden yokuşta kurulan pazaryerinden aldığı adla, Akabetü's-Sûk (pazar yokuşu) olarak bilinirdi. İmarat binasının dış cephesindeki aşınmış duvarlar ve heybetli kapılar, imaretin 16. yüzyıldaki yerini göstermektedir. İmaratin iç kısmı ise, çeşitli onarım ve yenilemelerle dört yüzyıllık bir zamanı yansıtarak, vakfın o dönem içindeki konumu ile ilgili akıllardaki soruları cevaplandırmaktadır.²⁸³

Vakıfta verilen hizmetlere de değinmek gerekirse, 1550'lerin ilk yıllarında vakfın imaretinde, 500'e yakın kişiye sabah ve akşam olmak üzere dev kazanlarda pişen pirinç ve bulgur çorbası dağıtılırdı. Bu hizmetten yararlananlar, vakfın elli beş odasında ve kervansarayda kalanlar, vakıf görevlileri ve dört yüz muhtaç kimse idi. İmaratin günlük yemek listesinde, sabah ve akşam olmak üzere iki çeşit çorba vardı ve bunlar ekmele birlikte dağıtılırdı. Bu listedekiler günlük vakıf çalışanı dışındaki kişilere verilirdi. Vakıf çalışanlarına ise, her birine bir kepçe çorba, iki somun ekmele ve özel akşamlarda dağıtılan taneli yemekle bir parça da et ikram edilirdi. Vakıfnamede aş dağıtımı ile ilgili özel bir husus olarak, belirlenen kişilerin dışında gelenlere yemek verilmeyeceği ya da dışarıya yemek çıkarılamayacağı belirtilmekteydi.²⁸⁴ Mühimmelerde geçen belgeleri tetkik ettiğimizde, imarete dağıtılan yemeklerle ilgili hükümlerle de karşılaşmaktayız. Bunun bir örneğini, imarete dağıtılan yemeklerin noksan olmaması konusuna da dikkat edilen belgede²⁸⁵ görmekteyiz. İmarette dağıtılan yemekler için malzemelerin temin edilmesi ile

²⁸¹ BOA. A.DVNS. MHM. D.36, s.133, hk. 373.

²⁸² BOA. A.DVNS. MHM. D.32, s.158, hk. 315.

²⁸³ Singer, *a.g.e.*, s. 75.

²⁸⁴ Singer, A., *a.g.e.*, s. 1-3, 69.

²⁸⁵ Kudüs'ü Şerif'de merhume Sultan imaretinde fıkara ve hademeye verilen aş şart-ı vakıf üzere verilmeyüb noksan üzere verildüğü ve hademe taifesinin muayyen aşları varken fıkranın aşlarına dahlettiklerin imaret-i mezbûre şeyhililam eylemegin şart-ı vakıf mucibince ta'yin olunan aşların noksan üzere

ilgili verilen bir hüküm de, Kudüs'ü Şerif'te bulunan merhum valde Sultan imaretine iki yüz bin erdeb (Mısır ölçü birimi) Dimyat pirinci Reşit tüccarı ile verilmekte iken o sene verilmeyen pirincin verilmesi²⁸⁶ hakkındadır. 36 numaralı defterde ise, gelen pirinçten bazı emin kişilerin öşür almak istedikleri hükümde geçmektedir. İmarette yapılan diğer bir çorba çeşidinin buğday olması nedeniyle gelen buğdaylarla ilgili de hükümler verilmekteydi. Bununla ilgili bir belgede, meşhur Araplardan olan emir Ali oğlu Ebul Uveys'in yine eskisi gibi imarete buğday taşıması²⁸⁷ istenilmektedir. Ürünlerin vakfa taşınması ile ilgili olarak da, Kudüs'te bulunan Sultan Süleyman vakfına, vakıf köylerinden bir deve yükü on paraya taşıdıkları halde şimdi daha fazlaca istedikleri hususu²⁸⁸ hükümde yer almaktadır.

Vakıf sorumluları, vakfın ekonomik sistemini canlandırmak için değirmen, zeytin ve susam yağı işletme, loncaların ürünlerini satın alma gibi çeşitli faaliyetler de bulunuyorlardı. Böylece Haseki Sultan Vakfı, kentin ekonomisine de katkı sağlıyordu.²⁸⁹ Vakıf sorumluları, vakfın her türlü işinin yerine getirilmesinden sorumlu oldukları için merkezden gelen emirle vakfın işlerinin görülmesini sağlamak amacıyla muhafız ve yeniçeri de temin ediyorlardı. Bu konuda 36 numaralı defterde geçen hükümlerde, Kudüs'de bulunan merhume valde Sultan imaretinin mütevellisi Hasan Çavuş'dan imaret işlerinde yararlanmak üzere yeteri kadar kale muhafızı²⁹⁰ ve diğer hükümde de yeniçeri²⁹¹ temin etmesi istenilmektedir. Diğer örneklerde de, Şehzade Selim valdesi vakfının işlerinde yararlanmak için Şam yeniçerilerinden ve Kudüs erenlerinden neferler verilmesine dair²⁹², diğer hükümde ise bakayanın tahsili için memur tahsil edilmesine dair Nablus Beyine²⁹³ hüküm gönderilmiştir.

Hürrem Sultan'ın kurmuş olduğu bu vakıf pek tabiidir ki zamanla Kudüs toplumunun ve kültürünün bir parçası oldu ve artık devletin merkezinde uygulanan yapıdan uzaklaşmaya başladı. Kısa zamanda bulunduğu bölgenin özelliklerine bürünerek,

vermeyüb ve fıkranın aşlarına hilaf-ı şart-ı vakıf dahil olunmaya deyu buyruldu. BOA. A.DVNS. MHM. D.15, s.73, hk. 620.

²⁸⁶ BOA. A.DVNS. MHM. D.21, s.328, hk. 773.

²⁸⁷ BOA. A.DVNS. MHM. D.36, s.136, hk. 384.

²⁸⁸ BOA. A.DVNS. MHM. D.36, s.135, hk. 377.

²⁸⁹ Avcı, *a.g.e.*, s. 39.

²⁹⁰ BOA. A.DVNS. MHM. D.36, s.135, hk. 380.

²⁹¹ BOA. A.DVNS. MHM. D.36, s.135, hk. 381.

²⁹² BOA. A.DVNS. MHM. D.6, s.28, hk. 57.

²⁹³ BOA. A.DVNS. MHM. D.6, s.29, hk. 58.

Kudüs'ün vazgeçilmez bir parçası oldu. Yaklaşık elli kişinin istihdam edildiği, muhtaçlara düzenli yardımların sağlandığı ve bölgedeki geniş arazilerin sahibi olan bu vakıf, Kudüs'ün ekonomik ve toplumsal yapısını oldukça fazla etkilemişti. Olasıdır ki böylesi bir kurumun yönetiminde ve idari yapısında birtakım sorunlar, gerginlikler olduğu gibi dışarıdan gelen birtakım olumsuz durumlar da yaşanıyordu. Bununla birlikte vakfın denetimi imparatorluğun merkezi tarafından da sürekli sağlanıyordu. Kurulmuş olan vakıflara birtakım zararlar olduğunda da merkezden bu durumla ilgili hükümler gönderilerek kontrol sağlanmıştır. Bu konuyla ilgili bir belgede, Şehzade Selim'in valdesinin imaretine köy halkından bazı kimselerin zarar vermesi nedeniyle bunun durdurulması için Nablus Beyine hüküm²⁹⁴, köy halkının vakıf köylerini basıp adam öldürmesiyle ilgili şikayet hakkında Kudüs Beyine ve kadısına hüküm²⁹⁵ gönderilmiştir.

Bu vakfın neden Kudüs'te²⁹⁶ kurulduğuna baktığımızda ise birkaç nedenin olduğu görülür ki bu nedenlerden biri Osmanlıların Kudüs kentinde nüfusunun hızla artmasıdır. Ayrıca Kudüs şehrinin kolay fethedilmiş olması, bu şehrin kutsal bir yönünün olması ve vakıf kurmaya uygun bir yer olarak görülmesiyle de tercih nedeni olmuştur. Bir başka neden ise Hürrem Sultan bu imaret kurulurken ileri bir yaşta idi ve hatta ilk onarımlar başladığında hastalanmıştı. Vakıfname çıktığında ise yatağa düşmüş, ölüm döşegindeydi. Öyle anlaşıyor ki bu imaret onun ölmeden önce üstlendiği son büyük hayır işi idi. Kudüs'teki bu vakıf kurulduktan bir yıl sonra Hürrem Sultan vefat etti ve bu vakıf Hürrem Sultan'ın kurduğu son vakıf oldu. Diğer saltanat kadınları gibi hayırsever olan Hürrem Sultan kurmuş olduğu bu vakıfla hem kendi adını ölümsüzleştirdi hem de padişah olan kocasının hakimiyetini artırdı.

6.1.5. Filistin'in Tahmini Nüfusu

Osmanlı Devleti kurulduğu ilk dönemden itibaren fethettiği bölgelerde sayımlar yapılmasına ve bunların düzenli bir şekilde tapu tahrir defterine kaydedilmesine büyük

²⁹⁴ BOA. A.DVNS. MHM. D.3, s.175, hk. 483.

²⁹⁵ BOA. A.DVNS. MHM. D.6, s.27, hk. 55.

²⁹⁶ Kudüs sancağında vakıf arazileri ekili toprağın büyük bir bölümünü, kimilerine göre yaklaşık %60 olarak tahmin edilen belki de en büyük kategoriye oluşturuyordu. Osmanlılar Memlûk vakıflarına dokunmadılar, kendileri de 16. ve 17. yüzyıl boyunca bunlara yenilerini eklediler.²⁹⁶ 17. yüzyılda Kudüs'ü ziyaret eden Evliya Çelebi burada yedi yüz adet vakıf olduğunu anlatır. 1516'dan 1917'ye kadar 401 yıl Kudüs'e hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti bu bölgeye ayrı bir önem vermiş ve kurmuş olduğu vakıflarla da bölgenin gelişimine, düzenine katkıda bulundu.

özen göstermiştir. Zira bu sayımlar, vergi ödeyecek, askere gidecek erkeklerin ve ekilip dikilebilir alanların tespit edilmesi amacıyla yapılıyordu.²⁹⁷

Filistin bölgesinin nüfusu, sancakların coğrafi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarına göre dağılmıştır. Buna göre de nüfusun en yoğun olduğu sancak, Kudüs sancağı'dır. Zira Kudüs'ün diğer sancaklara göre sosyo-ekonomik yönden gelişmişliği, dini açıdan ayrı bir öneme sahip olması mevcut nüfusu ve nüfus artışını etkilemiştir. 16. yüzyılda Filistin'in tahmini nüfusu, çoğu köylerde olmak üzere 200 000 civarında olduğu saptanmaktadır. En büyük üç şehir olan Gazze, Safed ve Kudüs'ün her birinin nüfusu ise, tahmini 5000-6000 arasında olduğu bilinmektedir. Nitekim 17. yüzyıla gelindiğinde birtakım sebeplerle bölgede nüfusun gerilediği görülmektedir.²⁹⁸

²⁹⁷ Karpat, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu Demografik ve sosyal Özellikleri*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 46.

²⁹⁸ Ze'evi, D. (2000). *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*. (Çev. Serpil Çağlayan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 28.

7. FİLİSTİN'İN İKTİSADİ YAPISI

Bölgeye ekonomik olarak da değinmek gerekirse; birçok kutsal kitapta da verimli topraklar olarak bahsedilen Filistin bölgesi, tarıma çokça müsait olmasıyla da sürekli dikkatleri çekmekteydi. Toprakların bu denli ekip biçmeye, verimli ürün almaya uygun olması daha ilk çağlardan itibaren tarımsal faaliyetlerin bölgede önemli bir ekonomik uğraş ve geçim kaynağı olmasını sağlamaktaydı. Bölgede yetiştirilen tarım ürünleri yağış durumuna göre değişmekle birlikte, işlenmeye ve ihracata açık çeşitli tahılların ve hemen hemen her türlü meyve ve sebzenin yetiştirildiği görülmektedir. Belki bu yüzden Kitab-ı Mukaddes'te Filistin için 'süt ve bal akan diyar' denilmektedir.²⁹⁹

7.1. Tarım ve Hayvancılık

Bir toplumun iktisadî gücünü belirleyen üç unsur vardır. Bunlardan ilki tarım ve hayvancılık, ikincisi sanayi, üçüncüsü ise ticarettir. Sanayi İnkılâbı'ndan önce, devletlerin iktisadî gücünün oldukça büyük bir bölümünü tarım ve hayvancılık oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin iktisadî gücü de buna dayanmaktadır. Her ne kadar incelediğimiz dönem, Sanayi İnkılâbı'ndan sonraki dönem de olsa Osmanlı Devleti, sanayi alanında Batılı devletlerin gösterdiği başarıyı gösterememiş, sanayi hiçbir zaman iktisadî güç olarak tarım ve hayvancılığın önüne geçememiştir. Filistin bölgesinin kırsal alanlarındaki iktisadî faaliyetlerini de tarım ve hayvancılık oluşturmuştur.³⁰⁰

Bölgede buğday, arpa, darı, mercimek, bakla, nohut ve burçak en çok yetiştirilen hububat ve bakliyat ürünleridir. Başta zeytin olmak üzere susam, pamuk, incir, portakal, limon, ceviz, hurma, dut, badem, nar, elma, üzüm, çivit, tütün, patates ve salatalık da bölgede üretilen diğer ürünlerdir. Akka merkez kazada senelik 350.000, Safed'de 200.000, Nasıra'da 350.000, Taberiye'de 300.000, Cenin'de 500.000, Benî Sa'b'da 450.000 İstanbul kilesi derecesinde hububat yetiştirilmiştir. Özellikle Cenin, zeytin, tütün ve pamuk üretiminde önemli merkez durumunda olup, senelik 400.000 kıyye zeytinyağı ve 30.000 kıyye pamuk elde edilmiştir. Benî Sa'b Kazası'nda hububat üretiminin yanında senelik 500.000 kilogram susam ve 1.000.000 kilogram zeytinyağı ile bir çok meyve üretimi de yapılmıştır. Cemâ'in Kazası'nın ise senelik hububat hâsılatı, ancak kendisine yetecek

²⁹⁹ Karaman, L. (1996). Filistin, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 89.

³⁰⁰ Bostancı, a.g.t., s. 162.

durumda olmasına rağmen her sene 1.200.000 kilogram yağ, 500.000 kilogram kuru incir ve 10.000 kilogram tütün elde edilmiştir. Kudüs Sancağı'nda da hububat ve meyve yetiştiriciliği yapılmıştır. Özellikle Yafa bölgesinde yetiştirilen portakallar dışarıya ihraç edilmiştir. Gazze ise arpa üretimiyle ün yapmıştır.³⁰¹

Filistin bölgesinde tarımın yanında, küçük ve büyük baş hayvancılığın da yapıldığı görülmektedir. 1892–1893 yılında Akka Sancağı'nda 20.920 baş çift öküzü, 576 baş sığır boğası, 10.663 baş inek, 3.700 baş dana, 2.389 baş yük ve binek atı, 29.690 baş koyun, 96.412 baş keçi, 1201 baş deve, 6200 baş eşek, 72 baş domuz bulunmaktadır. Aynı yıl Nablus Sancağı'nda ise, 8.700 baş öküz, 2.400 baş boğa, 9.500 baş inek, 2500 baş dana, 255 baş at, 10.126 baş koyun, 55.708 baş keçi, 550 baş deve, 2300 baş eşek var olup, koyunlardan 3.000 kıyye yapağı ve keçilerden 45.600 kıyye keçi kılı alındığı tahmin edilmektedir.³⁰²

Küçük ve büyük baş hayvan yetiştiriciliğine ek olarak bölgede arıcılık da yapılmıştır. 1892–1893 yılında Akka Sancağı'nda 3.115 adet kovandan 6.376 kasa bal ve 440 kıyye bal mumu, Nablus Sancağı'nda da 3.150 adet kovandan 45.000 kıyye bal ve 800 kıyye bal mumu elde edilmiştir.³⁰³

7.2. Sanayi

Filistin bölgesindeki sanayi, atölyelerde yapılan el sanatlarına dayanmakta olup, bu sektörde çalışanların nüfusu, toplam nüfusun %15'ini geçmemiştir. XIX. yüzyılda özellikle Nablus'da bulunan sabunhaneler, Filistin bölgesinin en önemli sanayisini oluşturmuştur.³⁰⁴ Filistin bölgesindeki ikinci önemli sanayi kolu yağ üretimidir. Bölgede yetiştirilen zeytin ve susam tohumları yağhanelerde işlenerek zeytinyağı ve susam yağı elde edilmiştir. 1870–1871 yılında Kudüs Sancağı'nda toplam 55 tane yağhane bulunmaktadır. 1883–1884 yılında Nablus Sancağı'nda ise 430 tane yağhanenin çalıştığı bilinmektedir.³⁰⁵

Bir başka yerel sanayi kolu ise, deri işlemeciliğidir. 1806 yılında Kudüs'ü ziyaret eden Seetzen, Kutsal Mezar Kilisesi'nin karşısında ihracat için her renk deri işleyen bir

³⁰¹ Singer, *a.g.e.*, 104- 116.

³⁰² Bostancı, *a.g.t.*, s. 164.

³⁰³ Beyrut Vilayeti Salnamesi, 1311 (1893–1894), s. 430, 450

³⁰⁴ Karasapan, *a.g.e.*, s. 106.

³⁰⁵ Suriye Vilayeti Salnamesi, 1288 (1870–1871), s. 237–250.

tabakhanenin olduğunu, burada tümü Müslüman 20 usta işçinin ve 20 kalfanın çalıştığını, atıkların ve kanın temizlenmesi için yetecek kadar su bulunmamasından dolayı etrafa kötü kokular yaydığını belirtmiştir. Bu tabakhanenin, Müslümanlar tarafından özellikle Kutsal Mezar Kilisesi'nin karşısına kurulduğunu düşünen Hristiyanlar, tabakhaneden rahatsızlık duymuşlardır. 1870'lerin sonuna doğru Kudüs'te sayıları artan tabakhaneler, mezbahaneler gibi şehir surlarının dışına taşınmıştır.³⁰⁶

Filistin aynı zamanda doğal kaynaklar bakımından da zengin yer altı kaynaklarına sahipti. Bu zengin yer altı kaynaklarının neler olduğuna baktığımızda, Lut Gölü bölgesi civarından potas tuzları ve bakır, manganez, demir cevheri, petrol ve doğal gazın olduğu görülmektedir. Filistin bölgesi bu ekonomik zenginliğin yanı sıra Kudüs, Beytüllahim, Eriha gibi önemli dînî ve tarihi yerlere sahip olmasıyla da turistik açıdan da büyük önem arz eden bir sit alanıdır.³⁰⁷

7.3. Ticaret

Filistin bölgesindeki ticarî faaliyetler, Akka, Hayfa ve Yafa iskelelerinden yapılan ticaretin dışında fazla bir gelişme göstermemiştir. Akka ve Hayfa'nın ise, çok önceden beri ticarî merkez oldukları, buralara dışarıdan gelen çok sayıda tüccarın bulunduğu, bu şehirlerde yaşayan kişilerin çoğunun ticaretle uğraştıkları bilinmektedir. XVII. yüzyılda özellikle Venedikli ve Fransız tacirler, Akka'ya gelerek pamuk ticareti yapmışlardır.³⁰⁸

Kudüs ve Nablus sancaklarının ticarî yollara uzak olmaları sebebiyle ticarî faaliyetleri de sınırlı olmuştur. XIX yüzyılın başlarında az miktarda da olsa komşu bölgelere sabun gönderilmiştir. Özellikle Kudüs'te Hristiyan hacılara yönelik yapılan dinî içerikli hediyelik eşyalar ve zeytin ağacından yapılan mobilyalar Mısır'a ihraç edilmiştir. Ayrıca dinî içerikli hediyelik eşyalar, Avrupalı tacirler tarafından toptan alınarak deniz ötesi ülkelere pazarlanmıştır. Venedikli tacirler ise, Avrupalı hacılara satmak üzere Kudüs ve Yafa bölgesine ticarî mallar getirmişlerdir. Hac için gelenler ise yaşadıkları ülkelere getirdikleri eşyaları bölge halkına satmışlardır.³⁰⁹

³⁰⁶ Bostancı, a.g.t., s. 166.

³⁰⁷ Özey, R. (2009). *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*, İstanbul: Akif Yayınevi, s. 185.

³⁰⁸ Bostancı, a.g.t., s. 168.

³⁰⁹ Bostancı, a.g.t., s. 169.

Filistin bölgesindeki iç ticaret ise mahallî çarşılar ve haftalık pazarlarda yapılmıştır. Pazartesi günleri Lud'da, Çarşamba günleri Ramle ve Birrü's-Seb'a'da, Cuma günleri de Kudüs, Gazze, Ma'del, Yafa ve Halilü'r-Rahman'da pazarlar kurulmuştur. Köylüler ve bedeviler ürünlerini bu pazarlarda satışa sunuyorlardı. Pazaryerleri ekonomik olduğu kadar sosyal ilişkilerin de geliştiği mekânlardı. Buralarda hiçbir ayırım olmaksızın Müslüman, Hristiyan, Yahudi, şehirli, köylü ve bedeviler yan yana alım-satım yapmışlardır. Pazarlarda erkekler gibi kadınlar da satış yapabilmişlerdir. Satılan ürün çeşitlerine göre farklı pazarlar kurulmuştur. Mesela Kudüs'te, şehrin batı tarafında baharat, orta kesiminde sebze, doğu tarafında ise dokuma ürünlerinin satıldığı pazarlar vardı.³¹⁰

7.4. Alınan Vergiler

Filistin bölgesinin gelir ve giderlerindeki dağılım, sancakların alanları, barındırdıkları nüfus ve ekonomik hareketlilikleri ile paralellik göstermektedir. Kudüs Sancağı gerek alan olarak, gerekse nüfusu itibarıyla Nablus ve Akka sancaklarına göre daha büyüktür. Bundan dolayı da bölgedeki en fazla gelir, Kudüs Sancağı'ndan elde edilmiştir. En fazla gideri olan sancak da yine aynı sebeplerden ötürü Kudüs Sancağı'dır. Akka Sancağı, alan ve nüfus itibarıyla Nablus Sancağı'ndan küçük olmasına rağmen, sancaktaki ekonomik hareketlilik, gelir-gider harcamalarının hemen hemen Nablus Sancağı ile aynı olmasına sebep olmuştur.³¹¹

Osmanlı hukukunda vergi sistemi, devlet ve milletin korunmasını amaçlayan ve kamu hizmetlerinin yerine getirilmesini sağlayan hizmetlerde kullanılmak için toplanan belirli kurallara sahip ekonominin bir işleyiş sistemidir. Osmanlılar bunu İslam kaidelerine bağlamış ve bu sistemin Farz-ı Kifaye sayılması ile birlikte vergi sisteminin dayanağı oluşturulmuştur. Vergi sistemi Osmanlı devletinde sadece reayadan alına bir şekilden ibaretti. Askeri ve dini sınıfa mensup kişiler vergiden muaf tutulmuşlardı. Bu kişilerden sadece emeklilik, maluliyet veya bu işten çıkarılmaları sonrasında vergi alınıyordu.³¹²

Osmanlı Devleti'nde vergi sadece şehir ve köylerde oturan reayadan alınıyor, askeri sınıf mensupları reayanın ödediği her türlü vergiden muaf tutuluyordu. Öncelikle ulûfe ve

³¹⁰ Ze'evi, *a.g.e.*, s. 70.

³¹¹ Bostancı, *a.g.t.*, s. 186.

³¹² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, II, s. 50.

timâr alan bütün hizmet sahipleri, saray halkı, ümerâ ve ulemâ raiyyet rûsûmundan muaftı. Kapıkulu ve devlet erkânı ile timârlı sipahiler, kadılar, müderrisler, yüksek medreselerdeki talebeler ve bu medreselerin mezunları askerî sınıf olarak addedilirdi. Ayrıca, bunların akrabaları ve kulları da askerî sayıldıklarından raiyyet rûsûmundan muaf tutulurlardı. Fakat mazuliyet hali uzun zaman devam edenlerin, iş ve kazanç hayatına atılanların askerî durumları ortadan kalkardı.³¹³

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılda her türlü devlet hizmetlerini ifa için gerekli masrafları bir merkezden idare etmeyi icap ettiren, bugünkü manasıyla, bir devlet bütçesi yoktu. Dolayısıyla bu masrafların belirli bir takım prensiplere göre, halka tevzi ve takdimi suretiyle meydana çıkan bir vergi telakkisi de mevcut değildi. Bu devirde devlet, vergi toplamak hak ve yetkilerinin önemli bir kısmını, dirlik, malikâne ve vakıf şeklinde, muhtelif hizmet ve vazife sahiplerine terketmiş bulunmaktaydı. Böylelikle, padişah da dâhil olmak üzere herkes kendilerine tahsis edilmiş olan şer'î ve örfî vergileri maaşlarına karşılık olmak üzere kendi hesaplarına toplarlardı. Şüphesiz bunun en büyük sebebi, vergilerin tahsilinde ve maaşların ödenmesinde karşılaşılacak olan güçlüklerdi. Merkezden binlerce kilometre uzaktaki sancaklarda, madenî para olarak vergi toplamak, ulaşım ve güvenlik açısından imkânsız olduğu gibi, bunları daha sonra tekrar dirlik sahiplerine ve diğer devlet görevlilerine dağıtmak da oldukça zordu. Ayrıca birçok verginin üretilen üründen aynî olarak alınması zarureti de başlı başına bir mesele teşkil ediyordu. Bu sebeplerden dolayı devlet, önceki Türk-İslam devletlerinde tatbik edilmiş olan mirî arazi rejimini yeni bir düzenlemeye tabi tutarak mükemmel bir hale getirmişti.³¹⁴

Toprak mahsullerinden alınan vergiler; Öşür, sözlük manası olarak “onda bir” manasında olup, halkın ihtiyaçları için devletin yine halktan topladığı vergiye verilen addır. Bu tabir genel olarak sadaka ve zekât manasında kullanılsa da Osmanlılar bunu İslam kaide ve kurallarının anlatıldığı kitaplardan farklı bir şekilde uygulamışlardır. Çünkü şer-i öşür ancak Mekke, Medine, Hicaz ve Yemen gibi bazı Arap memleketlerinde görülen öşri toprakların Müslüman sahipleri tarafından ödenmesi ve oranı toprağın verimlilik

³¹³ Akdağ, *a.g.e.*, s. 50.

³¹⁴ Taşkın, *a.g.t.*, s. 137.

şekline göre onda birle onda beş arasında olması icap eden vergidir. Oysa Osmanlı Devleti'nde, sosyal ve iktisadi sebeplerle sahiplerinin malı olan çok az toprak kalmıştı.³¹⁵

Şahsa bağlı vergiler; Cizye şer'î bir vergi olup İslam ülkelerinde yaşayan gayr-i Müslimlerden askeri hizmetten muaf tutulmalarına karşılık olarak alınan baş vergisine verilen addır. Bu tür bir uygulama ergenlik çağına gelmiş bütün gayr-i Müslim erkekler için uygulanmaktaydı. Harac-ı res'de denilen cizye vergisinin maktu olanı fetih esnasında devlet reisi ile gayr-i Müslimler arasında tespit edilen bir orandır ki bu oran Rumeli eyaletlerinden Eflak, Boğdan ve Erdel vilayetlerinde bu şekilde tespit edilmiştir.³¹⁶ Ayrıca "raiyyet rüsûmu" olarak bilinen çeşitli adlarda vergiler ile gayrimüslimlerden alınan cizye gibi genel vergiler olduğu gibi, belli bir bölgeye has olan özel vergiler de vardı.

Hayvanlardan alınan vergiler; Osmanlı Devleti'nde, reâyânın beslediği hayvanlar üzerinden belli miktarlarda vergi alınırdı. İlgili bölgede yetiştirilen hayvan türlerine göre, sancak kanunnamelerinde belirlendiği ölçüde vergileri tahsil edilirdi. Buna göre (resm-i ma'ze veya ağnam resmi) her iki koyun ve keçi için bir akçe, arılardan (resm-i nahl, kovan resmi, resm-i 'asel veya resm-i kevvare olarak da bilinir) her kovan için bir akçe, her sağılır manda (resm-i camus) için üçer para yani altışar akçe alınırdı. Yine koyun ve keçilerini ağıl ve mağaralarda kışlatanlardan da her yüz koyun veya keçi için bir koyun veya bahası alınırdı.³¹⁷

Mukataalar; Devlet gelirlerinin, yine devletin eliyle doğrudan doğruya yapılacak harcamalar için ayrılan vergi veya kaynaklara verilen addır. Mukataa gelirlerini, özellikle büyük şehirlerdeki her türden iktisadî işletmelerden alınan vergiler, ticarî tekel maddelerinden alınan resimler, yasaklamalara aykırı işlerden elde edilen cerimeler ve maden işletmelerinden alınan resimler oluşturmaktaydı. Bu tip gelirler, dirlik olarak hizmet erbabına verilmeyip hükümet hesabına ayrılmış en önemli gelir kaynaklarıdır. Mukataalar iltizam ve emanet olmak üzere iki şekilde işletilirlerdi. İltizam usulüne göre işletilen mukataalar, belirli dönemlerde arttırma ile satılırdı. Mukataalar, tahvil adı verilen ve genellikle üç yıllık bir süre ile işletilmeye verilirdi. İşletme hakkını alan kişilere amil veya mültezim adı verilirdi. Mukataayı işletme hakkını alan Mültezim veya amil taahhüt ettiği

³¹⁵ Ömer L. Barkan, "Öşür", İA, IX, s. 485.

³¹⁶ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 167.

³¹⁷ Taşkın, *a.g.t.*, s. 144.

miktarın bir kısmını peşin olarak verir, geriye kalan kısmını ise kefil göstererek borçlanırdı.³¹⁸

7.5. Has, Zeamet ve Timarlar

Konuya hükümlerde ve başka meselelerde sıkça bahsedilen timarın tanımı ile başlarsak, Osmanlı toprak tasarruf sisteminin genel adı olduğunu söyleyebiliriz. Daha açık tanımı ile devlet mülkündeki toprakların, devletin ücretli memuru konumunda olan sipahilerin denetimine verilerek, köylüler tarafından sadece kullanılması, işletilmesi ve üretilen ürünün belli bir miktarının vergilendirilmesi olayıdır. Timarın bir başka tanımı ise, bu yolla geçimini sağlamak veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara belirli bölgelerden tahsil edilen ve büyük kısmı toprak olan vergi kaynaklarına verilen isimdir.³¹⁹

Timar sistemi, devletin askeri yapısını da etkileyip, güçlü bir askeri sınıf ortaya çıkardığı gibi etkili bir idari sistemin kurulmasını sağlamaktaydı. Aynı zamanda timar sistemi, devletin ekonomik ve sosyal durumunu da yakından ilgilendirmektedir. Osmanlı'nın idari sistemi içindeki kethüda tayin edilmesi de timarla ilgili olmuştur. Bunun örneğini, Lecon sancağının güney kalesinde on akçe ulufe ile kethüda olan Mehmed'in timara çıktığı için yerine kale bölükbaşı olan yedi akçe ulufeli Hüseyin'in tayin edilmesi hakkında Şam Beylerbeyi'ne verilen hükümde³²⁰ görmekteyiz. Bir başka hükümde, kale mustahfızı Ali'nin ulufe için Dersaadet'e gitmesi dolayısıyla dirliğinin bir başkasına verilmesi³²¹ bildirilmiştir. Timar sistemi idari yapıyı kuvvetlendirdiği gibi askeri yapıyı da güçlendirmektedir. Askeri yapıyla ilgili hükümlere baktığımızda, bir sefer olması durumunda askerin temin edilmesi ile ilgili, Şam valisine gönderilen hükme³²² bakmamız yeterli olacaktır. Nahcivan seferinde hizmeti dokunan Nablus zeamet sahibi Hacı

³¹⁸ Akdağ, *a.g.e.*, s. 334.

³¹⁹ Barkan, Ö.L. Timar İslam Ansiklopedisi, XII/I, s. 296-301; Beldiceanu, N. (1985). XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara: Teori Yayınları, s. 13-23.

³²⁰ BOA. A.DVNS. MHM. D.13, s.46, hk. 244.

³²¹ BOA. A.DVNS. MHM. D.45, s.315, hk. 3797.

³²² Şam beylerbeyine hüküm ki hâlâ Aclun sancakbeyi Fazlu dâme 'izzuhuya bazı kılâ' ta'mir etmek fermânım olmağın müşârün-ileyhin kendüne tâbi' olan zu'amâ ve erbâb-ı timar müşârün-ileyh ile hidmette olunması emr edip buyurdum ki mir-i müşârün-ileyh emr olunduğu üzre kal'alar binâsına mübâşeret eyledikde kendüye ta'alluk olan zu'amâ ve erbâb-ı timar mumâ-ileyhim ile binâ hidmetinde olup ânın gibi Şam zu'amâsından ve erbâb-ı timara sefer emr olunursa ânda mu'âmele olmayub ve ne mikdar zu'amâ ve erbâb-ı timar alikonulub binâ hidmetinde olur ise isimleri ve timarları eyyâm-ı defter edip yazıb bildiresin. BOA. A.DVNS. MHM. D.64, s.36, hk. 98.

Murad'ın³²³ ve yine Safed sancağında timar sahibi olan Hacı Ali'nin de bu seferde hizmetinin olmasından dolayı timarlarının artırılması hakkında Şam Beylerbeyisine hüküm³²⁴ gönderilmiştir. Hükümleri gözden geçirdiğimizde, timarların geçtiğimiz örnekte olduğu gibi başarıyı taltif etmek amaçlı verildiği gibi, aksi olarak hizmette bulunmayanların timarının geri alındığını da görmekteyiz. Mesela 1578 tarihli bir belge de, Safed sancağında timar ve zeamet sahiplerinden bazılarının muhafaza hizmetinde bulunmamaları dolayısıyla timarlarının alınacağını kendilerine bildirilmesi³²⁵ yer almaktadır.

Osmanlı'nın duraklama dönemine kadar başarıyla uygulanan timar sisteminin kökeninin Selçuklulara, ondan daha öncesinde de Abbasilere kadar gittiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde ortalama bir timar, bir ya da birkaç küçük köyden oluşmakta ve yılda 20.000 akçeye kadar gelir getirmekte idi. Timar topraklarının sahipleri ise iki kısma ayrılıyordu. Bunlar, padişahın aslen kulları ve yerel halktan kişilerdi. Timardan daha büyük olan ve yılda 20.000 ile 100.000 akçe arası gelir getiren zeamet adı verilen topraklar ise yüksek rütbeli subaylara ve memurlara verilirdi. Toprak sistemindeki en büyük parçalara sahip olan ve yılda 100.000 akçeden daha fazla gelir getiren, Has adı verilen daha büyük topraklar ise sancak beyleri, valiler ve daha yüksek rütbeli memurların hizmetine sunulurdu.

Bir sancağa ait gelirler genel olarak iki kısma ayrılmakta idi. Gelirin önemli bir kısmı, merkeze alınan padişah haslarıdır, geri kalan gelirler ise dirlik sahipleri arasında bölüşülmektedir. Dirlik sahipleri arasında en büyük pay ise sancak beyine verilmekte ve onun ardından ise zeamet ve timar sahipleri gelmektedir. Merkezden timarla ilgili verilen hükümlerin sayısı fazla olsa da, Hasların noksan olması ile ilgili çıkarılan hükümde de, bunun tamamlanması³²⁶ istenilmektedir. 13 numaralı defterde ise, kendisine sahip olduğu haslar ve Trablus sancağı tevcih olduğu ve bunu almak için güvendiği bir adamını

³²³ BOA. A.DVNS. MHM. D.1, s. 73, hk. 392.

³²⁴ BOA. A.DVNS. MHM. D.1., s.111, hk. 611.

³²⁵ BOA. A.DVNS. MHM. D.34, s.66, hk. 145.

³²⁶ Şam beylerleyisi mektûb gönderib Kudüs-i Şerîf Beyi Ferruh beyin altmış binden ziyâde noksanı variken kadimi sancağı hasslarından otuz binden ziyâdesi Kudüs-i Şerîfde vâki' olan Sultan Selim hân vâlidesi evkâfına ilhâk olunub cümle doksan binden ziyâde noksanı olup Gazze sancağı ifrâzından yeniden tekml olunmalarını 'arz etmek Beylerbeyilikle müte'allık olan berât-ı kânûn üzre devletten noksanını tekml edesiz deyu beylerbeyiye hük-m-i şerîf buyruldu. BOA. A.DVNS. MHM. D.2, s.234, hk. 2095.

göndermesi kendisinin de Kıbrıs'a gelmesi hakkında Safed sancağı beyi Mehmed Beye hüküm³²⁷ gönderilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde uygulanan timar sistemi içinde sipahiler, timar veya zeamet alan rütbeli memurlar, bunların hiçbirisi ekip biçtikleri toprağın asıl sahibi değillerdi. Zira imparatorluk toprakları miri (devlete ait) arazi idi ve padişahın kendi mülkü olarak kabul ediliyordu. Topraklar onu işletecek olanlara birkaç yıllığına veya ömür boyu veriliyordu. Bunun içinde toprak sahipleri, kendilerine işletme hakkının verildiğini bildiren beratlarla sahip oluyordu. Berat sahipleri, işledikleri topraklarının mülkleri kendilerinde olmadığından satma, bölme veya izinsiz miras bırakma haklarına sahip değillerdi. Beratlar kural gereği tahtta olan padişah döneminde geçerli idi, onun yerine geçen padişah tarafından tekrar yenilenmesi gerekiyordu.

Timar topraklarının, sancak beyliğinde ve vakıf meselesinde olduğu gibi, devlet içinde veya seferlerde yararlılığı görülen kişilere ödül olarak verildiği de görülmekteydi. Bununla ilgili örneklerle, 1570 tarihli belgelerde^{328 329} rastlanılmaktadır. Yine benzer timar tevcih edilmesi ile ilgili bir hükümde, Gazze vilayetine yağma yapmak amacıyla gelen Arap asilerinin bertaraf edilmesinde başarısı görülen Gazze sancak beyi Sinan Beyin adamlarından Mehmed'e timar tevcih³³⁰ edilmiştir. Benzer bir hükümde, Nablus beyi Ferruh Bey'in kethüdası Nasuh'un asilerin yola getirilmesinde yoldaşlık etmesinden dolayı timarının artırılması Haleb Beylerbeyine³³¹ bildirilmiştir. Şam Beylerbeyisine gönderilen hükümde ise, yolların muhafazasını sağlamasından dolayı ödüllendirilmesi³³² istenilmiştir. Bir başka belgede ise, Hac yolunda hizmeti görülen Safed sancağında timarı olan Mehmed Kansu Bey'in isteği üzerine terakki³³³ verilmiştir.

³²⁷ BOA. A.DVNS. MHM. D.13, s.1420, hk. 196.

³²⁸ Rumeli Beylerbeyisine hüküm ki, Safed sancağı Beyi Mehmed mühürlü tezkere gönderüp Ahmet oğlu dârende Mehmed için Kıbrıs cezâresinde Lefkoşa kalesi yürüyüşünde küllî hizmet ve yoldaşlıkta bulunmuştur deyu bildirmeğin ibtidâdan beş bin akçe timar emredüp buyurdum ki mezbûre düşenden beş bin akçe timar tevcih edüp tezkere versin. BOA. A.DVNS. MHM. D.11, s.16, hk. 123.

³²⁹ Rumeli Beylerbeyisine hüküm, Safed sancağı Beyi Mehmed mühürlü tezkere gönderüp Ahmet oğlu dârende Halil için Kıbrıs cezâresinde ziyâde hizmette ve yoldaşlıkta bulunmuştur deyu bildirmeğin ibtidâdan dört bin akçe timar emredüp buyurdum ki düşenden veresin. BOA. A.DVNS. MHM. D.11, s.16, hk. 124.

³³⁰ BOA. A.DVNS. MHM. D.4, s.154, hk. 1564.

³³¹ BOA. A.DVNS. MHM. D.1, s.65, hk. 342.

³³² Şam beylerbeyisi mektûb gönderib Şam sancağında sekiz bin dört yüz akçe timarıyla Türkman alay beyisi olan Mehmed Kudüs-i Şerife ve Mısır'a giden yolların hıfzı için ta'yin olunub kâfileleri geçirip bir ferde zarar eristirmeyüb ve iki harâmîyi ele getürmüştür deyu bilüb bin iki bin akçe terakki oluna buyruldu. BOA. A.DVNS. MHM. D.4, s.200, hk. 2095.

³³³ BOA. A.DVNS. MHM. D.25, s.80, hk. 905.

16. yüzyılın sonunda, toprağa bağlı sipahi ve yeniçerilerin etkisini kaybetmesiyle artık timar sistemi de önemini yitirmeye başladı. Zira timarların dağıtımı ve idaresindeki eski yöntemlerde artık kullanımdan kalkmaya başlamıştı. Esasen bu durumda dış mihraklarında etkisi vardı. Avrupa savaş tekniklerinin etkisiyle muharebe yöntemlerinin hızla değişmesi nedeniyle, timar sisteminin yavaş yavaş önemini yitirmesi de pek tabii görülebilir. Böylece timar sisteminin yerini iltizam sistemi almaya başladı. Bu durumun etkisiyle de Kudüs ve civarındaki timar sahipleri, köylülerin idaresini sağlama ve zorla vergi toplama gibi güç durumlardan kurtulmak için timarlarını en fazla para veren kişiye kiraladılar. Bunun sonucu olarak, mukataa (iltizam)³³⁴ sisteminin yaygınlaşması ile tarımsal faaliyetler ve kırsal bölgeler ziyadesiyle zarar gördü. 16. yüzyılda iltizam sistemi, Şam eyaletinin bazı kesimlerinde zaten yaygın bir tarım sistemiydi.

17. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise, Kudüs sancağında ve komşu sancaklarda iltizamın çok küçük bir bölgede uygulanması ve toplanan vergilerin az bir kısmının iltizamdan toplanması, iltizamın çok yaygın olmadığı konusuna açıklık getirmektedir. Zira bölgenin çoğu timarlara ayrılmıştı. Nitekim Kudüs ve Nablus sicillerindeki mühimme ve fetva defterlerinde yer alan timarla ilgili belgelerin bolluğu, iltizamla ilgili belgelerin azlığı ile karşılaştırınca bu durum daha da netleşmektedir.³³⁵

³³⁴ İhale ile belirlenen sistemde vergi kaynağı araziye mukataa, ihale sistemine iltizam, bu işi yapan kişilere de mültezim denirdi. <http://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/iltizam-ve-mukataa/>. Erişim tarihi: 30.03.2017.

³³⁵ Ze'evi, a.g.e., s. 136-137.

SONUÇ

Verimli Hilal ya da Arz-ı Mev'ud gibi tarih boyunca çeşitli isimlerle anılan ve kutsal kitaplarda da 'Bereketli Topraklar' diye bahsedilen Filistin bölgesi, siyasi, sosyal ve ekonomik yapısının yanında kutsallığıyla da büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple parlak bir dönemin yaşandığı XVI. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki idare tarzı, kutsal topraklardaki yönetimi mühimme defterlerindeki hükümlerle ele alınarak, tetkik edilmeye çalışıldı.

Filistin bölgesinin üç semavi din tarafından da kutsal kabul edilmesi önemini artıran diğer bir nedendir. Zira bu kutsal bölge, Hz. Musa'nın hicret ettiği, Hz. İsa'nın doğduğu ve Hz. Muhammed'in miraca çıktığı yerdir. Ayrıca İslam tarihi bakımından da, burada pek çok sahabinin medfün olması, İsrâ hadisesinin yaşanması, Müslümanların ilk kiblesi olması gibi nedenler de bölgenin ehemmiyetini artırmaktadır. Pek tabii olarak bu durum, bölge için üç dinin de mücadelesine sebep olmaktadır. Bu mücadele yüzyıllar boyunca devam ettiği gibi günümüzde de hala devam etmektedir.

Stratejik bakımdan da önemli bir konumda olan Filistin bölgesi, yapılan ekonomik faaliyetlerle de yüzyıllar boyunca çeşitli otoritelerin ilgisini çekerek, birçok kavmin istilalarına maruz kalmıştır. Bu istilalar sonucunda çeşitli medeniyetler doğmuş, yok olmuş, kültürel etkileşimler yaşanmış, siyasi sınırlar ve otoriteler sürekli değişikliğe uğramıştır.

Eski çağlarda bölge, pek çok kavmin hakimiyetine şahit olarak, çok sayıda kişinin hükümranlığını yaşamıştır. Bölgeye gelen ilk sakinlerin, milattan önceye dayandığı düşünülmektedir. Amalika, Moabiler, Amoniler, Madyoniler, Edomiler gibi birçok kavmin hakimiyetinden sonra bölgede, Saul ile İsrail Devleti dönemi başladı. Saul'dan sonra başa geçen Hz. Davud ve Hz. Süleyman döneminde parlak bir dönem yaşansa da, sonrasında duraklama dönemine girildi ve Yahudi devleti ikiye ayrıldı. Siyasi yapıyı tam olarak toparlayamayan Yahudiler Babil, Yunan ve Roma hakimiyetini yaşadıkdan sonra, Hz. Ömer'in fethi ile bölge İslam hakimiyetine girdi.

Bölgenin İslam hakimiyetiyle tanışması sonrası, bölge sırasıyla Emeviler, Abbasiler ve Eyyübilerin idaresine tanık oldu. Bölgede ilk Türk hakimiyeti ise Tolunoğulları ile başladı. Eyyübiler döneminde Selahaddin Eyyübi, Kudüs hakimiyeti için Haçlılarla pek

çok kez mücadele etti. Eyyübi hakimiyetinin ortadan kalkması ile bölgede bulunan Memlükler ile Osmanlılar arasında siyasi sorunlar yaşandı. II. Murat dönemine kadar dostane ilişkiler devam etmesine rağmen, Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu'nun tümünü ele geçirmesi Memlüklerle sınırların birbirine yaklaşmasına neden oldu. Bu da iki güç arasındaki sorunları artırdı. Tüm bunlara rağmen Yavuz Sultan Selim 1517'de Kudüs'ü aldı ve Hz. Ömer ve Selahaddin Eyyübi dönemindeki ahidnameyi devam ettirerek gayrimüslimlere inanç özgürlüğü tanıdı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise Kudüs'ün surları, Kubbetü's-Sahra gibi birçok dini ve tarihi eser yeniden onarılıp, bölge gelişmişliği artırıldı.

Filistin Osmanlı hakimiyetine girmesi ile pek çok kez değişik şekillerde livalara ayrılarak yönetildi. 17. yüzyılda ise üç hanedan tarafından yönetilirken, 18. yüzyılın başlarında Mehmet Ali Paşa isyanı yaşandı ve bu isyan başarıyla atlatıldı. Sultan Abdülaziz döneminde bazı Avrupa ülkelerinde çeşitli işkenceler yaşayan Yahudiler, başka birçok ülkeye olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne de sığındılar. Sultan II. Abdülhamid ise Yahudilerin Filistin'e yerleşme isteklerini kabul etmeyince Teodor Herzl para karşılığı bu toprakları almayı istedi. Ancak Sultan II. Abdülhamid anlamlı bir cevap vererek bunun mümkün olmayacağını söyledi.

Osmanlı'nın bölgede yüzyıllar boyunca huzur ile süren idaresini, mühimmelerdeki hükümler de yansıtmaktadır. Nitekim belgeler de, taşradaki idarenin sağlanması amacıyla sancağa sancakb eyinin tayin edilmesi, sosyal dayanışmayı güçlendiren vakıf kurumları, toprak sistemini düzenleyen timar sistemine kadar pek çok konuya rastladığımız gibi, toplumsal düzeni sağlayan ya da bozan zulüm ve şikayetlere, Yahudiler ile ilgili meselelere, hac yolculuğu ve hacılara kadar birçok konunun ele alındığını görmekteyiz. Ayrıca ele alınan konular bu kadarla da kalmayarak, mevcut düzene zarar verecek toplumsal idare ile ilgili her konu detaylı bir şekilde tetkik edilmiştir. Bu konular da Divan'dan kararlara yansımıştır.

Tüm bu anlatılara bakarak, Filistin bölgesinde en huzurlu idari dönemin Osmanlılar döneminde yaşandığını görmekteyiz. Zira Osmanlı Devleti, pek tabii olarak eksiklikleri ile birlikte, bölgede yaşayan halka güvenli bir ortam sunarak, adaletli ve hoşgörülü bir idare temin etmiştir. Bu da Osmanlı Devleti'nin bölgede uzun yıllar varlık göstermesini sağlamıştır.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Mühimme Defterler

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,15, 16, 17, 18,.....,70 numaralı defterler

Kudüs Şer'iyye Sicilleri, nr. 70, s. 18-50.

2. TETKİK ESERLER

Almaz, A. – Batu, P. (2007). *Geçmişten Günümüze Yahudilik Tarihi*. İstanbul: Nokta Kitap, 161.

Altındağ, Ş. (1979). *Mehmet Ali Paşa İsyanı 1945*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 567.

Arı, T. (2005). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 36.

Armaoğlu, F. (1991). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3.

Avcı, Y. (2004). *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 34.

Basit, M.İ. (2014). *Kudüs Tarihi*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 160.

Beldiceanu, N. (1985). *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*. (Çev. M. Ali Kılıçbay). Ankara: Teori Yayınları, 13-23.

Bozkurt, G. (1993). Osmanlı-Yahudi İlişkilerine Genel Bir Bakış. *Belleten*, C. LVII, S. 218-220, 541.

Buzpınar, T. (2002). Osmanlı Son Döneminde Suriye ve Filistin'de İngiliz Misyoner Faaliyetleri, Ankara: *XIV. Türk Tarih Kongresi*, II. Cilt, II. Kısım, 1486.

Celalzâde Mustafa Çelebi. (1990). *Selimnâme*. (Haz. Ahmet Uğur – Mustafa Çuhadar). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 426.

Cin, H. (1989). Filistin Topraklarının Osmanlı Dönemindeki Hukuki Statüsü ve Yahudilere Karşı Alınan Tedbirler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi [Prof. Dr. Çoşkun Üçok'a Armağan]*, c. II/2, 18.

Cin, H. (1989). Filistin Topraklarının Osmanlı Dönemindeki Hukuki Statüsü ve Yahudilere Karşı Alınan Tedbirler, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. II, 28.

Çakar, E. (2003), XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdari Taksimatı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/1, Elazığ, 356-358.

- Çebi, H. (2011). *Kurtlar Konseyinde Çalınmış Vatan Filistin*, İstanbul: Onikinci Kitap Yayınları, 20-23.
- Dalyan, M.G. (2014). *Kervandan Demiryollarına Kadar Yol ve Yolculuk*. Ankara: Altınpost Yayınları, 40.
- Derveze, İ. (2011). *Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru*. (Ter. Ali Benli). İstanbul: Nida Yayıncılık, 29.
- Dursun, D. (1995). *Ortadoğu Neresidir*. İstanbul: İnsan Yayınları, 38.
- Ecer, V. (2014). Celalzâde Mustafa'nın Selimnamesi. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C. 10, S. 8., s. 239-244.
- El-Farukî, İsmail Raci- Luis Lamia el-Farukî. (1999). *İslam Kültür Atlası*. (Çev. Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu). İstanbul: İnkılab Yayınları, 53.
- en-Nedşe, R. (2007). *Sultan II. Abdülhamid ve Filistin*. (Çev. Necmeddin Gevri). İstanbul: Semerkand Yayınları, 26.
- Erdoğdu, H. (2005). *Büyük İsrail Stratejisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 34.
- Ercan, Y. (1988). *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.
- Eroğlu, A.H. (2000). *Osmanlı Devletinde Yahudiler*. Ankara: Alperen Yayınları, 32.
- Faroqhi, S. (1995). *Hacılar ve Sultanlar, Osmanlı Döneminde Hac 1517-1638*. (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 48.
- Garaudy, R. (1983). *Siyonizm Dosyası*. (Çev. Nezih Uzel). İstanbul: Pınar Yayınları, 50.
- Gül, M. (2001). Müslümanların Kudüs'ü Fethi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, 47-58.
- Günaltay, Ş. (1987). *Yakın Şark III: Suriye ve Filistin*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 66-67.
- Halloum, R. (1989). *Belgelerle Filistin*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 17.
- Hitti, P. (1989). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. (Çev. Salih Tuğ). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 223-231.
- Hoca Sadeddin Efendi. (1992). *Tacü't-Tevarih*. (Haz. İsmet Parmaksızoglu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 197-236.
- İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 10, 235.
- Karasapan, C. (1942). *Filistin ve Şark-ül Ürdün*. İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, c. I, 3.

- Karpat, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 46.
- Kılıç, O. (1997). *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*. Elazığ: Ceren Matbaacılık, 9.
- Kitab-ı Mukaddes, Yeremya, XI-XII
- Kitab-ı Mukaddes , Zekerya, IX/9-10.
- Kocabaş, S. (2005). *Filistin İçin Mücadele Türkiye ve Siyonizm*. İstanbul: Vatan Yayınları, 15-16.
- Koç, M. (2006). *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006*. İstanbul: Günizi Yayıncılık, 59-60.
- Kodaman, B., İpek, N. (1993). Yahudilerin Filistin'e Yerleştirilmeleriyle İlgili Olarak II. Abdülhamid'e 1879'da Sunulan Lâyiha. *Belleten*, C. LVII, S. 218-220, 572.
- Kuban, D. (1968). Anadolu-Türk Şehri. Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, sayı 3, 67.
- Kudüs (Tarihi Belge), Ter: Acar Tanlak, İslam konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, 9.
- Kunt, M. (1978). *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 16.
- Kutluay, Y. (2000). *Siyonizm ve Türkiye*. İstanbul: Koloni Yayıncılık, 15.
- Mansel, A.M. (1984). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 435.
- Memiş, E. (2002). *Kaynayan Kazan Ortadoğu*. Konya: Çizgi Yayınları, 75-76.
- Mısıroğlu, K. (2010). *Filistin Dramı'nın Düşündürdükleri*. İstanbul: Sebil Yayınevi, 52.
- Numani. Ş. (1986). *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*. (Çev. Yaşar Alp). İstanbul: Mahya Yayınları, 233.
- Ostrogorsky, G. (2015). *Bizans Devleti Tarihi*. (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 376.
- Ortaylı, İ. (1985). Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet. *TCTA*, C.4, 996-997.
- Öke, M.K. (1990). *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*. İstanbul: Çağ Yayınları, 30.
- Özey, R. (2009). *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*. İstanbul: Akif Yayınevi, 185.
- Özdemir, H. (2010). *Abdülhamid'in Filistin Çılgılığı*. İzmir: Hazine Yayınları, 13.
- Özmen, S. (2001). *Ortadoğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 24.

- Öztuna, Y. (1989). *Türkler Araplar Yahudiler*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 13.
- Öztuna, Y. (1989). *İslam Devletleri Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 323.
- Öztuna, Y. (1998). *Osmanlı Devleti Tarihi*. C.II., Ankara: Ötüken Yayınları, 341-352.
- Öztürk, N. (1983). Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar. Ankara: *Vakıflar Genel Müdürlüğü*. 27.
- Paksu, M. (2000). *Kudüs ve Mescid-i Aksa*. İstanbul: Nesil Yayınları, 19.
- Pappe, I. (2007). *Modern Filistin Tarihi*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 26.
- Parlar, S. (2006). *Ortadoğu, Vaat Edilmiş Topraklar*. İstanbul: Bibliotek Yayınları, 377.
- Ruderman, D. (2013). *Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 21.
- Runciman, S. (1989). *Haçlı Seferleri Tarihi*. (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.
- Sander, O. (1989). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar*. Ankara: İmge Yayınevi, 119.
- Sevim, A. (1989). *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 24,25.
- Seydi, S. ve Deveci, C. (Editörler). (2014). *Osmanlı Yahudilerinin Tarihçesinde Satırbaşları*, Ankara: Maya Akademi, 52-53.
- Singer, A. (2004). *Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*. (Çev. Dilek Şendil). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî. (1989). *Solak-zâde Tarihi*. (Haz. Vahid Çabuk). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 22-32.
- Stein, M. (2007). *Osmanlı Kaleleri- Avrupa'da Hudut Boyları*. (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 45.
- Sungurbey, İ. (1978). Eski Vakıfların Temel Kitabı/Ömer Hilmi Efendi. İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 17-90-1.
- Süer, B. – Atmaca, A. (2007). *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*. Ankara: ODTU Yayıncılık, 9.
- Şeref, A. (2005). *Osmanlı Tarihi*. (Haz. Musa Duman). İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 144.
- Tanyu, H. (1976). *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 15-16.
- Turan, Ö. (2003). *Medeniyetlerin Beşiğinde Ortadoğu*. İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, 43.
- Uçarol, R. (1982). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 118-121.

- Uzunçarşılı, İ.H. (1998). *Osmanlı Tarihi*. c. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 187-190.
- Varol, A. (2013). *Filistin Hakkında Yanılgılar*, İstanbul: Nida Yayıncılık, 16.
- Wellhausen, J. (1960). *İslamın En Eski Tarihine Giriş*. (Çev. Fikret Işıltan). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 88.
- Yanar, E. (2006). *Tarihsel Dönüşüm: Filistin Sorunu Temelinde Türk Dış Politikası ve İsrail Devletini Tanıma Süreci*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 9.
- Yücel, Y. (1987). *Muhteşem Türk Kanuni İle 46 Yıl*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 15.
- Zarcone, T. (2012). *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 25.
- Ze'evi, D. (2000). *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*. (Çev. Serpil Çağlayan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 40-55.
- Ze'evi, D. (2000). *Kudüs*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 108, 112.
- ### 3. ANSİKLOPEDİLER
- Altındağ, Ş. (1979). Mehmet Ali Paşa. *İA*, İstanbul: MEB, 567.
- Barkan, Ö.L. Tımar. *İA*, XII/I, 296-301.
- Beksaç, E. (1995). Emeviler. *DİA* (11), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 105.
- Çelik, M. (1989). Filistin. *DGBİT* (13), İstanbul: Çağ Yayınları, 24.
- Demirkent, I. Haçlılar, *DİA* (14), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, s. 532- 545.
- Deny, J. (1979). Sancak *İA*, c. 10, İstanbul, 186.
- el-Aseli, K.C. (2002). Kudüs, *DİA* (XXVI), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 335.
- Filistin, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 89.
- Heyet. (1968). Filistin. *Türk Ansiklopedisi*. Ankara: MEB, c. 16, 24.
- Heyet. (1994). Filistin. *Ana Britannica*. İstanbul: Ana Yayınevi, c. 12, 217.
- Karaman, L.. (1996). Filistin. *DİA*. (13), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 89.
- Koprıman, K. (1989). Memlükler. *DGBİT* (6), İstanbul: Çağ Yayınları, 444-446.
- Kütükoğlu, M. (2006). Mühimme Defteri. *İslam Ansiklopedisi* (C. 31), 520-521.
- Ortaylı, İ. Millet Sistemi, *DİA* (30), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul, s. 67-70.
- Yediyıldız, B. (1988). Vakıf. *İA*, C. XIII, İstanbul, 479-486.

Yediyıldız, B. (1985). *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 90.

Yıldız, H.D. (1988). Abbasiler, *DİA* (1), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 31-48.

4. SÖZLÜKLER

Pakalın, M.Z. (1991). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, İstanbul.

Şemsettin, S. (1986). Kamusu'l-Alam, 3,5, İstanbul.

5. TEZLER

Almasri, M. (2015). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kudüs'e Gönderilen Surre-i Hümayun*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, s. 6.

Arafat, M. (1998). *Yahudi ve Siyonistlerin Filistin'de Devlet Kurma Politikasına Karşı Osmanlı ve Batı Devletlerinin Tutumu*, Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması, Trabzon.

Bostancı, I. (2006). *XIX. Yüzyılda Filistin (İdari ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)* Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1.

Erdoğan, E. (1998). *XVI. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Nahiyesinde Nüfus ve Etnik Yapı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 7.

Gökçınar, D. (2009). *Arap İsrail Uyuşmazlığında Filistin Sorunu*, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gümüş, S. (2009). *II. Abdülhamit Döneminde Filistin Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Öksüz, M. (2016). *Şam Eyaleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus XVI. Yüzyıl*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Taşkın, Ü. (2010). *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1.

Yalçınkaya, S. (2006). *265 Numaralı Mufasssal Tahrir Defterine Göre 1548 Yılında Gazze Sancağı*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

6. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Filistin>

<http://www.ikinciabdulhamid.com/iaforum/filistin-meselesinde-abdulhamid-ve-ittihat-terakki-t837>. Filistin Meselesi Abdülhamid ve İttihat ve Terakki, erişim tarihi: 15.02.2017.

<http://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/iltizam-ve-mukataa/>. Erişim tarihi: 30.03.2017.

<http://www.meraklisite.com/tag/beytul-makdis-nedir>. Erişim Tarihi: 04.05. 2017.

7. SEYAHATNAMELER

Evliya Çelebi, Seyahatname (Hatay-Suriye-Lübnan-Filistin), (Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Birinci Baskı, Ankara, 1982.

Evliya Çelebi. (1970). Seyahatname, 5, (Haz. Zuhuri Danışman), İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, s. 20.

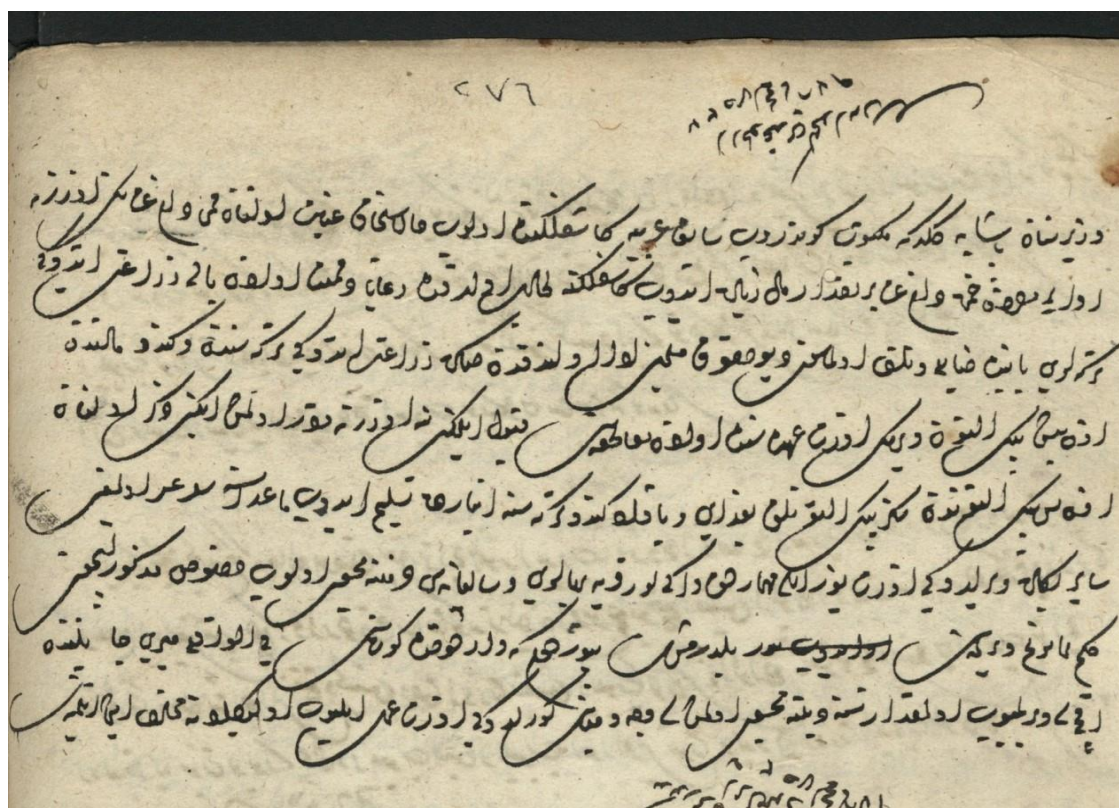
İbn-i Batuta, Büyük Dünya Seyahatnamesi, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 59.

EK 1. Mühimmeler

BOA. A.DVNS. MHM. D. 12, hk. 1133.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Yasemin BAYRAKTAR

Doğum Yeri : Eskişehir

Eğitim Durumu

Lise : Açıköğretim Lisesi

Lisans : Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Yüksek Lisans : Gazi Üniversitesi

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Sakarıkaracaören Ortaokulu

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

